

De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2024

Gerben Jukema,¹ Pascal Ramaekers² en Petra Berkhout¹ (red.)

De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2024

Gerben Jukema,¹ Pascal Ramaekers² en Petra Berkhout¹ (red.)

G.D. Jukema, P. Ramaekers en P. Berkhout (Red.), 2024. *De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2024*. Wageningen/Heerlen/Den Haag, Wageningen Economic Research en Centraal Bureau voor de Statistiek, Rapport 2024-002. 136 blz.; 81 fig.; 32 tab.; 98 ref.

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Economic Research¹ en het Centraal Bureau² voor de Statistiek met in het geval van Wageningen Economic Research subsidie van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoek BO-43-115-007, thema 'Economie', project Landbouwexport in breder perspectief.

Dit rapport beschrijft de ontwikkeling van de Nederlandse handel in landbouwproducten in 2023. Wageningen Economic Research en CBS maken in deze gezamenlijke uitgave de eerste ramingen van de landbouwhandelscijfers voor 2023 bekend en voorzien deze van duiding. Het gaat zowel om de landbouwgoederen als de landbouwgerelateerde goederen. Daarnaast gaat het rapport in op hoeveel Nederland verdient aan de landbouwhandel. Er zijn vier katernen die dieper ingaan op speciale onderwerpen. Voor deze editie zijn dat de handel met Oekraïne, de voetafdruk van de Nederlandse invoer, de handel in meststoffen en de handel in kasmaterialen.

This report describes developments in the Dutch trade in agricultural products in 2023. In this joint edition, Wageningen Economic Research and Statistics Netherlands (CBS) have published the first estimates of the agricultural trade figures for 2023 and have included an explanation. This trade consists of both agricultural goods and agriculture-related goods. The report also includes information on revenues from agricultural trade. There are four sections that focus in more detail on special topics. For this edition, these topics are the trade with Ukraine, the footprint of Dutch imports, the trade in fertilisers and the trade in greenhouse materials.

Dit rapport is gratis te downloaden op <https://doi.org/10.18174/648919> of op www.wur.nl/economic-research (onder Wageningen Economic Research publicaties).

© 2024 Wageningen Economic Research

Postbus 29703, 2502 LS Den Haag, T 070 335 83 30, E communications.ssg@wur.nl, www.wur.nl/economic-research. Wageningen Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2024

De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Economic Research is ISO 9001:2015 gecertificeerd.

Wageningen Economic Research Rapport 2024-002 | Projectcode 2282500487

Foto's: Shutterstock

Inhoudsopgave

Woord vooraf	8
Samenvatting	10
S.1 Hoofdpunten handel in landbouwgoederen	10
S.2 Hoofdpunten handel in landbouwgerelateerde goederen	11
S.3 Katernen	11
Summary	14
S.1 Key figures of the trade in agricultural goods	14
S.2 Key aspects of the trade in agriculture-related goods	15
S.3 Special topics	15
1 Inleiding	19
2 De Nederlandse handel in landbouwgoederen	21
2.1 Inleiding	21
2.2 Landbouwexport neemt minimaal in waarde toe	21
2.3 Export Nederlands product groeit, wederuitvoer neemt af	22
2.4 In- en uitvoervolume lager, maar hogere prijzen in 2023	23
2.5 Ruim 50 mld. euro aan exportverdiensten in 2023	24
2.6 Ruim 72% van de landbouwimport komt in het buitenland terecht	25
3 Bestemming en herkomst van de Nederlandse handel in landbouwgoederen	27
3.1 Inleiding	27
3.2 Export naar niet-EU-landen neemt af	27
3.3 Verenigd Koninkrijk derde bestemming zonder wederuitvoer	29
3.4 Lichte afname verdiensten aan export naar het VK in 2022	30
3.5 Landbouwimport uit België meest toegenomen	31
3.6 Circa 7% van import uit Brazilië direct afgezet	33
4 De handel uitgesplitst naar productgroepen	35
4.1 Inleiding	35
4.2 Zuivel en eieren: gelijkblijvende exportwaarde, lagere importwaarde	35
4.3 Sierteeltproducten: nauwelijks verandering in exportwaarde, importwaarde omlaag	36
4.4 Vlees: beperkte groei export- en importwaarde	38
4.5 Aardappelen en groenten: sterke toename in export- en importwaarde	39
4.6 Dranken: groei exportwaarde maar afname van importwaarde	40
4.7 Fruit: sterke toename exportwaarde, beperkte groei van importwaarde	41
4.8 Bereidingen van aardappelen, groente en fruit: sterkere stijging exportwaarde, dan toename importwaarde	42
4.9 Oliën en vetten: sterke correctie op exportwaarde en importwaarde	43
4.10 Bereidingen van graan, meel en melk: toename import, bij gelijke exportwaarde	44
4.11 Overige voeding: beperkte toename export en import neemt sneller toe	45
4.12 Resten van de voedselindustrie, veevoer: afname van importwaarde procentueel groter dan daling exportwaarde	46
4.13 Cacao: zowel export- als importwaarde nemen sterk toe	47
4.14 Vis en zeevruchten: importafname bij nagenoeg onveranderde omvang exportwaarde	48
4.15 Zaden en vruchten: zowel sterkte afname van import- als exportwaarde	49
4.16 Bereidingen van vlees en vis: export en importwaarde procentueel nauwelijks veranderd	50
4.17 Suiker en suikerwerken: sterke toename import- en hogere exportwaarde door hogere prijzen	51
4.18 Levende dieren: exportwaarde stijgt sterker dan importwaarde in 2023	52

4.19	Koffie, thee en specerijen: verschil tussen importwaarde en exportwaarde groot	53	7.2	De broeikasgasvoetafdruk van de Nederlandse landbouwimport.....	83
4.20	Meel, mout en zetmeel: door sterkere groei importwaarde dan exportwaarde, handelsstromen in 2023 in balans	54	7.3	In kaart brengen van de mensenrechten- en milieurisico's die samenhangen met productieketens	87
4.21	Tabak en tabaksproducten: exportwaarde en importwaarde beide rond 1 miljard euro	55	8	Handel in dierlijke mest en kunstmest – verschillende markten voor dezelfde nutriënten	91
4.22	Overige producten van dierlijke oorsprong: afname van import- en exportwaarde	56	8.1	Inleiding.....	91
4.23	Granen: importwaarde neemt sterker af dan exportwaarde.....	57	8.2	Export en import van dierlijke mest en mestproducten	91
4.24	Plantensappen: groei handelswaarde, totale waarde beperkt....	58	8.3	Kunstmest: Nederland koploper export in de EU	95
4.25	Vlechtstoffen: importwaarde daalt sterk, exportwaarde vertoont zelfde dalende lijn	59	9	Bedekte teelten: meer variatie in gewassen, constructies en bouwlocaties	98
4.26	Overige primaire en secundaire landbouwgoederen: exportwaarde sterk omlaag net als importwaarde.....	60	9.1	Inleiding.....	98
4.27	Handelsprijzen stijgen	61	9.2	Beschermde teelt in kassen, <i>vertical farms</i> en teeltcellen	98
4.28	Meeste verdiensten aan export sierteelt en zuivel/eieren	62	9.3	Feiten en cijfers over kassenbouw in Nederland	100
5	De handel in landbouwgerelateerde goederen	65	9.4	Research & Development (R & D) kasmaterialen: grote rol Nederland	101
5.1	Inleiding.....	65	9.5	Export kasmaterialen stijgt, import daalt	102
5.2	Landbouwgerelateerde export neemt af	65	Literatuur en websites	105	
5.3	Export van meststoffen naar Frankrijk en België keldert	66	Bijlage 1	Lijst van auteurs.....	111
5.4	Exportwaarde van meststoffen neemt af met 37%.....	67	Bijlage 2	Dataverantwoording	112
5.5	Ruim 73% tertiaire landbouwimport komt in het buitenland terecht.....	69	B2.1	Raming Nederlandse handel in landbouwgoederen	112
5.6	Totale landbouwexportverdiensten ruim 55 miljard euro.....	69	B2.2	Exportverdiensten	114
6	Landbouwhandel in oorlogstijd: Nederlandse handel met Oekraïne en Rusland.....	72	Bijlage 3	Begrippenlijst	115
6.1	Inleiding.....	72	B3.1	Handel	115
6.2	Ontwikkeling landbouwhandel met Rusland en Oekraïne.....	73	B3.2	Exportverdiensten	116
6.3	Landbouwimport uit Oekraïne	77	Bijlage 4	Uitgebreide tabellen van de landbouwgoederenhandel naar productgroepen en landen	117
6.4	Landbouwuitvoer naar Rusland	79	Bijlage 5	Prijzontwikkeling voedingsmiddelen in 2023 in meer detail.....	123
7	De voetafdruk van de invoer van Nederlandse agrarische goederen ...	82	Bijlage 6	Overzichtstabellen handel met Oekraïne en Rusland	127
7.1	Inleiding.....	82			

Woord vooraf

Elk jaar wordt in deze uitgave teruggekeken op de internationale handelsprestaties van de Nederlandse agrosector in het voorgaande jaar. Hiervoor maken Wageningen Economic Research en het CBS voor het ministerie van LNV een raming van de internationale prestaties.

Naast inzicht in de export- en importcijfers, voor zowel landbouwgoederen als landbouwgerelateerde goederen, bevat de publicatie dit jaar vier katernen waarin een handelsonderwerp uitgelicht wordt. Voor deze editie zijn de onderwerpen de handel van Nederland met Oekraïne, de voetafdruk van de Nederlandse invoer, de handel in meststoffen en de handel in kasmaterialen.

Deze publicatie is tot stand gekomen dankzij het werk van vele auteurs. De concept-publicatie is door verschillende mensen binnen en buiten de betrokken organisaties gelezen. We danken iedereen hartelijk voor hun inzet.

prof.dr.ir. J.G.A.J. (Jack) van der Vorst
Algemeen Directeur Social Sciences Group (SSG)
Wageningen University & Research

Ir. O. (Olaf) Hietbrink
Business Unit Manager Wageningen Economic Research
Wageningen University & Research

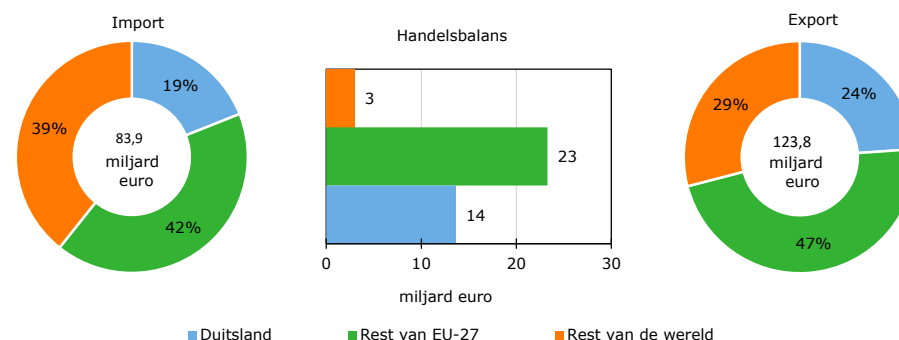
Drs. A (Angelique) Berg
Directeur-Generaal van het Centraal Bureau voor de Statistiek

Samenvatting

S.1 Hoofdpunten handel in landbouwgoederen

- De Nederlandse export van landbouwgoederen (primaire, onbewerkte goederen en secundaire, bewerkte goederen) wordt voor 2023 geraamd op 123,8 miljard euro (figuur S.1), dat is een beperkte groei (1,6%) ten opzichte van 2022.
- De Nederlandse landbouwimport nam in 2023 af met 3,3%, tot 83,9 miljard euro (figuur S.1).
- In 2023 wordt de landbouwexport van Nederlandse makelij geraamd op 82,1 miljard euro en de wederuitvoer van buitenlandse landbouwgoederen op 41,7 miljard euro. [Zie paragraaf 2.3.](#)
- Circa twee derde van de landbouwexport is daarmee export van Nederlandse makelij. In de totale goederenexport is 52% van Nederlandse makelij en 48% wederuitvoer van buitenlandse makelij. [Zie paragraaf 2.3.](#)
- Zowel bij de in- als uitvoer was het volume lager, maar waren de prijzen hoger. [Zie paragraaf 2.4](#) en [paragraaf 4.27.](#)
- Voor 2023 worden de totale verdiensten aan de export van landbouwgoederen geraamd op 50,4 miljard euro, waarvan 45,7 miljard euro export van Nederlandse makelij is en 4,7 miljard euro wederuitvoer. [Zie paragraaf 2.5.](#)
- Van de Nederlandse landbouwimport gaat 72,2% naar het buitenland (onbewerkt, bewerkt of als nieuw product). [Zie paragraaf 2.6.](#)
- Het handelsoverschot van Nederland met de landen in de EU-27 is 37 miljard euro, waarvan 14 miljard euro met Duitsland. Met de rest van de wereld (waartoe ook het VK behoort) is er een handelsoverschot van 3 miljard euro (figuur S.1).
- De meeste landbouwexport gaat in 2023, net als in voorgaande jaren, naar onze buurlanden. Van de geraamde totale export gaat bijna een kwart (24%) naar Duitsland. Op de tweede plek staat België met 12%. Daarna volgen als belangrijkste afnemers Frankrijk (9%) en het VK (8%). [Zie paragraaf 3.2.](#)

Figuur S.1 Import en export van landbouwgoederen in 2023 naar regio
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door Wageningen Economic Research en CBS.

- De EU is verreweg de grootste exportmarkt voor Nederland, met een aandeel van 71% in 2023. Het aandeel is met 2% toegenomen ten opzichte van 2022. [Zie paragraaf 3.2.](#)
- Zuivel en eieren (12 miljard euro), sierteeltproducten (11,5 miljard euro), vlees (11,2 miljard euro), aardappelen en groenten (8,7 miljard euro) en dranken (8,1 miljard euro) zijn bij de export de belangrijkste goederengroepen. De top vijf is in 2023 goed voor 42% van de totale exportwaarde.
- Bij de import zijn natuurlijke vetten en oliën (7,85 miljard euro) in 2023 de belangrijkste productgroep, fruit volgt als tweede (met 7,62 miljard euro). Daarna komen dranken (5,95 miljard euro), de overige landbouwgoederen (5,77 miljard euro) en zuivel en eieren (5,71 miljard euro). Samen zijn deze vijf productgroepen goed voor 39% van de totale importwaarde van landbouwgoederen.
- Zie hoofdstuk 4 voor de ontwikkelingen per product.

- De gemiddelde landbouwexport levert in 2022 (laatste jaar waarvoor de cijfers beschikbaar zijn) 38 eurocent per euro exportwaarde op; indien gezuiverd voor wederuitvoer, stijgt dit naar 54 eurocent. [Zie paragraaf 4.28.](#)
- Sierteelt is het meest lucratieve agrarische exportproduct indien wordt gerekend naar de verdiensten per euro exportwaarde. Aan een euro sierteeltexport verdiende Nederland 60 eurocent in 2022. [Zie paragraaf 4.28.](#)

S.2 Hoofdpunten handel in landbouwgerelateerde goederen

- Voor 2023 wordt de export van landbouwgerelateerde goederen (of tertiaire landbouwexport) geraamd op 12,0 miljard euro, 7% minder dan in 2022. De volledige afname heeft te maken met een lagere exportwaarde van meststoffen. De import van landbouwgerelateerde goederen wordt met 5,7 miljard euro in 2023 ook 7% lager geraamd dan in 2022. Ook hier spelen meststoffen een beslissende rol. [Zie paragraaf 5.2.](#)
- De top vijf van bestemmingen van landbouwgerelateerde goederen (inclusief wederuitvoer) bestaat uit Duitsland (15% van het totaal), België (10%), VS en Frankrijk (elk 8%), en het Verenigd Koninkrijk (6,5%). [Zie paragraaf 5.3.](#)
- Landbouwmachines zijn in 2023 het belangrijkste tertiaire landbouwexportproduct (3,3 miljard euro), meststoffen staan op plaats 2, gevolgd door machines voor de voedingsmiddelenindustrie en kasmaterialen. De vier belangrijkste productgroepen zijn goed voor 79% van de totale exportwaarde van tertiaire landbouwgoederen. [Zie paragraaf 5.4.](#)
- Voor 2023 worden de verdiensten aan tertiaire landbouwexport geraamd op 4,9 miljard euro. Inclusief de primaire en secundaire landbouwgoederen komen de 'brede' landbouwexportverdiensten voor Nederland daarmee uit op 55,3 miljard euro. [Zie paragraaf 5.5.](#)
- Het meest lucratief betreft de export van machines voor de voedingsmiddelenindustrie. Hieraan verdient Nederland 55 eurocent per euro exportwaarde. [Zie paragraaf 5.6.](#)

S.3 Katernen

Landbouwhandel in oorlogstijd: Nederlandse handel met Oekraïne en Rusland

- Met Rusland heeft Nederland een positieve handelsbalans: de uitvoer van agrarische goederen naar Rusland is groter dan de invoer. Oekraïne is vooral een leverancier van landbouwproducten en neemt relatief weinig Nederlandse landbouwproducten af. [Zie paragraaf 6.2.](#)
- Sinds 2010 is de Nederlandse invoerwaarde van landbouwproducten uit Oekraïne sterk gegroeid. Door de oorlog is de invoerwaarde wel afgenomen, maar is in 2023 toch 6,5 keer hoger dan in 2010. In 2021 lag de invoerwaarde nog 9 keer boven de waarde in 2010. [Zie paragraaf 6.2 en 6.3.](#)
- Verreweg de meeste goederen die Nederland importeert uit Oekraïne zijn landbouwgoederen, in 2023 ging het om 87% van de totale invoer. De belangrijkste importproducten waren in 2023 achtereenvolgens: mais, pluimveevlees en zonnebloemolie. In 2021 was zonnebloemolie nog het belangrijkste. [Zie paragraaf 6.2 en 6.3.](#)
- De uitvoerwaarde van landbouwgoederen naar Rusland is met ruim een derde afgenomen sinds 2010, de grootste afname zat rond 2014 (economische sancties die Rusland en de westerse landen elkaar oplegden). Sinds 2021 (net voor de oorlog) is de invoerwaarde slechts met een zevende deel afgenomen. [Zie paragraaf 6.2 en 6.4.](#)
- Een derde deel van de totale goederenuitvoer naar Rusland betreft landbouwgoederen. Met een uitvoerwaarde van 838 miljoen euro in 2023 was Rusland de 22^e landbouwbestemming voor Nederland. De belangrijkste exportproducten in 2023 waren snijbloemen, op grote afstand gevolgd door avocado's/mango's en zaaigoed. [Zie paragraaf 6.2 en 6.4.](#)

De voetafdruk van de invoer van Nederlandse agrarische goederen

- De voetafdruk van de Nederlandse consumptie is relatief groot. De Nederlandse overheid heeft het streven om de ecologische voetafdruk van de Nederlandse consumptie te halveren. Dit vereist dat inzicht ontstaat of wordt verbeterd in de gevolgen die huidige handelsstromen hebben op het milieu. [Zie paragraaf 7.1.](#)
- Voetafdrukken kunnen zowel op nationaal of Europees niveau berekend worden (top-down) evenals op product- of bedrijfsniveau (bottom-up). [Zie paragraaf 7.1.](#)

- Bij de top-down berekening kunnen vergelijkingen tussen landen of bedrijfstakken plaatsvinden. Deze voetafdrukken geven gemiddeldes voor een bedrijfstak of productgroep. Voor een specifiek product of bedrijf kan de voetafdruk echter ver van dit gemiddelde afwijken. Om ervoor te zorgen dat de voetafdrukken die worden berekend op bedrijfs- of productniveau ook onderling vergelijkbaar zijn, is de Product Environmental Footprint (PEF) ontwikkeld. Zie [paragraaf 7.1](#).
- Op basis van de top-down berekening bedroeg gemiddeld over 2017-2021 de import van landbouwproducten voor een kwart bij aan de totale broeikasgasvoetafdruk van de Nederlandse invoer. Daarbij gaat het om de totale uitstoot die veroorzaakt wordt in de keten totdat een product de Nederlandse grens bereikt, dus inclusief eventuele bewerkingen en transport. Zie [paragraaf 7.2](#).
- Bijna driekwart van deze voetafdruk komt door producten die uiteindelijk niet in Nederland geconsumeerd worden. Gemiddeld 14% van de landbouwimportemissies kwam door import voor directe binnenlandse consumptie en 12% door import van goederen die eerst nog bewerkt werden voor de binnenlandse markt. Deze verdeling is vrijwel identiek aan die van niet-landbouwproducten. Zie [paragraaf 7.2](#).
- Fruitimport had over de periode 2017-2021 van alle categorieën het grootste aandeel (15,4%) in de broeikasgasvoetafdruk. Van alle landen had de landbouwimport uit Brazilië het grootste aandeel (8%) in de broeikasgasvoetafdruk van de import van landbouwgoederen. Dit kwam voor een aanzienlijk deel door de import van oliehoudende zaden en vruchten, waaronder soja. Zie [paragraaf 7.2](#).
- Naast de milieuvoetafdruk zijn ook sociale en dierwelzijnsaspecten die samenhangen met productie van belang. Voor deze thema's is het vaak niet mogelijk om voetafdrukken of impacts te meten. Voor deze thema's loopt een project om risicoscores te berekenen die specifiek zijn voor een bepaalde land-productcombinatie en die ook beschikbaar zijn op subnationaal niveau. Zie [paragraaf 7.3](#).
- Voor mensenrechten vindt de analyse plaats voor 8 thema's: kinderarbeid, discriminatie, gedwongen arbeid, vrijheid van vereniging en collectieve onderhandelingen, (gebrek aan) gezondheid en veiligheid op het werk, (schending van) de rechten van inheemse volkeren, ontoereikende vergoeding en ten slotte geweld en intimidatie. De risicoscores voor milieu omvatten 7 verschillende thema's: ontbossing en verandering in landgebruik, verlies van

biodiversiteit, waterstress, opwarming van de aarde, vermesting, verzuring en ecotoxiciteit. Zie [paragraaf 7.3](#).

- De eerste resultaten geven aan dat de risicoscores per land, per regio en per product sterk verschillen voor zowel de milieuthema's als het thema mensenrechten. Dit leidt ertoe dat er binnen één land tussen sectoren net zoveel verschil in risicoscores kan zijn als tussen verschillende landen in dezelfde sector. Zie [paragraaf 7.3](#).

Handel in dierlijke mest en kunstmest - verschillende markten voor dezelfde nutriënten

- Nederland is een grote producent van nutriënten, zowel in de vorm van dierlijke mest als in de vorm van kunstmest. Er worden ruim meer nutriënten geproduceerd dan er in Nederland kunnen worden aangewend. Zie [paragraaf 8.1](#).
- Handel van dierlijke mest vindt vooral plaats binnen Nederland, de in Nederland geproduceerde kunstmest daarentegen gaat voor een groot deel de grens over. Zie [paragraaf 8.1](#).
- Het grootste deel van de export bestaat uit de fosfaatrijke dikke fractie die ontstaat na mestscheiding. De relatief stikstofrijkere dunne fractie uit mestscheiding kon met het geldende derogatiebeleid in de Nederlandse landbouw worden geplaatst. Met de afbouw van derogatie in de komende jaren en de volledige afschaffing ervan in 2026, zal er op korte termijn een fors mestoverschot ontstaan. Zie [paragraaf 8.2](#).
- Meer dan de helft van de geëxporteerde mest is mengmest, dit kan een mengsel zijn van verschillende soorten dierlijke mest, maar ook van dierlijke mest en andere mestsoorten, zoals kalkmeststoffen of organische meststoffen van plantaardige oorsprong. Zie [paragraaf 8.2](#).
- Nederland hoort samen met Duitsland en België tot de grootste exporteurs van kunstmest in de EU. Zie [paragraaf 8.3](#).
- De productie van kunstmest, en dan met name stikstofkunstmest, gaat gepaard met een hoog energieverbruik en dus met een hoge CO₂-emissie. De prijs van kunstmest is sterk gerelateerd aan de mondiale gasprijs. Kunstmestproducenten richten zich dan ook met name op de energietransitie en het verlagen van de broeikasgasemissies. Zie [paragraaf 8.3](#).
- Naast de energietransitie richt de kunstmestbranche zich op het gebruik van alternatieve grondstoffen. Dit geldt zowel voor stikstof als voor fosfaat en kalium, waarvan de voorraden eindig zijn. Zie [paragraaf 8.3](#).

Bedekte teelten: meer variatie in gewassen, constructies en bouwlocaties

- Er is een toename van bedekte teelt in zowel Nederland als daarbuiten. Een redelijk nieuwe ontwikkeling is de opkomst van vertical farming en indoor farming. Zie [paragraaf 9.1](#).
- In het buitenland is vertical/indoor farming verder in ontwikkeling en van grotere omvang. De bedrijven bevinden zich vaak bij metropolen, zoals in China en in Singapore, vanuit het belang van voedselvoorziening dicht bij de consument. Zie [paragraaf 9.1](#).
- In Nederland zijn circa 20 bedrijven actief in het opleveren van complete kascomplexen. De bedrijven opereren zowel op nationaal als internationaal niveau, waarbij de bedrijven circa 80% van hun omzet in het buitenland genereren en circa 20% in Nederland. Zie [paragraaf 9.2](#).
- In 2007 en 2008 werd in Nederland het grootste areaal kassen gebouwd (ruim 500 ha), waarna de nieuwbouw instortte door de financiële crisis 2007-2008 en sinds 2015 weer een stijgende lijn laat zien. Zie [paragraaf 9.2](#).
- De ontwikkeling van hightechkassen vraagt innovatie, door de verschillende crises is de aandacht verlegd naar goedkopere varianten van de kassen en bouwen in het buitenland. Zie [paragraaf 9.3](#).
- R&D speelt een voorname rol in de keten met oog op productieprestatie (kwantiteit), automatisering/robotisering, productkwaliteit (smaak, kleur, plantvorm, etc.) optimalisering arbeidsfilm en verduurzaming op het terrein van energie en gewasbescherming. Zie [paragraaf 9.3](#).
- In 2023 bedroeg de export van kasmaterialen naar schatting 1,781 miljard euro, waarvan 53% naar EU-landen. Het gaat bij deze getallen om de uitvoer van de kasconstructie (exclusief installatiewerkzaamheden). Cijfers over het glas of de installaties ten behoeve van de kasinrichting zijn niet in de exportcijfers terug te vinden. Zie [paragraaf 9.4](#).
- De kasmaterialen worden niet allemaal in Nederland geproduceerd, er worden kasmaterialen geïmporteerd, verwerkt en vervolgens geëxporteerd. In 2023 is voor 1,159 miljard euro geïmporteerd. Zie [paragraaf 9.4](#).

Summary

S.1 Key figures of the trade in agricultural goods

- Dutch exports of agricultural goods – primary goods (unprocessed) and secondary goods (processed) – are estimated at 123.8 billion euros in 2023 (Figure S.1), which is slightly more (1.6%) than in 2022.
- Dutch agricultural imports declined by 3.3% in 2023, to 83.9 billion euros (Figure S.1).
- In 2023, exports of agricultural goods originating from the Netherlands are estimated at 82.1 billion euros and re-exported agricultural goods originating from other countries at 41.7 billion euros. See [Section 2.3](#).
- Some two-thirds of agricultural exports are thus of Dutch origin. Of total exports (agricultural and non-agricultural goods combined), 52% are of Dutch origin and 48% are re-exports of foreign origin. See [Section 2.3](#).
- For both imports and exports, the volume was lower but the prices were higher. See [Section 2.4](#) and [Section 4.27](#).
- For 2023, total earnings from agricultural exports are estimated at 50.4 billion euros, of which 45.7 billion euros are from exports originating in the Netherlands and 4.7 billion euros are from re-exports. See [Section 2.5](#).
- Of Dutch agricultural imports, 72.2% are re-exported (as processed or unprocessed goods, or new products). See [Section 2.6](#).
- The trade surplus of the Netherlands with countries in the EU 27 is 37 billion euros, of which 14 billion euros is with Germany. With the rest of the world (which includes the UK), there is a trade surplus of 3 billion euros (Figure S.1).
- As in previous years, in 2023 most agricultural exports go to our neighbouring countries. Of estimated total exports, almost a quarter (24%) goes to Germany. Belgium is in second place with 12%, followed by France (9%) and the UK (8%). See [Section 3.2](#).
- The EU is by far the largest export market for the Netherlands, with a 71% share in 2023. The share increased by 2% compared to 2022. See [Section 3.2](#).

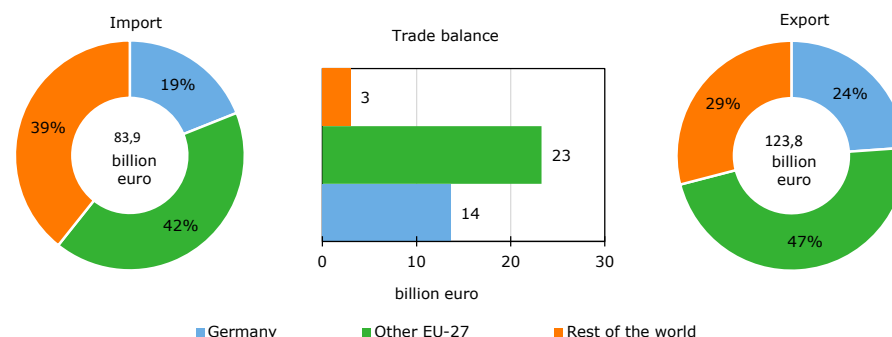

Figure S.1 Imports and exports of agricultural goods in 2023 by region.
Source: CBS provided data through November 2023; data for December 2023 were estimated jointly by Wageningen Economic Research and CBS.

- The main commodity groups in exports are dairy products and eggs (12 billion euros), ornamental plant products (11.5 billion euros), meat (11.2 billion euros), potatoes and vegetables (8.7 billion euros) and beverages (8.1 billion euros). This top five accounts for 42% of the total export value in 2023.
- Among imports, natural fats and oils (7.85 billion euros) are the most important product group in 2023, with fruit in second place (7.62 billion euros). This is followed by beverages (5.95 billion euros), other agricultural goods (5.77 billion euros) and dairy products and eggs (5.71 billion euros). Together, these five product groups account for 39% of the total import value of agricultural goods.
- See Chapter 4 for the developments per product.
- In 2022 (the latest year for which figures are available), agricultural exports yielded 38 eurocents per euro of export value on average; if adjusted for re-export, this rises to 54 eurocents. See [Section 4.28](#).

- Floricultural products are the most lucrative agricultural export product: the Netherlands earned 60 eurocents per euro of export value in 2022. See [Section 4.28](#).

S.2 Key aspects of the trade in agriculture-related goods

- For 2023, exports of agriculture-related goods (or tertiary agricultural exports) are estimated at 12.0 billion euros, 7% lower than in 2022. This decline is due to the lower export value of fertilisers. Imports of agriculture-related goods are estimated at 5.7 billion euros in 2023, which is also 7% lower than in 2022. Fertilisers also play a decisive role here. See [Section 5.2](#).
- The top five destinations for agriculture-related goods (including re-exports) are Germany (15% of the total), Belgium (10%), the USA and France (8% each), and the UK (6.5%). See [Section 5.3](#).
- Agricultural machinery is the main tertiary agricultural export product in 2023 (3.3 billion euros), followed by fertilisers, machinery for the feed and food industry and greenhouse materials. These four product groups account for 79% of the total export value of tertiary agricultural goods. See [Section 5.4](#).
- For 2023, earnings from tertiary agricultural exports are estimated at 4.9 billion euros. Including primary and secondary agricultural goods, this brings the earnings from agricultural export services (broadly defined) for the Netherlands to 55.3 billion euros. See [Section 5.5](#).
- The most lucrative tertiary agricultural export for the Netherlands is machinery for the feed and food industry, which yields 55 eurocents per euro of export value. See [Section 5.6](#).

S.3 Special topics

Agricultural trade in wartime: Dutch trade with Ukraine and Russia

- The Netherlands has a positive trade balance with Russia: exports of agricultural goods to Russia exceed imports. Ukraine is mainly a supplier of agricultural products and imports relatively few agricultural products from the Netherlands. See [Section 6.2](#).
- Since 2010, the value of agricultural products imported from Ukraine has grown strongly. Although the war in Ukraine reduced the import value, in 2023 it was still 6.5 times higher than in 2010. In 2021, the import value was 9 times higher than the value in 2010. See [Sections 6.2](#) and [6.3](#).
- The vast majority of goods imported by the Netherlands from Ukraine are agricultural goods, accounting for 87% of total imports in 2023. The main imports in 2023 (in order of importance) were maize, poultry meat and sunflower oil. In 2021, sunflower oil was the most important import product. See [Sections 6.2](#) and [6.3](#).
- The export value of agricultural goods to Russia has declined by more than a third since 2010; the biggest decline was around 2014 (due to economic sanctions imposed by Russia and Western countries on each other). Since 2021 (just before the war), the import value has decreased only slightly (by about 14%). See [Sections 6.2](#) and [6.4](#).
- A third of total goods exports to Russia are agricultural goods. With an export value of 838 million euros in 2023, Russia ranked 22nd as a destination for agricultural exports from the Netherlands. The most important export products to Russia in 2023 were cut flowers, followed at a great distance by avocados/mangoes and seeds for sowing. See [Sections 6.2](#) and [6.4](#).

The environmental footprint of Dutch agricultural imports

- The footprint of Dutch consumption is relatively large. The Dutch government aims to reduce the ecological footprint of Dutch consumption by half. This requires understanding or greater understanding of the environmental impact of current trade flows and then reducing this impact. See [Section 7.1](#).
- Environmental footprints can be calculated at the national level or European level (top-down) as well as at the product or company level (bottom-up). See [Section 7.1](#).
- Top-down calculation allows comparisons to be made between countries or industries. This provides average footprints for an industry or a product group. However, for a specific product or company, the footprint may differ substantially from this average. To ensure that footprints calculated at the company or product level are also comparable, the Product Environmental Footprint (PEF) has been developed. See [Section 7.1](#).
- Based on the top-down calculation, between 2017 and 2021, agricultural imports accounted for one-fourth on average of the total greenhouse gas footprint of Dutch imports. This includes the total emissions caused in the

chain until a product reaches the Dutch border, thus including any processing and transport. See [Section 7.2](#).

- Almost three-fourths of this footprint originate from products that are not ultimately consumed in the Netherlands. On average, 14% of agricultural import emissions came from imports for direct domestic consumption and 12% from imports of goods that were first processed for the domestic market. This distribution is almost identical to that of non-agricultural products. See [Section 7.2](#).
- Between 2017 and 2021, fruit imports had the largest share (15.4%) of the greenhouse gases (GHG) footprint of all categories. Of all countries, agricultural imports from Brazil had the largest share (8%) of the GHG footprint of agricultural imports. This was largely due to imports of oilseeds (including soya) and fruit. See [Section 7.2](#).
- Besides the environmental footprint, social and animal welfare aspects associated with production are also important. For these themes, it is often impossible to measure the footprints or impacts. For these themes, a project has been initiated to calculate the specific risk scores for a given country-product combination, which are also available at the sub-national level. See [Section 7.3](#).
- For human rights, the analysis involves eight themes: child labour, discrimination, forced labour, freedom of association and collective bargaining, occupational health and safety (or the lack thereof), indigenous peoples' rights (or the violation thereof), inadequate compensation and, finally, violence and harassment. Environmental risk scores include seven themes: deforestation and land-use change, biodiversity loss, water stress, global warming, eutrophication, acidification and ecotoxicity. See [Section 7.3](#).
- Initial results indicate that risk scores vary widely by country, region and product for both environmental and human rights themes. As a result, there can be as much difference in risk scores between sectors within one country as between different countries in the same sector. See [Section 7.3](#).

Trade in livestock manure and fertiliser – different markets for the same nutrients

- The Netherlands is a major producer of such nutrients, both in the form of livestock manure and fertilisers. Far more nutrients are produced than can be applied to agricultural land in the Netherlands. See [Section 8.1](#).

- The trade in livestock manure mainly takes place within the Netherlands, while fertilisers produced in the Netherlands are largely exported. See [Section 8.1](#).
- Most of the manure exports consist of the phosphate-rich thick fraction created after manure separation. Under the EU derogation policy, the relatively more nitrogen-rich thin fraction from manure separation could be used in Dutch agriculture. However, the phasing out of derogation in the coming years and its complete abolition in 2026 will result in a substantial manure surplus in the short term. See [Section 8.2](#).
- More than half of the exported manure is mixed manure, which can be a mixture of different types of livestock manure, but also of livestock manure and other types of fertiliser, such as lime fertilisers or organic fertilisers of plant origin. See [Section 8.2](#).
- Together with Germany and Belgium, the Netherlands is among the largest exporters of fertiliser in the EU. See [Section 8.3](#).
- The production of fertilisers, especially nitrogen fertilisers, involves high energy consumption and therefore high CO₂ emissions. The price of fertiliser is closely related to the global price for natural gas. Fertiliser producers are therefore particularly focused on the energy transition and on reducing greenhouse gas emissions. See [Section 8.3](#).
- Besides the energy transition, the fertiliser industry is focusing on the use of alternative raw materials. This applies not only to nitrogen but also to phosphate and potassium, whose stocks are limited. See [Section 8.3](#).

Protected cultivation: more variation in crops, structures and construction sites

- The area under protected cultivation has increased both in the Netherlands and abroad. A fairly new development is the rise of vertical farming and indoor farming. See [Section 9.1](#).
- Outside the Netherlands, vertical/indoor farming is developing more rapidly and is larger in scale. The operations are often located near metropolises, for example in China and in Singapore, due to the importance of having a local food supply. See [Section 9.1](#).
- In the Netherlands about 20 companies specialise in supplying complete greenhouse complexes. The companies operate both nationally and internationally; they generate about 80% of their turnover abroad and about 20% in the Netherlands. See [Section 9.2](#).

-
- In the Netherlands, greenhouse construction reached a peak in 2007 and 2008 (over 500 ha), after which new construction collapsed due to the 2007-2008 financial crisis, but started to recover in 2015. See [Section 9.2](#).
 - Developing high-tech greenhouses requires innovation; the various crises have shifted the focus to cheaper variants of the greenhouses and building abroad. See [Section 9.3](#).
 - R&D plays a prominent role in the chain with a view to production performance (quantity), automation/robotisation, product quality (taste, colour, plant shape, etc.), optimisation of labour input, and sustainability in terms of energy consumption and plant protection. See [Section 9.3](#).
 - In 2023, exports of greenhouse materials were estimated at 1.781 billion euros, 53% of which was destined for EU countries. These figures refer to the export of the greenhouse structures (excluding installation work). They do not include figures related to the glass or the technical installations in the greenhouses. See [Section 9.4](#).
 - The greenhouse materials are not all manufactured in the Netherlands, some materials are imported, processed and then exported. In 2023, the Netherlands imported 1.159 billion euros of such materials. See [Section 9.4](#).

1 Inleiding

Hoe presteerde de Nederlandse landbouwsector internationaal in 2023? In deze publicatie geven Wageningen Economic Research en het CBS namens het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) de raming van de Nederlandse export van landbouwgoederen over het voorgaande jaar. De cijfers worden zo veel mogelijk van duiding voorzien.

De publicatie valt uiteen in twee delen. In deel I, hoofdstuk 2 tot en met 5, komen de ontwikkelingen in de handel in landbouw- en landbouwgerelateerde goederen aan bod (zie kader).

Definitie van landbouwgoederen en landbouwgerelateerde goederen

De landbouwgoederenhandel zoals gebruikt in deze publicatie omvat de eerste 24 goederenhoofdstukken van de internationale handelsstatistieken plus een aantal landbouwgoederen uit overige hoofdstukken volgens de Gecombineerde Nomenclatuur-coderingssysteem (GN). Bij landbouwgoederen gaat het enerzijds om primaire agrarische producten, zoals varkens, appels, bloemen, bloembollen en tomaten, en anderzijds om verwerkte (secundaire) producten, zoals kaas, frites, chocolade en bewerkingen van groente en fruit.

Naast de handel in landbouwgoederen is in deze publicatie ook de handel in landbouwgerelateerde goederen uitgelicht. Dat zijn aanvullende goederen die geproduceerd worden ten behoeve van de landbouwsectoren in binnen- of buitenland, de zogenaamde tertiaire of landbouwgerelateerde goederen. Het gaat hierbij om onder meer landbouwmachines, meststoffen en machines voor de voedingsmiddelenindustrie. Er zijn alleen goederen geselecteerd die enkel aan de agrarische sectoren kunnen worden toegeschreven. Het gebruik van drones in de agrarische sector kan bijvoorbeeld momenteel niet inzichtelijk worden gemaakt in de internationale handelsstatistiek. Drones kunnen immers door allerlei sectoren worden ingezet.

Meer informatie over de gehanteerde definitie is te vinden in [bijlage 2](#).

Het gaat om de vaste monitoring, zoals deze jaarlijks plaatsvindt. Hoofdstuk 2 gaat in op de belangrijkste trends in de internationale landbouwhandel van Nederland op macroniveau. Het gaat onder meer om inzicht in de totale import en export, waarbij export ook is uitgesplitst in Nederlandse makelij en wederuitvoer, duiding van de ontwikkelingen in termen van volume en prijs en wat wordt verdiend aan de export.

Hoofdstuk 3 beschrijft de grootste herkomst- en bestemmingslanden en de veranderingen hierin. Een geografische uitsplitsing van de export naar Nederlandse makelij en buitenlandse makelij geeft extra duiding aan de cijfers.

Hoofdstuk 4 analyseert de ontwikkelingen van de export en import van Nederland in 2023 aan de hand van de 24 landbouwgoederenhoofdstukken en de groep overige landbouwgoederen. Deze laatste groep bestaat uit individuele producten die uit andere delen van de handelsstatistieken komen, maar wel tot de landbouw worden gerekend.

Hoofdstuk 5 gaat in op de ontwikkelingen in de handel van de landbouwgerelateerde goederen: goederen die ten behoeve van de landbouwsectoren in binnen- en buitenland geproduceerd worden, zoals landbouwmachines.

Deel II van de publicatie, hoofdstuk 6 tot en met hoofdstuk 9, bevat de speciale onderwerpen, waarbij een thema verder wordt uitgediept. Hoofdstuk 6 gaat in op de handel van Nederland met Oekraïne, hoofdstuk 7 op de voetafdruk van de Nederlandse invoer, hoofdstuk 8 op de handel in meststoffen en ten slotte beschrijft hoofdstuk 9 de handel in kasmaterialen.

2

2 De Nederlandse handel in landbouwgoederen

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk beschrijft de belangrijkste trends in de Nederlandse handel in landbouwgoederen op macroniveau. De eerste paragraaf gaat in op de ontwikkeling van de totale landbouwimport en -export, de tweede paragraaf op de export van landbouwgoederen van Nederlandse makelij en de wederuitvoer van landbouwgoederen van buitenlandse makelij. Paragraaf 3 verklaart de ontwikkeling van de tot dusver besproken handelswaarde uit de onderliggende volume- en prijsontwikkelingen. Paragraaf 4 gaat in op wat de Nederlandse economie verdient aan de export van landbouwgoederen. Als toevoeging aan eerdere edities besteedt de laatste paragraaf aandacht aan de bestemming van de Nederlandse landbouwimport: Nederland of het buitenland.

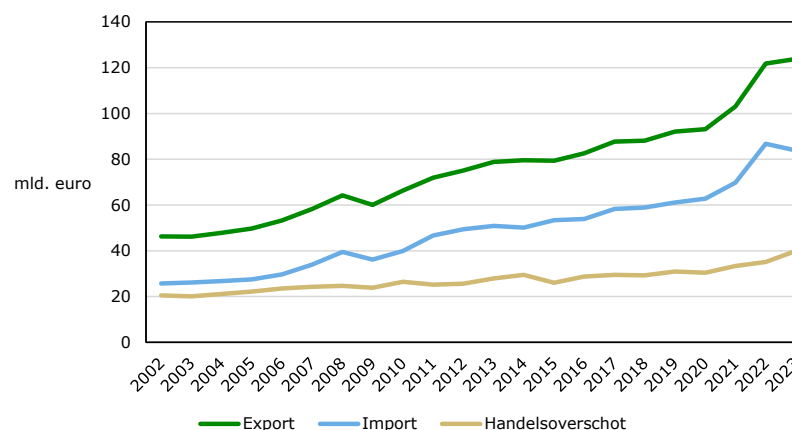
2.2 Landbouwexport neemt minimaal in waarde toe

Na een forse groei van de waarde van de landbouwexport in 2022 (18,2%) wordt de groei in 2023 met 1,6% een stuk lager geraamd. De sterke waardegroei in 2022 kwam volledig door stijgingen in de exportprijs¹ (CBS/WUR, 2023). In 2023 zijn de prijzen minder hard doorstegen en de stijging is gedurende het jaar ook steeds minder geworden (zie verder paragraaf 2.3). De Nederlandse landbouwexport wordt voor 2023 geschat op 123,8 miljard euro tegenover 121,8 miljard euro in 2022.

¹ In de laatste maanden van 2021 en met name in 2022 kregen consumenten en producenten te maken met enorme prijsstijgingen van diensten en vooral goederen. Door toenemende vraag naar producten na de coronacrisis, beperkingen in de keten als gevolg van die pandemie en andere factoren zoals de oorlog in Oekraïne, lage rentes en de handelsconflicten tussen de VS en China stegen de prijzen hard. Dat is terug te zien in de internationale handel: in 2021 lag de prijs van de Nederlandse import en export respectievelijk 10,0% en 8,8% hoger dan in 2020.

Na 8 jaren te zijn gegroeid in waarde, neemt de Nederlandse landbouwimport in 2023 af met 3,3%, tot 83,9 miljard euro. Het feit dat de landbouwimport in waarde is afgenomen en de landbouwexport in waarde is toegenomen, heeft onder andere te maken met een minder sterke stijging van de prijzen bij de import in vergelijking met de export (zie verder paragraaf 2.3).

Over een lange periode bezien, 2002 tot 2023, is de landbouwexport bijna verdrievoudigd en is de landbouwimport zelf meer dan verdrievoudigd (figuur 2.1).

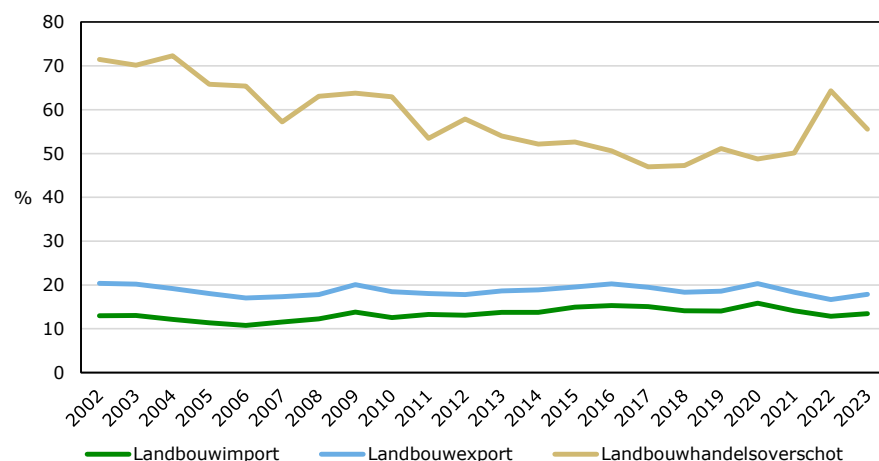
Figuur 2.1 Ontwikkeling waarde Nederlandse landbouwexport, -import en -overschot

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en Wageningen Economic Research.

In 2022 lagen de prijzen nog eens 20,7 en 17,4% hoger dan in 2021 (CBS, 2023b). Dit zorgde voor een enorme toename van de internationale handel in waarde, maar de volumegroei bleef achter. Het beeld voor de landbouw is vergelijkbaar. Door gestegen energie- en brandstofprijzen en schaarste aan producten zoals graan en zonnebloemolie door de oorlog in Oekraïne namen ook de prijzen van onder andere graan(producten), zuivel en vlees sterk toe.

Door de hierboven beschreven afnemende importwaarde en toenemende exportwaarde is het handelsoverschot met betrekking tot landbouwgoederen fors toegenomen. Het handelsoverschot, het saldo van uitvoer en invoer, wordt voor 2023 geraamd op 39,9 miljard euro, met afstand de hoogste waarde ooit gemeten. In 2022 was het overschot nog 35,1 miljard euro. Tussen 2002 en 2023 is het handelsoverschot bijna verdubbeld.

In 2023 betrof naar schatting 17,8% van de Nederlandse goederenexport landbouwproducten (zie figuur 2.2). Dat is hoger dan in 2022 (16,7%) maar iets lager dan in de jaren ervoor. Bij de import is dezelfde trend zichtbaar, maar het aandeel ligt iets lager (13,5%). De toename van de landbouwaandelen heeft vooral te maken met lagere prijzen voor minerale brandstoffen in 2023 (CBS, 2023a) waardoor het aandeel van de landbouwgoederen toenam.

Figuur 2.2 Ontwikkeling landbouwaandeel in totale goederenexport, -import en -overschot

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

Het handelsoverschot van niet-landbouwgoederen was in 2022 relatief laag, met name door de import van brandstoffen met hoge prijzen. Onder invloed van onder andere sterk dalende invoerwaarden van minerale brandstoffen in 2023

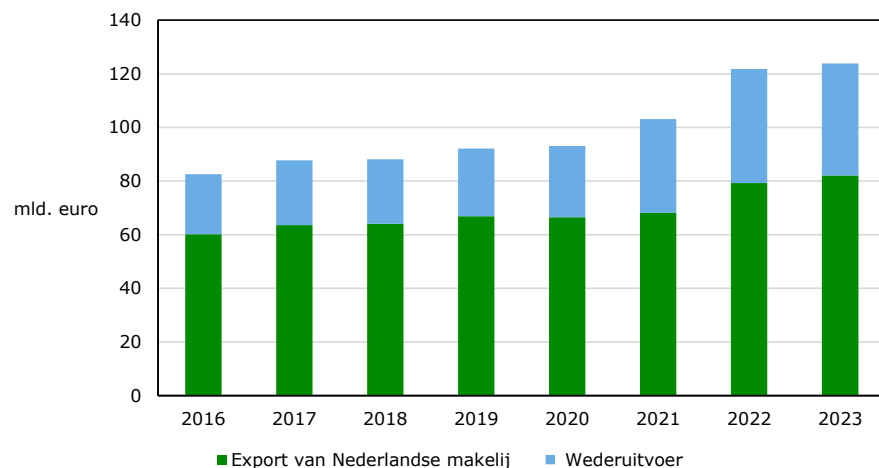
(door forse prijsdalingen ten opzichte van 2022) is het handelsoverschot van niet-landbouwgoederen sterker toegenomen dan van landbouwgoederen. Dit resulteert in een afnemend landbouwaandeel in het totale goederenhandelsoverschot, 55,5% in 2023 tegen 64,3% in 2022. Het 2023-aandeel is wel hoger dan alle percentages in de jaren tussen 2012 en 2022.

2.3 Export Nederlands product groeit, wederuitvoer neemt af

De Nederlandse landbouwexport bestaat uit wederuitvoer (niet of licht bewerkte import die via Nederland doorgaat naar een derde land) en export van Nederlandse makelij. Bij de laatste groep hoort ook de export van significant bewerkte import die door Nederland wordt geëxporteerd (de export van hier geproduceerd veevoer op basis van sojabonen uit Brazilië bijvoorbeeld). Het onderscheid tussen beide groepen is van belang, omdat Nederland veel meer verdient aan de export van Nederlandse makelij dan aan wederuitvoer (zie verder de paragrafen 2.4, 3.4, 4.3 en 5.5).

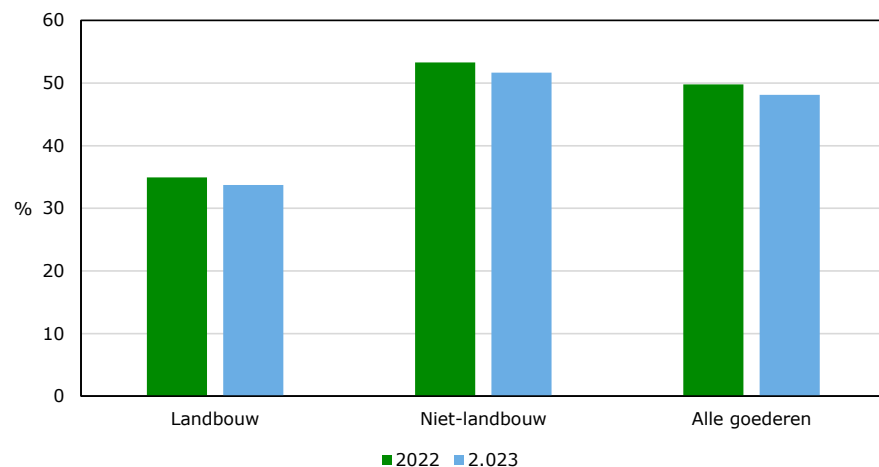
In 2023 wordt de landbouwexport van Nederlandse makelij geraamd op 82,1 miljard euro en de wederuitvoer van buitenlandse landbouwgoederen op 41,7 miljard euro (zie figuur 2.3). De wederuitvoer neemt af met 2,0% (de eerste afname sinds 2018), de export op basis van Nederlandse productie groeit met 3,6%. De totale geraamde waardegroei is dus te danken aan de groei in export van eigen makelij, terwijl de groei in de voorgaande jaren met van wederuitvoer kwam.

Het aandeel van wederuitvoer in de totale landbouwexport is iets gedaald ten opzichte van het hoogste punt tot nu toe gemeten in 2022 (van 35,0% in 2022 naar 33,7% in 2023). Zo was er in 2023 bijvoorbeeld een sterke afname van de wederuitvoer van natuurlijke vetten en oliën. In 2021 was het wederuitvoer-aandeel vergelijkbaar, maar in de jaren ervoor een stuk lager. Sinds 2016 is de wederuitvoerwaarde met 86% toegenomen tegenover 36% groei bij de landbouwexport van Nederlandse makelij in dezelfde periode. In absolute zin was de groei van de (omvangrijkere) export van Nederlandse makelij iets hoger (+21,9 miljard euro tegenover +19,3 miljard bij de wederuitvoer).

Figuur 2.3 Samenstelling van de Nederlandse landbouwexport

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en Wageningen Economic Research.

Figuur 2.4 Aandeel wederuitvoer in de Nederlandse goederenexport

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en Wageningen Economic Research.

Landbouwgoederen zijn bovengemiddeld vaak 'made in Holland'-producten en dit is terug te zien in de vergelijking met andere goederen (zie figuur 2.4). Circa twee derde van de landbouwexport is export van Nederlandse makelij is en dat is duidelijk hoger dan bij de export van niet-landbouwproducten (iets minder dan de helft). In de totale goederenexport is 52% van Nederlandse makelij en 48% wederuitvoer van buitenlandse makelij. Bij zowel landbouwgoederen als bij niet-landbouwgoederen is het belang van wederuitvoer in 2023 afgenomen.

2.4 In- en uitvoervolume lager, maar hogere prijzen in 2023

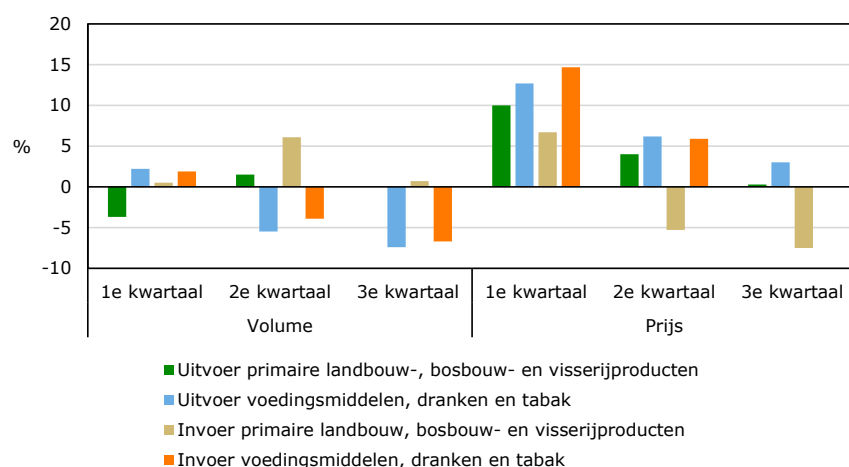
Een toename van handelswaarde betekent niet automatisch ook een toename van het exportvolume. Een waardemutatie is namelijk het resultaat van een volume- en een prijsontwikkeling.

In figuur 2.5 is te zien dat de licht toegenomen exportwaarde in 2023 (van paragraaf 2.1) het resultaat is van een onderliggend afnemend exportvolume (met name bij voedingsmiddelen, dranken en tabak), maar een sterkere stijging van de exportprijzen. Daarbij gaat het onder andere om een duurdere export van aardappelen, groenten en graanproducten in 2023 (CBS, 2023c). Wel is het zo dat de stijging van de exportprijzen gedurende 2023 is afgenomen. Van import- en exportprijzen zijn nog maar drie kwartalen data beschikbaar, maar op basis van bijvoorbeeld de consumentenprijsindex kan worden afgeleid dat de trend van afnemende prijsstijging zich in het vierde kwartaal doorzet. Van in ieder geval voedingsmiddelen, dranken en tabak is er wel nog sprake van prijsstijging in oktober, november en december 2023 ten opzichte van 2022 (CBS, 2024a). Over heel 2023 liggen de consumentenprijzen van voedingsmiddelen 12,1% hoger dan in 2022. De voedingsmiddelen met de grootste stijging in 2023 waren suiker (+35%), olijfolie (+21%) en brood- en graanproducten (+16%). Het prijsniveau van voeding piekte in juli 2023 en zakte daarna gestaag (CBS, 2024b).

Eenzelfde patroon van afnemend handelsvolume en (over het hele jaar gemeten) stijgende prijzen is zichtbaar bij de import. Hier is de afname van het handelsvolume echter groter dan de stijging van de prijzen en dit resulteert in

de afnemende importwaarde zoals getoond in paragraaf 2.1. De importprijzen van primaire landbouw-, bosbouw- en visserijproducten zijn al in het tweede kwartaal van 2023 gedaald ten opzichte van 2022 en dat heeft zich in het derde kwartaal verder doorgezet. Met name de dierlijke producten (vlees, vis, zuivel) werden in de tweede helft van 2023 goedkoper (CBS, 2023c).

Wereldwijd zijn de prijzen van voedsel in de loop van 2023 gedaald. Dat geldt voor zuivel, granen en oliën; de prijzen van vlees zijn nauwelijks veranderd. Suiker is ook mondiaal aanzienlijk duurder geworden in 2023 (FAO, 2023).

Figuur 2.5 Ontwikkeling volume en prijs van landbouwgoederen, import en export, 2022-2023

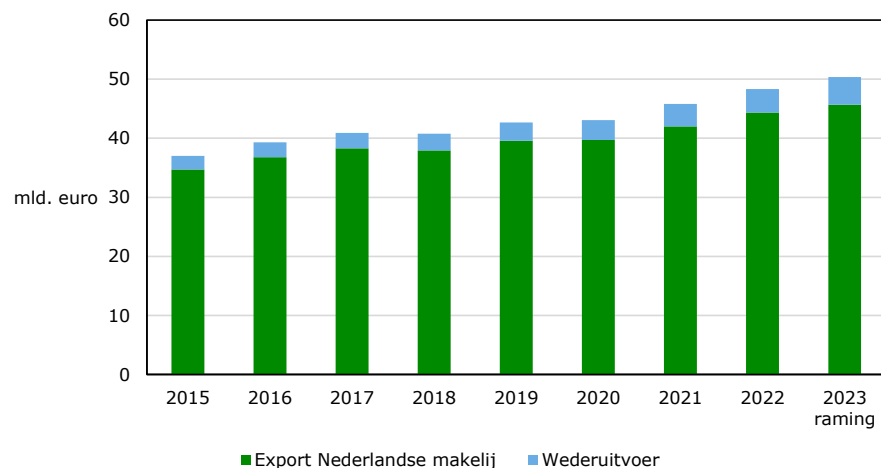
Bron: CBS (2023b).

2.5 Ruim 50 mld. euro aan exportverdiensten in 2023

Voor 2023 is ook een raming gemaakt van de Nederlandse verdiensten aan de Nederlandse export van landbouwgoederen. Het CBS maakt deze berekeningen met behulp van waardeketensonderzoek op basis van input-outputtabellen van de nationale rekeningen. Daarbij wordt rekening gehouden met de gehele exportketen van producten en met verdiensten aan de export per type goederen. Exportverdiensten zijn wat de Nederlandse economie overhoudt aan de export van landbouwgoederen na aftrek van de daarvoor gemaakte kosten (invoer van grondstoffen, diensten, halffabrikaten en de invoer voor wederuitvoer). De handelswaarde is de bruto-opbrengst van de landbouwexport, de exportverdiensten zijn de netto-verdiensten.

In lijn met paragraaf 2.1 zijn de verdiensten aan de Nederlandse landbouwexport in 2023 toegenomen. De groei is nog iets groter dan van de (bruto)waarde van de Nederlandse landbouwexport (4,2% tegen 1,6%), omdat de export van Nederlandse makelij zich gunstiger heeft ontwikkeld dan de wederuitvoer (zie paragraaf 2.2). De Nederlandse economie houdt namelijk veel meer over aan een euro export van eigen makelij dan aan een euro wederuitvoer. Om deze reden is het aandeel van wederuitvoer in de totale landbouwexportverdiensten met 9,3% in 2023 ook veel kleiner dan de 33,7% bij de (bruto) exportwaarde. Dat betekent dat 90,7% van de exportverdiensten aan landbouwgoederen is te danken aan de export van Nederlands landbouwproduct (inclusief de export van verwerkte import in Nederland). Voor 2023 worden de totale verdiensten aan de export van landbouwgoederen geraamd op 50,4 miljard euro, waarvan 45,7 miljard euro export van Nederlandse makelij is en 4,7 miljard euro wederuitvoer (zie figuur 2.6).

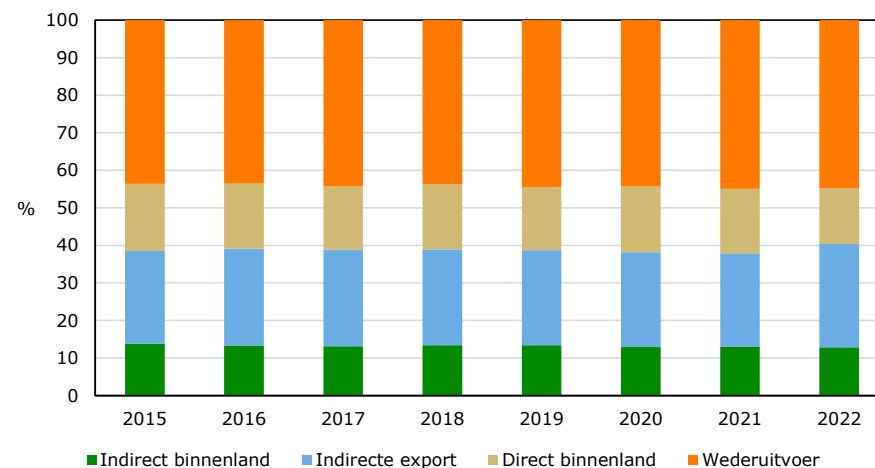
In 2022 was 25,6% van de totale verdiensten aan goederenexport te danken aan de export van landbouwgoederen, tegen 27,9% in 2021. Voor 2023 is het aandeel nog niet bekend.

Figuur 2.6 Ontwikkeling verdiensten aan Nederlandse landbouwexport
Bron: CBS (waardeketenonderzoek).

2.6 Ruim 72% van de landbouwimport komt in het buitenland terecht

Nederland staat bekend als tweede landbouwexporteur ter wereld na de Verenigde Staten (CBS, 2022) en in belangrijke mate heeft dat te maken met een grote rol van import in dat verhaal. Enerzijds betreft het wederuitvoer (export van niet of lichte bewerking van import), maar ook een belangrijk deel van de import betreft landbouwgoederen die in Nederland significant verder verwerkt worden tot nieuwe producten voor de export ('indirecte export' in figuur 2.7). De overige import is bestemd voor directe afzet in Nederland ('direct binnenland') en afzet in Nederland na significante verwerking van de import in Nederland tot nieuwe producten ('indirect binnenland').

Figuur 2.7 Nederlandse landbouwimport naar bestemming
Bron: CBS.

Figuur 2.7 toont de ontwikkelingen van de bestemming van Nederlandse landbouwimport tot en met 2022 (2023 nog niet beschikbaar). Het eerste dat opvalt is dat de aandelen van de diverse importbestemmingen nauwelijks zijn veranderd door de tijd. In 2022 heeft wel enige verschuiving plaatsgevonden van 'direct binnenland' naar 'indirecte export'.

De figuur laat ook zien dat in 2022 72,2% van de Nederlandse landbouwimport uiteindelijk in het buitenland terecht komt (onbewerkt, bewerkt of als nieuw product) en 27,8% van de import in Nederland blijft. In 2021 was dit 30,2% van de import in Nederland, in 2015 31,7%. Import van landbouwgoederen is dus veel en in steeds grotere mate (uiteindelijk) voor het buitenland bestemd.

3

3 Bestemming en herkomst van de Nederlandse handel in landbouwgoederen

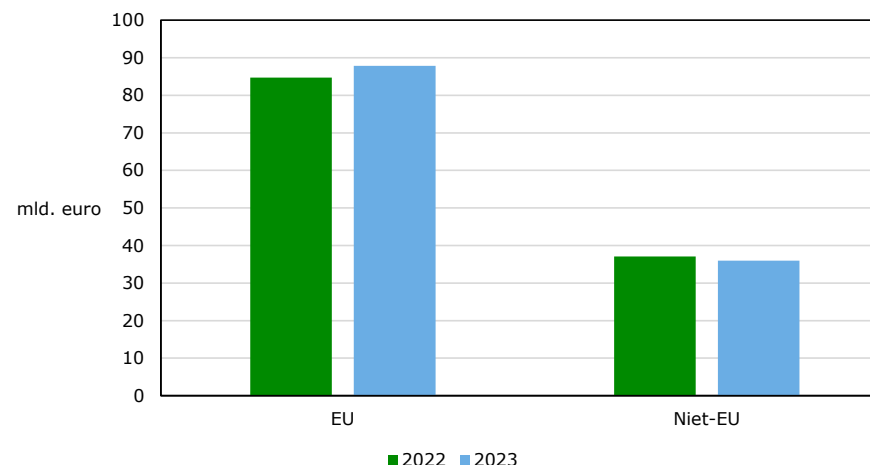
3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt de bestemming en herkomst van de handelsstromen. Paragraaf 3.2 kijkt naar de ontwikkelingen van de landbouwexport naar EU, niet-EU en naar de belangrijkste bestemmingen van de totale export. Paragraaf 3.3 beschouwt de belangrijkste bestemmingen na zuivering voor wederuitvoer. De vierde paragraaf gaat in op de verdiensten aan de export naar de belangrijkste bestemmingen. Paragraaf 3.5 gaat in op de bestemming van de import uit de belangrijkste herkomstlanden in de landbouw.

3.2 Export naar niet-EU-landen neemt af

In 2023 is de waarde van de export naar EU-landen gegroeid met 4%, en naar niet-EU-landen afgenomen (met 3%). Daardoor is het aandeel van de EU in de totale landbouwexport toegenomen van 69,5% in 2022 tot 71,0% in 2023 (figuur 3.1).

Sinds de effectieve Brexit in 2021 is het Verenigd Koninkrijk een handelspartner buiten de EU. De export naar het VK nam in 2023 met 0,5% toe en dat is minder dan de groei van de totale landbouwexport (1,6%). Het land blijft in 2023, net als eerdere jaren, de vierde bestemming van de Nederlandse landbouwexport (8% aandeel). Ook de top drie is onveranderd gebleven (zie figuur 3.2) met respectievelijk Duitsland (29,6 miljard euro of 24% van het totaal), België (12% aandeel) en Frankrijk (9% aandeel). De waarde van de landbouwexport naar België (met 5%) en Frankrijk (met 6%) is daarbij procentueel harder gegroeid dan de export naar Duitsland (met 1%). Figuur 3.3, iets verderop, zal tonen dat ook de absolute groei van de export naar België groter was.

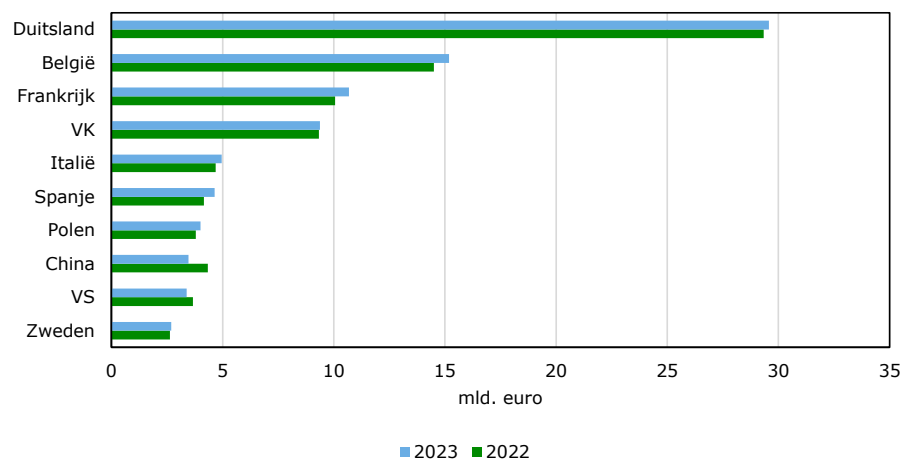
Figuur 3.1 Landbouwexport naar EU en niet-EU

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

De belangrijkste tien bestemmingen voor de landbouwexport zijn in 2023 goed voor 70,9% van de totale landbouwexport en dat is vergelijkbaar met het voorgaande jaar. Het grootste deel van landbouwexport gaat daarmee naar een beperkt aantal bestemmingen. Na de top vier die er qua exportwaarde met kop en schouders bovenuit steken, volgen in 2023 Italië, Spanje, Polen, China, Verenigde Staten en Zweden als belangrijkste bestemmingen. Het Verenigd Koninkrijk, China en de VS zijn daarbij de enige landen buiten de EU in de top tien.

Buiten de top vier valt op dat de landbouwexport naar Spanje (met 12%) het sterkst is toegenomen (brede groei: onder meer levende dieren, vlees, zuivel groenten en fruit), terwijl de export naar China (met 20%) en naar de VS (met

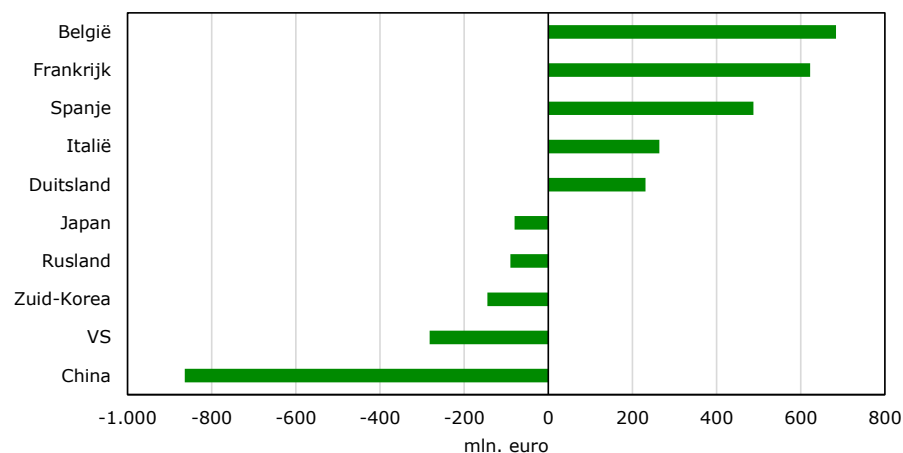
8%) juist is afgenomen. Dit heeft ertoe geleid dat Spanje (nu zes) en Polen (nu zeven) China (nu acht) hebben gepasseerd in de rangschikking.

Figuur 3.2 Top tien bestemmingen Nederlandse landbouwexport in 2023
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

De vijf grootste groeiers voor wat betreft absolute exportwaarde in 2023 (figuur 3.3) zijn allemaal EU-landen: België (+0,7 miljard euro), Frankrijk (+0,6 miljard), Spanje (+0,5 miljard), Italië (+0,3 miljard) en Duitsland (+0,2 miljard). De vijf landen laten meer groei zien dan alle exportbestemmingen opgeteld (vanwege afnames bij andere bestemmingen). Levende dieren (Spanje, Duitsland), varkensvlees (Duitsland, Italië), groenten (België, Duitsland), fruit (Duitsland), suikerwerk (allen), cacaoprodukten (België, Frankrijk, Duitsland), bereidingen van groenten en fruit (vooral Frankrijk) en dranken (België, Frankrijk) zijn de producten die het meest in waarde zijn gestegen voor deze landen. Duitsland is hier vaak vertegenwoordigd, maar bij andere producten is de export naar Duitsland juist sterk afgenomen (zoals oliehoudende zaden en vruchten of natuurlijke vetten en oliën), zodat de exportgroei per saldo toch gering is.

De vijf grootste dalers in 2023 wat betreft de exportwaarde zijn alle niet-EU-landen. Het zijn China (-0,9 miljard euro), VS (-0,3 miljard), Zuid-Korea, Rusland en Japan (elk -0,1 miljard). De grote negatieve uitschieter is China, wat voor meer dan de helft is te verklaren uit een afname van de exportwaarde van babymelkpoeder. De vraag in China is afgenomen door een teruglopend geboortecijfer en een toename van lokale concurrentie (Food Agribusiness, 2023). Ook de exportwaarde van varkensvlees naar China nam af (9% van de totale exportafname). Hier speelt onder andere een toegenomen productie in China (Nieuwe Oogst, 2023). De exportafname naar Rusland hangt samen met de oorlog in Oekraïne. Voor meer informatie over de export naar Rusland en Oekraïne zie hoofdstuk 6.

Figuur 3.3 Top vijf stijgers en dalers 2022-2023 in verandering absolute uitvoerwaarde
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

3.3 Verenigd Koninkrijk derde bestemming zonder wederuitvoer

Nederland houdt veel meer over aan de export van Nederlandse makelij dan aan de wederuitvoer van buitenlandse makelij. Om deze reden worden de cijfers van de vorige paragraaf in deze paragraaf weergegeven zonder de wederuitvoer (figuur 3.4). Het beeld blijft echter voor een groot deel ongewijzigd: dezelfde tien bestemmingen komen naar voren en ook de volgorde is vergelijkbaar.

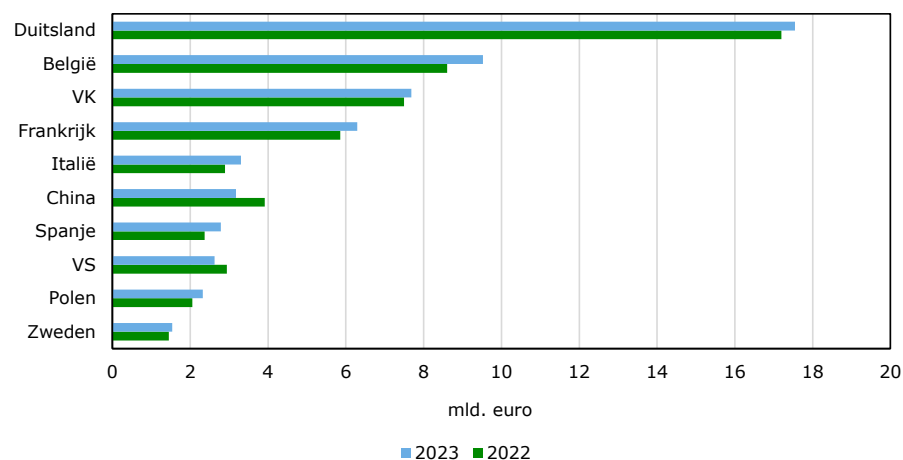
Toch zijn er wel wat verschillen met figuur 3.2. Zo stijgen het Verenigd Koninkrijk (van vier naar drie), China (van acht naar zes) en de Verenigde Staten (van negen naar acht) in de rangschikking van de export van landbouwgoederen van Nederlandse makelij. Dit zijn landen waarbij het percentage wederuitvoer in de export relatief gering is: ze liggen namelijk niet in het achterland van Nederland en zijn geen onderdeel van de EU, waardoor het relatief omslachtig en duur is om wederuitvoerstromen naar de VS, het VK of China via Nederland te laten lopen. Hun aandeel in de Nederlandse export van eigen makelij is relatief groter: de VS is onder andere de grootste afnemer van Nederlands bier (CBS, 2021a).

Eenzelfde verhaal geldt voor China: ook dit land stijgt in de rangschikking van bestemmingslanden na zuivering voor wederuitvoer van zeven naar vijf. Er gaat veel babymelkpoeder en varkensvlees (met name delen van het varken die hier niet afgezet worden, zie Varkensbedrijf (2023)) naar China en dat is voor het overgrote deel van Nederlandse makelij.

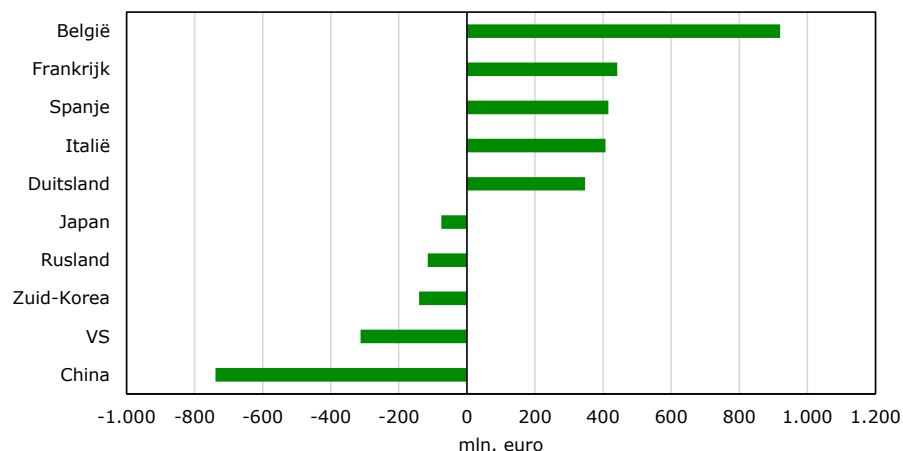
De andere kant van de medaille is dat landen waar Nederland relatief veel landbouwproducten naar wederuitvoert in de rangschikking van grootste exportbestemmingen zakken. Dat geldt voor Frankrijk (van drie naar vier), Spanje (van zeven naar zes) en Polen (van zeven naar negen). Omdat relatief veel export naar Duitsland wederuitvoer betreft, is het Duitse belang in de landbouwexport van Nederlandse makelij wat lager: niet 23,9% van het totaal, maar 21,4%.

Bij de grootste stijgers en dalers voor wat betreft de absolute ontwikkeling van de export van Nederlandse makelij in 2023 (figuur 3.5) komen dezelfde landen

terug die we eerder zagen bij de absolute totale exportontwikkeling (figuur 3.3). België is wederom de bestemming waar de grootste exportgroei heeft plaatsgevonden, nu met een toename van 0,9 miljard euro in 2023. Het gaat in de eerste plaats om Nederlandse groenten, gevolgd door bereidingen van graan/meel/melk, cacaoproducten en bereidingen van vlees en vis. Op grote afstand volgt Frankrijk met een toename van 0,4 miljard euro landbouwexport van Nederlandse makelij. Dit betreft in de eerste plaats bereidingen van groenten en fruit en in de tweede plaats dranken.

Figuur 3.4 Top tien bestemmingen landbouwexport van Nederlandse makelij
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

Figuur 3.5 Top vijf stijgers en dalers 2022-2023 in verandering absolute uitvoerwaarde Nederlandse makelij
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

3.4 Lichte afname verdiensten aan export naar het VK in 2022

De berekende landbouwexportverdiensten van paragraaf 2.4 kunnen worden verdeeld naar land van bestemming. Daarbij zijn er enkel cijfers beschikbaar tot en met 2022 (voor 2023 alleen informatie op totaalniveau, zie paragraaf 2.4). De landen in de top tien van belangrijkste bestemmingen in termen van exportverdiensten zijn dezelfde landen die eerder werden getoond als belangrijkste bestemmingen in termen van exportwaarde (zie tabel 3.1). Aan de export van Duitsland verdiende Nederland 10,4 miljard euro in 2022, dat is een toename van 23% in vergelijking met 2015. Ook aan de landbouwexport naar België (5,1 miljard euro), het Verenigd Koninkrijk (3,8 miljard) en Frankrijk (3,7 miljard) verdient Nederland relatief veel via de landbouwexport. Op enige afstand volgen de andere zes landen.

In de periode 2015-2022 zijn de verdiensten aan de landbouwexport met bestemming China (op plek zes) het hardst gestegen, namelijk van 0,75 miljard euro in 2015 tot 1,8 miljard euro in 2021. Daarbij speelt met name een sterke groei van de export van Nederlands babymelkpoeder en varkensvlees in deze periode (CBS, 2021b). China is met afstand de grootste stijger als het gaat om Nederlandse verdiensten aan de landbouwexport (2023 is wel een minder jaar, zoals eerder getoond, maar daarover zijn nog geen verdienstencijfers bekend). Ook de export naar Polen (+68%) en Spanje (+60%) is fors belangrijker geworden als exportbestemming. Het Verenigd Koninkrijk is het enige land waaraan Nederland nauwelijks meer is gaan verdienen tussen 2015 en 2021. Dit hangt samen met een effectieve Brexit sinds 1 januari 2021 (zie eerder onderzoek van Ramaekers et al., 2022).

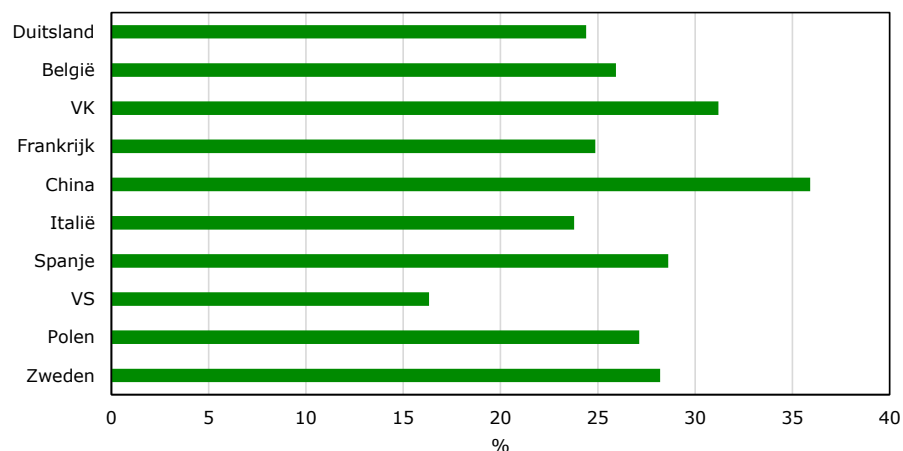
Tussen 2021 en 2022 was de groei van de exportverdiensten minder vanwege oplopende importkosten (Ramaekers et al., 2023). Enkel China (+18%), Spanje (+15%) en de VS (+12%) noteren dubbele groeicijfers in 2022. Aan het VK zijn is Nederland in 2022 juist iets minder gaan verdienen dan in 2021 (-1%).

Tabel 3.1 Verdiensten aan de export van landbouwgoederen, belangrijkste bestemmingen

	2015	2021	2022
	mln. euro	mln. euro	mln. euro
Duitsland	8,4	10,3	10,4
België	3,4	4,8	5,1
Verenigd Koninkrijk	3,7	3,9	3,8
Frankrijk	3,0	3,6	3,7
China	0,7	1,6	1,8
Italië	1,4	1,7	1,8
Spanje	0,9	1,3	1,5
VS	1,1	1,3	1,5
Polen	0,8	1,2	1,3
Zweden	0,8	0,9	1,0

Bron: CBS.

Omdat Nederland naar al deze bestemmingen veel meer goederen exporteert dan enkel landbouwgoederen is het interessant om te kijken naar het landbouwaandeel in het geheel, dus hoeveel procent van de totale goederenexportverdiensten is per bestemming te danken aan de landbouw? Dan springen het VK en China eruit (zie figuur 3.6). De export naar deze landen is disproportioneel sterk op de landbouw gericht. Zo betreft 31% van de verdiensten aan de goederenexport naar het VK of China landbouwgoederen. De goederenexport naar de VS (16%) is juist veel minder op landbouw gericht. Ter vergelijking, het totaalgemiddelde van alle bestemmingen ligt op 25%. De figuur 3.6 gaat over een enkel jaar (2022), maar het betreft wel structuurcijfers die door de tijd weinig veranderen.

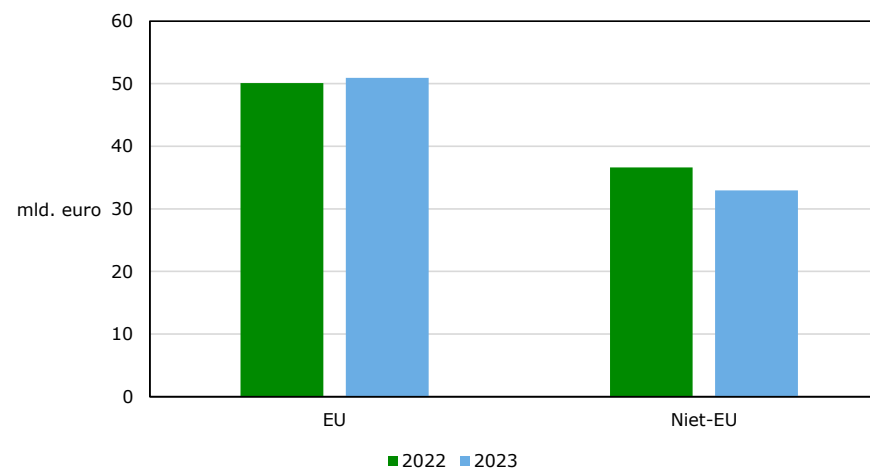

Figuur 3.6 Aandeel landbouw in totale goederenexportverdiensten voor de belangrijkste bestemmingen, 2022

Bron: CBS.

3.5 Landbouwimport uit België meest toegenomen

Net als bij de landbouwexport kan ook bij de import een uitsplitsing worden gemaakt naar herkomst EU en niet-EU (figuur 3.7). Daaruit blijkt dat de handel met EU-landen zich gunstiger heeft ontwikkeld dan met andere landen: een groei van 2% versus een krimp van 10% in de handel met niet-EU-landen. Het aandeel van de EU in de totale landbouwimport is daardoor toegenomen van 57,8% in 2022 tot 60,7% in 2023.

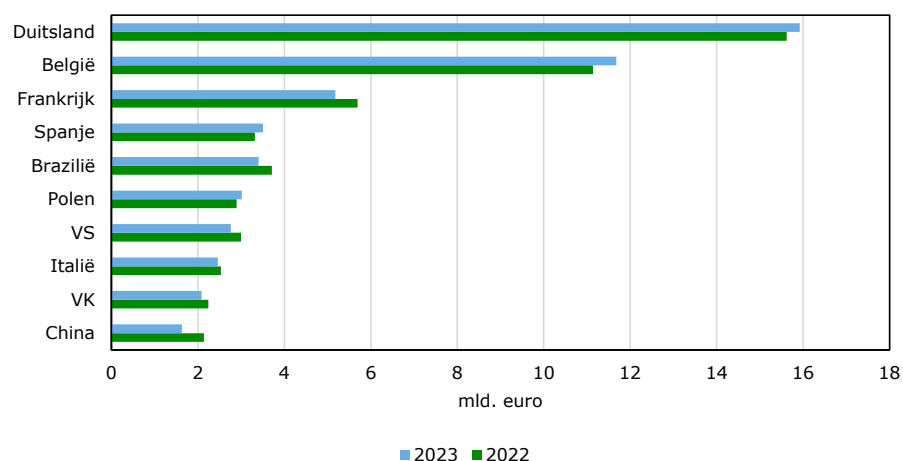

Figuur 3.7 Landbouwimport uit EU en niet-EU

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

In de top tien van belangrijkste herkomstlanden in de Nederlandse landbouwimport (figuur 3.8) in 2023 staan zes EU-landen (Duitsland, België, Frankrijk, Spanje, Polen en Italië) en vier niet-EU-landen (Brazilië, de VS, het VK en China). Het zijn dezelfde landen als in 2022. Spanje (nu vierde) heeft wel Brazilië (nu vijfde) gepasseerd en daarnaast heeft ook Polen (nu zesde) de VS (nu zevende) gepasseerd.

Duitsland is het belangrijkste herkomstland met een aandeel van 19% in het totaal, gevolgd door België (14%) en Frankrijk (6%). De grootste procentuele groei betrof de waarde van de import uit Spanje (+6%). Ook de waarde van de import uit Duitsland (+2%), Polen (+4%) en België (+5%) nam toe in 2023. Bij alle andere herkomstlanden in de top tien is de importwaarde afgenomen. De grootste negatieve uitschieter betreft, net als bij de export, China. De import uit China is in een jaar tijd met 24% afgenomen.

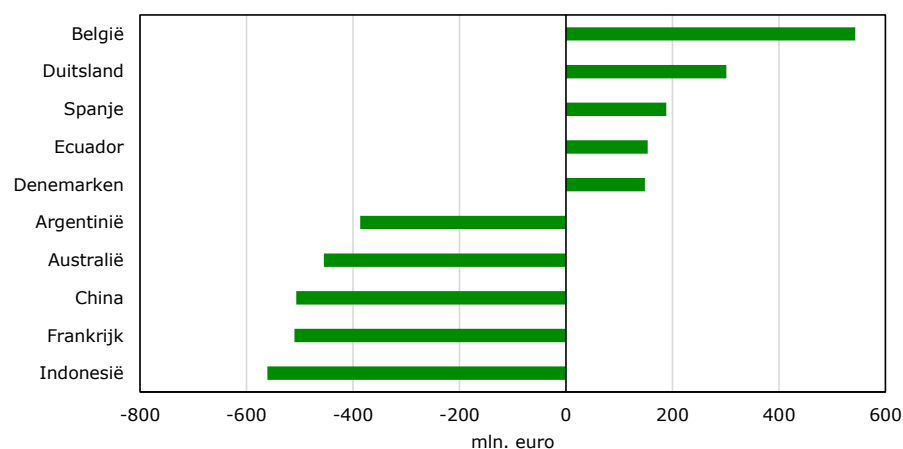
Figuur 3.8 Top tien herkomstlanden Nederlandse landbouwimport
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

De grootste absolute importgroei volgt uit de handel met EU-landen: België (+0,5 miljard euro), Duitsland (+0,3 miljard), Spanje (+0,2 miljard) en Denemarken (+0,1 miljard). Op de vierde plek staat echter een niet-EU-land: Ecuador (+0,2 miljard euro, zie figuur 3.9).

Vlees (België, Duitsland), groenten (België, Duitsland, Spanje), suiker en suikerwerk (België en Duitsland), cacao(producten) (België en Ecuador), bereidingen van graan, meel en melk (België en Duitsland) en bereidingen van

groenten en fruit (België) zijn het meest toegenomen in importwaarde uit deze landen.

Aan de negatieve kant zit de grootste afname bij de import uit Frankrijk. Hier gaat het met name om een afname van de import van granen, wat vooral komt door lagere graanprijzen. In het geval van China gaat het met name om natuurlijke vetten en oliën, bij Australië om oliehoudende zaden en vruchten, bij Argentinië vooral sojaschroot en in het geval van Indonesië vooral een afname in de restgroep 'overige primaire en secundaire landbouw'.

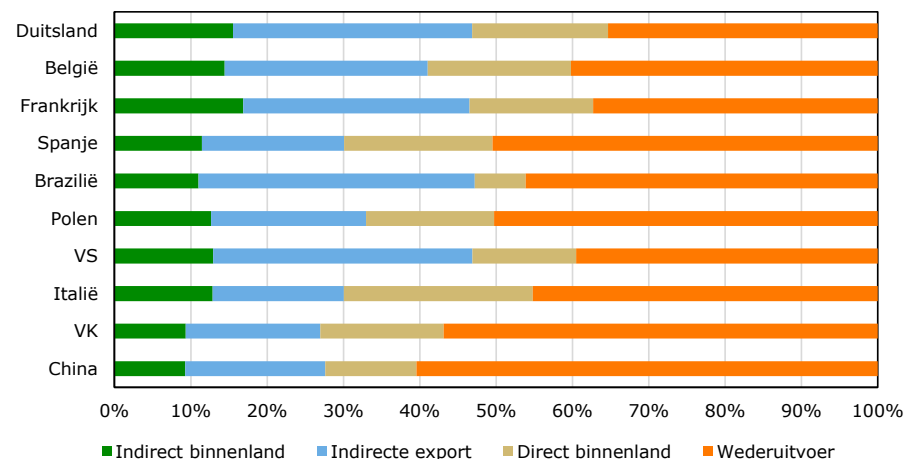

Figuur 3.9 Top vijf stijgers en dalers 2022-2023 in verandering absolute invoerwaarde
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

3.6 Circa 7% van import uit Brazilië direct afgezet

Van de Nederlandse landbouwimport in 2022 komt uiteindelijk 72% weer in het buitenland terecht (zie paragraaf 2.5). Dit is ook terug te zien bij de belangrijkste landen van herkomst (zie figuur 3.10). Voor de tien belangrijkste importstromen is wederuitvoer de belangrijkste bestemming. De verschillen zijn wel aanzienlijk. Het varieert van 35% (bij de invoer uit Duitsland) tot 60% (bij de invoer uit China). Directe afzet in Nederland na import komt het meest voor bij de import uit Italië (25%) en het minst bij de import uit Brazilië (7%). Braziliaanse sojabonen worden bijvoorbeeld nauwelijks direct geconsumeerd. De belangrijkste exportproducten na verwerking van soja zijn plantaardige oliën en vetten, veevoer en bereide voedingsmiddelen. Uiteindelijk zijn ook zuivel, eieren en vlees exportproducten van soja, omdat soja in het veevoer terechtkomt en deze uiteindelijk resulteert in de aanmaak van dierlijke producten (Bohn et al., 2023).

Het relatief hoge directe gebruik van landbouwgoederen uit Italië hangt samen met de productsamenstelling uit dat land. Het betreft relatief veel eindproducten zoals olijfolie, wijn, koffie en kaas (CBS, 2020). Brazilië scoort in de categorie indirecte export het hoogste (36%) en Italië het laagste (17%). Import voor Nederland na verwerking in Nederland komt het minst voor bij de import uit het Verenigd Koninkrijk (9%) en het meest bij de import uit Frankrijk (17%).

Figuur 3.10 Bestemming van de import uit de belangrijkste herkomstlanden van landbouwgoederen, 2022

Bron: CBS.

A photograph of a palm grove, likely a coconut plantation. In the foreground, a large white number '4' is centered within a thin white circle. The background shows a dense grove of palm trees with long, feathery fronds. The ground is covered in dry palm fronds and some green grass. The lighting is bright, suggesting a sunny day. The palm trees have thick, brown trunks and clusters of red, unripe coconuts are visible on the branches of the trees in the foreground.

4

4 De handel uitgesplitst naar productgroepen

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk beschrijft de ontwikkelingen van de export en import van Nederland in 2023 aan de hand van de 24 landbouwgoederenhoofdstukken en de groep overige landbouwgoederen. Deze laatste groep bestaat uit individuele producten die uit andere hoofdstukken van de handelsstatistieken komen, maar wel tot de landbouw worden gerekend. De landbouwgoederenhoofdstukken, veelal gegroepeerd naar productgroep, zijn hieronder per paragraaf gerangschikt naar afnemend aandeel in de exportwaarde, uitgezonderd de overige landbouwgoederen die niet in de eerste 24 hoofdstukken vallen. Deze worden als laatste beschreven. De landbouwgerelateerde goederen zoals kasmaterialen en landbouwmachines komen in het volgende hoofdstuk aan bod.

4.2 Zuivel en eieren: gelijkblijvende exportwaarde, lagere importwaarde

De exportwaarde van zuivel en eieren bedraagt in 2023 zo'n 12 miljard euro (tabel 4.1). Ten opzichte van een jaar eerder blijft de exportwaarde nagenoeg gelijk. De importwaarde neemt af met een kleine 4% tot 5,7 miljard.

Naar de twee belangrijkste exportlanden (Duitsland en België) is er een zeer beperkte exportgroei waarneembaar in 2023. De export naar Frankrijk groeit sterker (7%). Vanuit Duitsland wordt er in 2023 wat minder zuivel en eieren geïmporteerd in Nederland. Hier bedraagt de importwaarde 2,3 miljard (-4%). Uit België en Ierland, hoewel hier de exportwaarde aanzienlijk lager ligt, steeg de import met respectievelijk 1 en 2%.

De producten onder de verzamelnaam zuivel en eieren vallen uiteen in drie groepen. De belangrijkste groep bestaat uit melk, room, boter, en producten als

wei en natuurlijke honing. Deze groep producten heeft een exportwaarde van ruim 6 miljard euro in 2023. De exportwaarde van deze groep neemt naar verwachting in 2023 af met een kleine 4%. De importwaarde van deze producten neemt echter procentueel (-11%) maar ook qua waarde (430 miljoen euro) sterker af dan dat de export.

Kaas is een tweede subgroep. Met een exportwaarde van 5,3 miljard euro in 2023 is er een waardegroei van ruim 2%. De importwaarde van kaas neemt absoluut (161 miljoen euro om 115 miljoen euro) en procentueel (9% ten opzichte van 2%) sterker toe dan de export.

Eieren en eiprodukten is de derde te onderscheiden groep. De exportwaarde van deze groep producten stijgt in 2023 met 16% tot een waarde van bijna 700 miljoen euro. Hier groeit de import minder snel dan de export. Dit is zowel in absolute zin (44 miljoen versus 96 miljoen) als procentueel (14% versus 16%) het geval.

De melkproductie in Nederland nam de laatste maanden van het jaar sterk af. Mede door de uitbraak van blauwtong is er van de aanvankelijk wat hogere melkproductie maar weinig over. Ook in andere Europese landen is de aanvoer stabiel of licht dalend. Tot en met oktober was de melkaanvoer nog maar net hoger in de EU (+0,3%) dan in 2022. Onder andere lagere productie in Frankrijk lijkt de export naar dat land te hebben gestimuleerd. De prijs van melk was aan het begin van 2023 net als in 2022 hoog, maar daalde sterk in het voorjaar om net boven de 40 eurocent te blijven de rest van het jaar, met een kleine opleving in december door krapte in de markt en lage voorraden.

Leveringszekerheid speelt ook een rol in de hogere garantieprijzen aan het einde van het jaar. Dit prijsniveau is hoger dan bijvoorbeeld 2021, maar door gestegen kosten, onder andere voor de mestafvoer, zijn de marges krap bij veehouders. Verwerkers kampen met hoge kosten voor energie en arbeid en

ook de hoge inflatie speelt voor sommige handelspartijen een rol in de afzet. Ook is de koersverhouding euro/dollar minder gunstig. Friesland Campina, met bedrijfsonderdelen in Nederland, Duitsland en België, kondigde dan ook aan te gaan reorganiseren. Fonterra, de grootste zuivelexporteur van de wereld uit Nieuw Zeeland, heeft minder last van tegenvallende ontwikkelingen, onder andere door de groei op de Chinese markt.

Voor de markt van eieren en ei-producten was het een bijzonder jaar. De sector kampte in binnen- en buitenland met vogelgriep, en door ruimingen en leegstand met lagere productie. Deze krapte zorgde voor hogere prijzen in alle segmenten. De export gaat vooral naar Duitsland (veelal witte eieren). In 2023 groeide de importwaarde van ei-producten uit Oekraïne sterk, nadat de invoerheffing voor dat land was opgeheven. Deze producten worden veelal verwerkt in andere goederen en niet als tafeleieren verkocht.

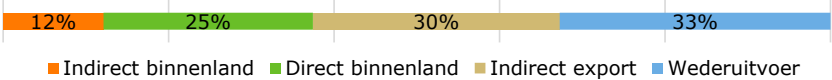
Tabel 4.1 Nederlandse handel in zuivel en eieren (GN-04)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	12,0	-0,1%
Waarvan van Nederlandse makelij	78%	
Aandeel in de landbouwexport	9,7%	
Totale importwaarde (mld. euro)	5,7	-3,8%
Aandeel in de landbouwimport	6,8%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	3.534	1
België	1.825	1
Frankrijk	1.300	7
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	2.275	-4
België	1.089	1
Ierland	534	2

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van alle geïmporteerde goederen uit de groep van zuivel en eierproducten is ruim 60%, al dan niet na bewerking, bedoeld voor de uitvoer (figuur 4.1). Ongeveer 33% gaat vrijwel direct de grens over. Nog eens 30% wordt eerst nog

bewerkt in Nederland. Een kwart van de import is direct bedoeld voor de binnenlandse besteding. Nog eens 12% wordt eerst verwerkt voordat de producten in ons land beschikbaar worden gesteld voor consumptie.

Figuur 4.1 Import naar bestemming in procenten, zuivel en eieren, 2022
Bron: CBS.

4.3 Sierteeltproducten: nauwelijks verandering in exportwaarde, importwaarde omlaag

De exportwaarde van sierteeltproducten zoals bloemen, kamerplanten, bomen en bollen bedraagt in 2023 ongeveer 11,5 miljard euro (tabel 4.2). Dit is nagenoeg gelijk aan een jaar eerder. Van deze goederen is 85% van eigen makelij. De sierteelt heeft een aandeel van ruim 9% in de totale landbouwexportwaarde. De importwaarde nam af met ruim 3% tot 2,3 miljard euro.

De exportwaarde van snijbloemen nam volgens deze raming beperkt toe, vooral door toegenomen import. De export van kamerplanten nam af, terwijl de overige sierteelt gewassen (bollen en bomen) nog een kleine plus lieten zien.

Over het algemeen stond de productie in Nederland onder druk van hoge energieprijzen aan het begin van het jaar, waardoor de productie lager was. In de loop van het jaar kon dit enigszins worden gecompenseerd.

De belangrijkste exportbestemmingen van Nederland zijn Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. De exportwaarde naar Duitsland groeide beperkt. Daarnaast staat de export naar het Verenigd Koninkrijk onder druk (-5%). Daar tegenover staat een beter exportresultaat richting Frankrijk (+7%).

De import van bloemen komt veelal uit Kenia. De importwaarde groeide in 2023 met 6%, na een jaar van slecht weer aldaar en hoge transportkosten. De bloemen komen veelal per vliegtuig maar soms ook per boot naar Nederland. Ook worden bloemen ingevlogen op vliegvelden in Duitsland en België, waarna ze op transport gaan naar Nederlandse veilingen voor verdere verkoop en distributie. Daarnaast komen vooral sierteeltartikelen uit Duitsland en Italië, veelal boomkwekerij- of tuinartikelen.

De keten van bloemen en planten is vrij sterk gecentraliseerd. Royal Floraholland is veelal het centrale punt waar het aanbod voor snijbloemen en kamerplanten samenkomt. Deze ketenorganisatie brengt vraag en aanbod samen en zorgt dat binnenlandse en buitenlandse telers in de best mogelijke positie komen om hun producten te verkopen. Speerpunten bij deze ketenpartij zijn momenteel digitalisering en centralisering van het veilproces, spreiding van aanbod op de dag (om arbeidspieken te voorkomen, en afspraken over aflevertijden waar te maken), invoering van de individuele minimum verkoopprijs op de klok, en verduurzaming bij de veiling zelf maar ook bij haar leden. Uit het jaarverslag van 2022 van Floraholland blijkt dat hier volop aandacht aan wordt gegeven. Zo is eind 2022 81% van de veilingomzet voorzien van een milieucertificaat, het gaat om 47% van de aanvoerders en 77% van het volume. Ook voldoet 67% van de omzet al volledig aan de [FSI2025](#)-eisen. FSI staat voor Floriculture Sustainability Initiative. Dit wordt gerealiseerd door 24% van de aanvoerders en 62% van het volume. Ook staat het gebruik van de [FloriPEFCR](#) in de startblokken. Dit is een EU-erkende gestandaardiseerde methode voor een milieufoodprint. Via deze [link](#) is meer informatie hierover beschikbaar.

De belangrijkste afnemer van bloemen en planten op de veiling is handelsbedrijf Dutch Flower Group. Dit concern realiseerde in 2021 een omzet van 2,2 miljard euro. Voor andere takken van sierteelt zoals bloembollen en bomen is de export veel meer in handen van productiebedrijven.

Tabel 4.2 Nederlandse handel in sierteeltproducten (GN-06)

2023 (raming) mutatie t.o.v. 2022		
Totale exportwaarde (mld. Euro)	11,5	0,3%
Waarvan van Nederlandse makelij	85%	
Aandeel in de landbouwexport	9,3%	
Totale importwaarde (mld. Euro)	2,3	-3,3%
Aandeel in de landbouwimport	2,7%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. Euro)		
Duitsland	3.003	1
Verenigd Koninkrijk	1.323	-5
Frankrijk	1.042	7
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. Euro)		
Kenia	381	6
Duitsland	282	-6
Italië	190	-1

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van de import van sierteeltproducten is 80% bestemd voor wederuitvoer, 7% wordt eerst verwerkt en vervolgens naar het buitenland geëxporteerd. (figuur 4.2). Ongeveer 13% blijft in Nederland, waarvan ongeveer de helft eerst nog wordt verwerkt voordat het geschikt is voor binnenlandse besteding.

Figuur 4.2 Import naar bestemming in procenten, sierteelt, 2022

Bron: CBS.

4.4 Vlees: beperkte groei export- en importwaarde

De exportwaarde van Nederland van vlees is in 2023 gestegen naar 11,2 miljard euro, een groei van ruim 2%. De import groeide iets minder hard met 1,6% tot 5,4 miljard euro (tabel 4.3). De top drie van exportlanden laat alleen voor Frankrijk een negatieve ontwikkeling zien. Naar de belangrijkste twee exportbestemmingen, die dezelfde zijn als vorig jaar, steeg de exportwaarde. Naar Duitsland bedroeg de groei 2%, naar het Verenigd Koninkrijk was dat 6%. Duitsland is in waarde gemeten ook het belangrijkste herkomstland van vlees. Het bedrag is net zo groot als de importwaarde van België en Polen samen. Voor alle drie de landen steeg de importwaarde.

De drie belangrijkste vleessoorten zijn vlees van runderen en kalveren, varkensvlees en kippenvlees. Afhankelijk van prijszetting en beschikbaarheid hebben deze vleessoorten globaal een aandeel in de export van 25 tot 30%. De resterende 15-20% bestaat uit vlees van andere dieren zoals schapen, geiten, konijnen en paarden, of uit restproducten.

De varkensvlees (export)prijzen lagen net als in 2022 het hele jaar hoog. De hogere (export)prijzen waren het gevolg van lagere productie in de EU. In Denemarken werd dat veroorzaakt door hoge financieringslasten en relatief lagere opbrengstprijzen. Duitsland heeft te maken met strengere eisen voor verduurzaming waardoor sommige bedrijven moeten sluiten. In Spanje kampt men met uitbraken van het PRRS-virus. In Nederland waren er ook 6% minder varkensslachtingen (RVO, 2024). Minder bedrijven, onder andere door gebrek aan opvolging, slechte economische resultaten in het verleden en de opkoopregelingen, waren daar oorzaken van. Per saldo was de exportwaarde van varkensvlees een kleine 12% hoger dan vorig jaar.

De andere vleessoorten kenden een beperkte daling van de exportwaarde, met name door een lagere prijs voor rundvlees. Het kalfsvlees was hierop een uitzondering. Er werden in Nederland meer runderslachtingen verricht dan een jaar eerder (9%). In 2022 zorgde een hoge melkprijs ervoor dat er beperkter werd geslacht. Mede door een dalende melkprijs in vooral het voorjaar lag het aantal slachtingen over het totaal van 2023 hoger. Het kalfsvlees maakte een

tegenovergestelde beweging. Door onder andere een lagere invoer van levende kalveren uit het buitenland, bleef het geslacht gewicht beperkt met hogere prijzen tot gevolg.

De VanDrie Groep is een van de belangrijke ketenpartijen in de kalverhouderij in Europa met als basis Nederland. Binnen deze groep worden kalverhouderijen (in Nederland, België, Frankrijk en Italië), kalvervoerders (Nederland en Italië), zuivelgrondstofbedrijven (Nederland, Duitsland en Italië), kalverslachterijen (Nederland en Frankrijk), runderslachterijen (Nederland), kalfsvellen en een voorlichtingsorganisatie voor de promotie van kalfsvlees gerekend (agrimatie, 2023). Denavit is een andere internationale speler met nadruk op de productie en verkoop van voeding voor jonge dieren (Nederland, Frankrijk, Duitsland, Italië, Spanje en de Verenigde Staten); daarnaast heeft het bedrijf in Nederland ook kalverhouderijen onder contract. De Paligroep is actief in de schakels: het kalverhouderijbedrijf, het slachten en uitbenen en de verkoop. Deze activiteiten spelen zich vooral af in Nederland (agrimatie, 2023). Zie voor meer informatie over de keten van de kalverhouderij [hier](#).

De Nederlandse productie van vleeskuikens is al lange tijd bezig met verschillende concepten om over te gaan van reguliere houderijen naar houderijen met het Beter Leven keurmerk (BLK) (sinds 2007). In 2023 hebben alle Nederlandse supermarkten afgesproken over te gaan op dit Beter Leven Keurmerk (met 1 ster). Omdat er in dit concept gewerkt wordt met andere eisen, bijvoorbeeld door tragere groei, kunnen minder dieren in de stallen worden gehouden. De hoeveelheid vleeskippen loopt mede hierdoor in Nederland al sinds 2015 terug. Het vlees wordt in min of meer vaste ketens verkocht tegen vaste lever- en margeafspraken. Los hiervan zijn er ook vleeskuikenhouders die produceren voor de foodservice of export met EU-productie eisen of aanvullende eisen van ketenpartijen. Samen met import uit België en Duitsland van vleeskuikens worden deze kuikens geslacht bij 14 verschillende slachterijen. Plukon, 2 Sisters Storteboom, Exportslachterij Clazing en Esbro zijn hier voorbeelden van.

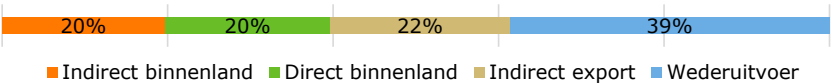
Door het lagere volume en andere concepten lijken de prijzen wat te stijgen. De exportprijzen staan in 2023 onder druk, onder andere door toename van de import vanuit Oekraïne en Duitsland.

Tabel 4.3 Nederlandse handel in vlees (GN-02)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	11,2	2,1%
Waarvan van Nederlandse makelij	75%	
Aandeel in de landbouwexport	9,0%	
Totale importwaarde (mld. euro)	5,4	1,6%
Aandeel in de landbouwimport	6,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	2.271	2
Verenigd Koninkrijk	1.319	6
Frankrijk	1.087	-5
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	1.321	8
België	685	8
Polen	632	1

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van al het geïmporteerde vlees is 40% bestemd voor de binnenlandse markt. (figuur 4.3). De helft hiervan wordt eerst verwerkt. Ongeveer 40% is direct geschikt voor wederuitvoer. In 22% van de gevallen wordt het vlees eerst verwerkt voordat het opnieuw wordt geëxporteerd en in de schappen terechtkomt.

Figuur 4.3 Import naar bestemming in procenten, vlees, 2022

Bron: CBS.

4.5 Aardappelen en groenten: sterke toename in export- en importwaarde

De handelswaarde van aardappelen, uien en groenten uit de opengrond en de kas neemt in 2023 sterk toe. De toename bedraagt zowel voor de export als de import tussen de 12% en 13% (tabel 4.4). De exportwaarde is 8,7 miljard waarvan 73% van Nederlandse makelij is. Het importaandeel van deze groep producten is 4% van de totale landbouwgoederen import. Hoewel de importwaarde een stuk kleiner is dan de exportwaarde bedraagt dit in 2023 naar verwachting nog altijd 3,3 miljard euro.

De sterke groei van de export- en importwaarde is ook zichtbaar bij de top 3 belangrijkste exportbestemmingen en herkomstlanden. De belangrijkste bestemming van deze productgroep is Duitsland, gevolgd door België en het VK. Omdat vooral in de winter minder groenten van eigen bodem beschikbaar zijn, worden ook veel groenten geïmporteerd uit Spanje. Daarnaast zijn buurlanden Duitsland en België ook landen waar sourcing plaatsvindt van groenten, uien en aardappelen. Uit Duitsland werd voor 610 miljoen euro geïmporteerd, een groei van 29%. Deze groei is twee keer zo groot als vanuit België.

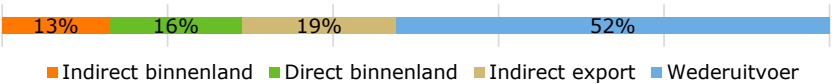
Met name de prijzen voor (poot) en verse aardappelen, uien en peen waren zeer goed het afgelopen kalenderjaar. Afnemers van aardappelen strijden om de gunst van de boer om hun type aardappel te gaan telen. De onzekerheid over het (oogstbaar) volume van aardappelen door weersomstandigheden en de hoge kosten van bewaring door hogere energieprijzen en transport, zorgden voor krapte op de markt en hogere prijzen. Voor tafelaardappelen vormde zich dit jaar een nieuwe (afzet) coöperatie PotatoNext (Nieuwe oogst, 2023). Voor glasgroente daalde het volume door gestegen energieprijzen, waardoor producties, mede door ziektedruk, beperkt bleven. Hierdoor stegen veelal opbrengstprijzen.

Tabel 4.4 Nederlandse handel in aardappelen en groenten (GN-07)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	8,7	12,4%
Waarvan van Nederlandse makelij	73%	
Aandeel in de landbouwexport	7,1%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,3	12,9%
Aandeel in de landbouwimport	3,9%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	2.733	11
België	1.122	29
Verenigd Koninkrijk	995	16
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Spanje	789	15
Duitsland	610	29
België	528	14

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van de geïmporteerde waarde aan aardappelen, uien en groenten is 71%, al dan niet eerst nog bewerkt, bestemd om weer te worden geëxporteerd. Ongeveer 29% van de geïmporteerde groenten zijn voor binnenlandse consumptie. Van de aardappelen en groenten wordt 13% eerst nog bewerkt (figuur 4.4)

Figuur 4.4 Import naar bestemming in procenten, groenten, 2022

Bron: CBS.

4.6 Dranken: groei exportwaarde maar afname van importwaarde

De exportwaarde van bier, waters, sappen, wijn en likeuren is in 2023 met ongeveer 3,5% gestegen naar ruim 8 miljard euro (tabel 4.5). Overigens vallen ook ethylalcohol (al dan niet) gedenatureerd, vloeistoffen die ook bruikbaar zijn voor ontsmettings- en reinigingsmiddelen, ook onder deze handelsgroep.

Ongeveer twee derde van deze exportstroom is van Nederlandse makelij. De importwaarde nam af met een kleine 6% naar 5,9 miljard euro. Het aandeel van deze groep producten in de totale landbouwgoederenimport (7,1%) is, ondanks deze daling, nog altijd hoger dan het aandeel dat deze groep heeft in de totale exportwaarde (6,6%).

De belangrijkste bestemmingen voor dranken zijn Duitsland, Frankrijk en België. Opvallend zijn de verschillen in exportwaardeontwikkeling. Duitsland groeit niet of nauwelijks, terwijl er een groei van 32% is naar Frankrijk. België zit daar met een groei van 12% tussenin. De daling van de totale importwaarde is ook in de belangrijkste importlanden zichtbaar. Uit België en Duitsland is bijna evenveel geïmporteerd in 2023, waarbij de importstroom vanuit Duitsland net iets harder daalde dan die uit België.

De grondstofprijzen voor dranken zoals van bier waren door de gevolgen van de oorlog in Oekraïne gestegen. Daarnaast namen personeelskosten toe en stegen energieprijzen. Hierdoor verhoogden brouwerijen de bierprijzen. Overigens zijn de verhogingen in 2024 al veel lager dan in 2023 het geval was. Dit kan een indicatie zijn dat verdere sterke stijgingen tot het verleden behoren. Daarnaast houden het statiegeld op blik en veranderingen in de belastingen (waar ook non-alcoholische dranken onder vallen) de sector in Nederland bezig.

De wijnoogst in Europese landen in 2023 was de laagste in 60 jaar tijd (IOV,2023) en ook de voorraden zijn lager dan voorheen. Dit zou een herstel kunnen inluiden van de wijnmarkt. Hiervan was in 2023 echter nog een sprake.

De sterkste absolute groei van de exportwaarde was er voor landen zoals Frankrijk (water en frisdrank, bier en ethylalcohol), België (onder andere frisdrank

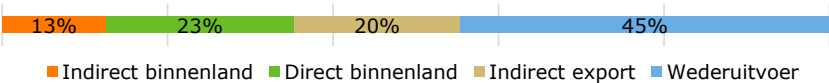
ethylalcohol), Zweden (frisdrank, whisky) en Zuid-Afrika (bier). De landen waarnaar de exportwaarde af is genomen zijn de VS (bier), het VK (ethylalcohol, frisdrank) en China (ethylalcohol, sojadranken). De afname van de importwaarde is vooral toe te schrijven aan de top drie landen genoemd in tabel 4.5.

Tabel 4.5 Nederlandse handel in dranken (GN-22)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	8,1	3,6%
Waarvan van Nederlandse makelij	67%	
Aandeel in de landbouwexport	6,6%	
Totale importwaarde (mld. euro)	5,9	-5,9%
Aandeel in de landbouwimport	7,1%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.281	0
Frankrijk	995	32
België	979	12
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
België	1.045	-7
Duitsland	1.042	-10
Frankrijk	800	-8

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van alle geïmporteerde dranken gaat bijna de helft (45%) zonder beduidende bewerking weer het land uit (wederuitvoer). Nog eens 20% gaat na bewerking de grens over. Van de overige goederen wordt het grootste aandeel eerst nog verwerkt voordat het tot een binnenlandse besteding komt (figuur 4.5).

Figuur 4.5 Import naar bestemming in procenten, dranken, 2022

Bron: CBS.

4.7 Fruit: sterke toename exportwaarde, beperkte groei van importwaarde

De fruitexport is in 2023 gestegen met bijna 11% tot 7,7 miljard euro (tabel 4.6). Maar een klein deel hiervan komt uit Nederland zelf (18%). De import nam slechts een kleine 2% toe. De omvang hiervan is in 2023 nagenoeg gelijk aan die van de export, namelijk 7,6 miljard euro. Het aandeel in de totale landbouwhandel van de import (9,1%) is dan ook groter dan van de export (6,3%). Het overgrote deel van de exportwaarde gaat naar Duitsland. Met 2,7 miljard euro en een groei van 13% stijgt dit ver uit boven de tweede exportbestemming van Nederland van fruit, België. Naar dit land steeg de exportwaarde 6% tot ruim 700 miljoen euro. Ook naar Frankrijk nam de exportwaarde toe.

De belangrijkste herkomstlanden van fruit zijn Zuid-Afrika (vooral druiven), en Peru (onder andere avocado en blauwe bessen). Terwijl de importstroom uit Zuid-Afrika groeide (5%), nam die uit Peru beperkt af (-2%). Ook de importwaarde vanuit Spanje liep wat terug (-4%).

De groei van de export zat in 2023 vooral bij avocado's, sinaasappels en bananen. Avocado is vooral geïmporteerd uit Peru, Zuid-Afrika en Colombia waarvan de waarde ook is toegenomen. Voor sinaasappelen kwam het grootste deel uit Zuid-Afrika en Egypte, terwijl de importstroom uit Spanje lager was vanwege weersomstandigheden. Bananen kenden ook een toename van de waarde. Per 1 januari 2023 is er een hogere minimumprijs afgesproken voor Fairtrade-bananen in verband met de hogere productiekosten. En ook in Ecuador liggen minimale prijzen in 2023 hoger dan een jaar eerder.

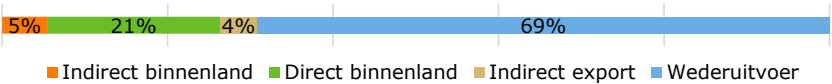
De groei van de import van fruit is wel geremd door een duidelijk waardedaling voor producten zoals (kokos)noten, druiven, appels en peren, perziken en blauwe bessen. De sterk lagere producties in Chili en Peru waren, voor dit laatste product, daar deels debet aan (AGF, 2024). De waarde van kokosnoten lag een stuk lager; deze komen vooral uit Vietnam en de Filipijnen. De importwaarde van druiven was lager door minder import uit Zuid-Afrika en Chili.

Tabel 4.6 Nederlandse handel in fruit (GN-08)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	7,7	10,9%
Waarvan van Nederlandse makelij	18%	
Aandeel in de landbouwexport	6,3%	
Totale importwaarde (mld. euro)	7,6	1,8%
Aandeel in de landbouwimport	9,1%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	2.732	13
België	705	6
Frankrijk	564	9
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Zuid-Afrika	956	5
Peru	893	-2
Spanje	692	-4

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Ongeveer 70% van het geïmporteerde fruit is bestemd voor wederuitvoer (figuur 4.6). Met de 4% die eerst nog wordt bewerkt voordat het ook naar het buitenland gaat, is bijna drie vierde van het fruit dat in Nederland wordt geïmporteed bestemd voor het buitenland. Omdat er weinig bewerkingslagen zijn bij fruit, is ruim 20% bestemd voor rechtstreekse binnenlandse bestedingen. Slecht 5% wordt voor die schakel nog bewerkt.

Figuur 4.6 Import naar bestemming in procenten, fruit, 2022

Bron: CBS.

4.8 Bereidingen van aardappelen, groente en fruit: sterkere stijging exportwaarde, dan toename importwaarde

In lijn met de stijging van de primaire groepen van groenten (GN-07) en fruit (GN-08) stijgen ook de secundaire goederen die een bereiding hebben ondergaan en in deze handelsgroep zijn ondergebracht. De exportwaarde van bereidingen van aardappelen, uien en groenten en fruit neemt in 2023 toe tot ruim 7,1 miljard euro (tabel 4.7), een groei van 13,6%. Ook de importwaarde neemt toe (7,3%). De importwaarde bedraagt 3,6 miljard euro in 2023.

Onder bereidingen van aardappelen, groenten en fruit wordt een diverse groep producten verstaan, zoals aardappelproducten als friet, jam, champignonproducten en bereidingen van fruit als mangochutney en fruitsappen die zijn behandeld voor langere houdbaarheid.

De exportgroei naar Duitsland was procentueel en absoluut gezien (7% en 100 miljoen euro) lager dan de groei naar Frankrijk (21% en 170 miljoen euro) dat de tweede exportbestemming van Nederland is in 2023. De exportgroei naar het Verenigd Koninkrijk bedroeg 15% en komt hiermee op een totaal van 820 miljoen euro.

België verstevigde zijn positie als belangrijkste importland. Met een groei van 26% kwam de import uit op 633 miljoen euro. Brazilië kon dit groeitempo niet bijbenen maar ook vanuit dit land stijgt de importwaarde sterk (17%). Duitsland is het derde land waar Nederland bereidingen van groenten, aardappelen en fruit vandaan haalt. Uit dit land nam de import toe met 8% tot 413 miljoen euro.

Grote multinationals zoals Aviko, FfarmFrites, Lamb Weston en McCain maken en verhandelen een groot assortiment aardappelproducten. Via de vereniging voor aardappelverwerkende industrie zijn de verwerkingscijfers van deze branche bekend. Hieruit blijkt dat er 1,6% meer aardappels zijn verwerkt dan vorig jaar (tot en met november). Wel komen deze aardappelen deels uit het buitenland. Hoewel er een groei van 2,2% is van aardappelen uit het buitenland, steeg het aandeel in de totale verwerking maar heel beperkt en is nu 37,7%.

Duidelijk is dat hogere prijzen van aardappelproducten de exportwaarde hebben laten stijgen. Onder andere het Verenigd Koninkrijk, maar ook Saudi-Arabië en de VS zijn belangrijke bestemmingen.

Op basis van de importwaarde zijn de vruchtensappen ook een van de belangrijkste artikelen van dit handelshoofdstuk. Dit jaar lijkt hier het volume wat lager te zijn geweest en de prijzen hoger, waardoor er toch een hogere exportwaarde is gerealiseerd. De import uit Brazilië bleef nagenoeg gelijk terwijl uit andere delen van de wereld het volume wat af is genomen (Costa Rica en Argentinië).

Tabel 4.7 Nederlandse handel in bereidingen van aardappelen, groenten en fruit (GN-20)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	7,1	13,6%
Waarvan van Nederlandse makelij	63%	
Aandeel in de landbouwexport	5,8%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,6	7,3%
Aandeel in de landbouwimport	4,3%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.535	7
Frankrijk	960	21
Verenigd Koninkrijk	820	15
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
België	633	26
Brazilië	512	17
Duitsland	413	8

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van alle geïmporteerde goederen uit dit hoofdstuk is ruim 60% uiteindelijk bestemd voor andere landen dan Nederland, 9% hiervan wordt eerst nog verwerkt voor dat het ons land weer verlaat. De andere 40% is bestemd voor binnenlandse besteding. Een derde daarvan wordt eerst verwerkt (figuur 4.7)

Figuur 4.7 Import naar bestemming in procenten, bereidingen van groenten en fruit, 2022
Bron: CBS.

4.9 Oliën en vetten: sterke correctie op exportwaarde en importwaarde

De oliën- en vettenindustrie is toeleverancier aan vele andere sectoren zoals de diervoederindustrie, biodieselsector, oleo-chemicaliën en de levensmiddelenbranche. Belangrijke producten in dit hoofdstuk zijn onder andere palmolie en margarine.

De raming van dit handelshoofdstuk laat een sterke daling zien van de exportwaarde. Na een daling van bijna 15% resteert een totaal van 6,8 miljard euro in 2023. Deze productgroep heeft een groter aandeel in de totale landbouwimport (9,4%) dan in de totale exportwaarde (5,5%). Met een importwaarde van 7,8 miljard (een daling van 21%), is de handelsbalans voor deze groep in 2023 dan ook negatief.

Bij alle landen in de top 3 van zowel importerende landen als exporterende landen werd een daling opgetekend. Belangrijke exportbestemmingen waren Duitsland, België en Finland. De import kwam naast Duitsland en Maleisië uit een groep overige niet-EU-landen (zoals Filipijnen, Guatemala, Honduras, Papoea-Nieuw-Guinea en Costa Rica). Vanuit Guatemala steeg het importvolume sterk.

Door de oorlog in Oekraïne stegen prijzen van deze productgroep sterk in 2022. Hoewel de oorlog nog altijd invloed heeft, is de onrust en onzekerheid die dit met zich meebracht voor internationale handelsstromen enigszins geluwd. Vandaar dat over het algemeen alle productgroepen een dalende handelsprijs kenden, olijfolie uitgezonderd. Olijfolie is schaars, door droogte in Spanje en

Italië zijn de laatste twee jaar de producties tegengevallen. Andere producten zoals sojaboonolie, palm- en zonnebloemolie en raapzaadolie zijn in prijs gedaald op internationale markten. Dit heeft zijn effect op de handelswaarden. Margarine werd minder verhandeld in 2023, mede door sluiting van een margarinefabriek vorig jaar in Nederland (mvo, 2023), terwijl de prijs nog wel op niveau bleef. Andere vetten daalden over het algemeen wat in prijs.

Verder valt op dat voor sojaolie de importwaarde uit Rusland nagenoeg nul is terwijl die uit Oekraïne, Noorwegen en bijvoorbeeld Letland en Portugal juist sterk is gestegen. Bij palmolie groeide de importwaarde uit Spanje, Duitsland en Frankrijk sterk, terwijl die uit landen buiten de EU vooral afnam (zoals uit Malaysia, Colombia, Costa Rica, Guatemala en Papoea-Nieuw-Guinea).

Bij zonnebloemolie is er duidelijk een afname van de importwaarde uit Oekraïne. Het volume daalde veel minder sterk, uit buurland Hongarije kwam aanzienlijk meer. Het lijkt erop dat de handel uit het laatstgenoemde land wel oorspronkelijk uit Oekraïne is gekomen. De import van raap- en koolzaadolie nam toe maar tegen lagere prijzen. Uit de vier belangrijkste herkomstlanden (Duitsland, België, Frankrijk en Tsjechië) nam het invoervolume toe.

Tabel 4.8 Nederlandse handel in natuurlijke vetten en oliën (GN-15)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	6,8	-14,8%
<i>Waarvan van Nederlandse makelij</i>	68%	
<i>Aandeel in de landbouwexport</i>	5,5%	
Totale importwaarde (mld. euro)	7,8	-21,0%
<i>Aandeel in de landbouwimport</i>	9,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.695	-26
België	1.377	-20
Finland	474	-18
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	1.466	-12
Overige landen buiten de EU	1.178	-36
Maleisië	881	-14

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Nederland heeft een belangrijke rol in de bewerking van deze goederen na invoer. Van alle import wordt de helft eerst bewerkt voordat het naar het buitenland wordt vervoerd (figuur 4.8). Nog eens 35% wordt hier eerst opgeslagen voordat het weer wordt uitgevoerd. Van de 18% die in het binnenland blijft van deze productengroep wordt 13% verwerkt voor het voor binnenlandse besteding kan worden aangeboden.

Figuur 4.8 Import naar bestemming in procenten, natuurlijke vetten en oliën, 2022

Bron: CBS.

4.10 Bereidingen van graan, meel en melk: toename import, bij gelijke exportwaarde

Onder bereidingen van graan, meel en melk valt een diverse groep producten, zoals allerlei voedingsbereidingen voor baby's en jonge kinderen, koekjes, pizza's en pastaproducten.

De exportwaarde van deze productgroep bleef nagenoeg onveranderd ten opzichte van een jaar eerder (tabel 4.9). Met een waarde van 6,7 miljard euro heeft deze productgroep een aandeel van 5,4% in de totale landbouwgoederen export. Van deze 6,7 miljoen euro is een kleine 80% van Nederlandse makelij. De importwaarde van deze productgroep nam wel sterk toe (12,1% tot 3,6 miljard euro).

Het verschil in ontwikkeling van export en importstroom bij deze groep (tabel 4.9) ligt in het feit dat babymelkpoeder, waarvan de exportwaarde afnam, een veel groter aandeel heeft in de exportwaarde dan in de importwaarde.

Naar China (en ook Singapore) nam de exportwaarde sterk af. Dit heeft alles te maken met de lagere exportwaarde van babypoeder naar dit land. Ondanks de sterke waardedaling blijft dit land de belangrijkste exportbestemming in 2023. Vanwege een ander productenpakket maken de landen Duitsland en België een andere beweging. Naar deze landen groeide de export met respectievelijk 15% en 23%. Dergelijke groeipercentages zijn ook te vinden bij de drie belangrijkste importlanden. Zowel naar Duitsland als België steeg de import en lagen de groeipercentages boven de 20%. Vergeleken hiermee was de groei vanuit Frankrijk met 5% beperkt.

Naast babypoeder worden veel producten (zoals (gevulde) deegwaren, koekjes, verwerkte granen) in deze categorie gemaakt met ingrediënten die in 2023 of 2022 in prijs zijn gestegen. Denk aan granen (2022), suiker en cacao (2023). Daarnaast wegen nog altijd hogere energie- en gestegen personeelskosten mee bij het bepalen van verkoopprijzen van fabrikanten en handelsbedrijven.

Tabel 4.9 Nederlandse handel in bereidingen van graan, meel en melk (GN-19)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	6,7	0,3%
Waarvan van Nederlandse makelij	79%	
Aandeel in de landbouwexport	5,4%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,6	12,1%
Aandeel in de landbouwimport	4,3%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
China	1.719	-21
Duitsland	969	15
België	774	23
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	989	22
België	919	25
Frankrijk	266	5

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Relatief veel goederen uit dit hoofdstuk, ten opzichte van andere landbouwgoederen, blijken nadat ze zijn geïmporteerd in Nederland, ook de eindbestemming te zijn (figuur 4.9). Van de 52% van de goederen die in Nederland blijven wordt 39% direct voor binnenlandse besteding aangeboden, terwijl 13% eerst wordt bewerkt. Van de andere 48% ondergaat slechts 9% eerst een bewerking eer het naar het buitenland gaat.

Figuur 4.9 Import naar bestemming in procenten, bereidingen van graan, meel en melk, 2022
Bron: CBS.

4.11 Overige voeding: beperkte toename export en import neemt sneller toe

Met een exportwaarde van 6,4 miljard euro, heeft deze productgroep een aandeel van ruim 5% in de totale export van landbouwgoederen (tabel 4.10). Een kleine 60% van de exportwaarde is van Nederlandse makelij. De importwaarde groeide procentueel sterker dan de exportwaarde (7,6%). De importwaarde komt hiermee op 3,7 miljard euro.

Voor zowel de export als de import zijn de belangrijkste landen gelijk en ook de volgorde van de top 3 is gelijk in 2023. Voor Duitsland en België stegen beide handelsstromen met dubbele cijfers. Naar het VK bleven de groeipercentages wat achter.

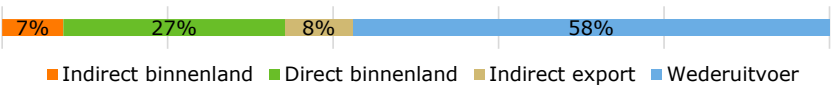
De goederengroep ‘overige voeding’ is zeer divers. Het gaat onder andere om soepen, sauzen, ijsjes en samengestelde voedselbereidingen.

Tabel 4.10 Nederlandse handel in overige voeding (GN-21)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	6,4	2,6%
Waarvan van Nederlandse makelij	59%	
Aandeel in de landbouwexport	5,2%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,7	7,6%
Aandeel in de landbouwimport	4,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.132	11
België	719	10
Verenigd Koninkrijk	702	3
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	741	21
België	687	28
Verenigd Koninkrijk	367	1

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Ongeveer twee derde van de ingevoerde goederen van deze productengroep gaat na import weer naar andere landen (figuur 4.10). Een klein deel wordt eerst nog verwerkt. Wanneer de goederen bestemd zijn voor de binnenlandse markt is het overgrote deel direct geschikt voor binnenlandse besteding. Slechts 7% ondergaat eerst nog een bewerking.

Figuur 4.10 Import naar bestemming in procenten, overige voeding, 2022
Bron: CBS.

4.12 Resten van de voedselindustrie, veevoer: afname van importwaarde procentueel groter dan daling exportwaarde

De goederengroep ‘resten uit de voedselindustrie en veevoer’ is een diverse groep producten en bevat onder meer sojaschroot, zonnebloemzaadschroot, honden- en kattenvoer, premixes voor veevoer en palmpitschilfers.

Deze groep van producten heeft in 2023 een exportwaarde van 6,3 miljard euro (tabel 4.11); dat is een krimp van bijna 4% ten opzichte van een jaar eerder. De exportwaarde bestaat voor ruim 70% uit Nederlandse makelij en heeft een aandeel van 5% in de totale exportwaarde van landbouwgoederen. De importwaarde bedroeg 3,9 miljard euro, een daling van bijna 8% ten opzichte van 2022. Het landbouw importaandeel is 4,6%.

De exportwaarde naar België en Duitsland is nagenoeg gelijk. Wel ontwikkelden de bestemmingen zich tegengesteld. België is een groeimarkt (4%), de export naar Duitsland daalde met 8%. Naar Frankrijk veranderde de exportwaarde maar beperkt (-1%). Net als de mutaties bij de exportlanden waren ook de mutaties bij de importlanden gering. Hoewel er iets meer import uit Duitsland kwam, daalde de importwaarde uit Brazilië en België niet veel.

Agrifirm, De Heus en Forfarmers zijn drie grote ondernemers die de mengvoermarkt in Nederland beheersen. Deze bedrijven zijn internationaal actief en hebben te maken met sterk wisselende prijzen van de grondstoffen die gebruikt worden in het veevoer dat ze verkopen. Na sterke stijgingen van de veevoerkosten na het uitbreken van de oorlog in Oekraïne, zijn de prijzen voor grondstoffen in 2023 weer gedaald. Krimp van veestapels op afzetmarkten en daling van de exportwaarde naar landen als Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en China (sterkste dalers in exportwaarde) zet het verdienvermogen van deze bedrijven onder druk (Boerderij, 2023).

Tabel 4.11 Nederlandse handel in resten van de voedselindustrie, veevoer (GN-23)

2023 (raming) mutatie t.o.v. 2022		
Totale exportwaarde (mld. euro)	6,3	-3,8%
Waarvan van Nederlandse makelij	72%	
Aandeel in de landbouwexport	5,1%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,9	-7,9%
Aandeel in de landbouwimport	4,6%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
België	1.530	4
Duitsland	1.486	-8
Frankrijk	597	-1
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	853	1
Brazilië	673	-4
België	622	-3

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Wat betreft de import is vooral minder sojameel geïmporteerd uit Argentinië. Ook China zette minder af in Nederland.

Veel geïmporteerde goederen verlaten Nederland ook weer, 42% van de import is direct bestemd voor wederuitvoer (figuur 4.11). Nog eens 35% gaat na bewerking in Nederland het land uit. Van de 23% die in Nederland blijft is 13% rechtstreeks bestemd voor binnenlandse bestedingen, 10% ondergaat eerst nog een bewerking.

Figuur 4.11 Import naar bestemming in procenten, resten van de voedselindustrie, veevoer, 2022
Bron: CBS.

4.13 Cacao: zowel export- als importwaarde nemen sterk toe

De exportwaarde van cacao en producten uit cacao gemaakt steeg in 2023 sterk. Na een groei van 15,2% in 2023 bedraagt de totale exportwaarde 5,8 miljard euro. Twee derde van die export mag als Nederlandse makelij worden bestempeld. De importwaarde nam ook toe. De totale importwaarde is na een toename van 12% ongeveer 4,5 miljard euro in 2023.

Duitsland is veruit de belangrijkste bestemming van cacao en cacao-bereidingen met een exportwaarde van 1,4 miljard euro (+21%). De export van België met 0,7 miljard en Frankrijk van 0,6 miljard is samen, ondanks een toename van respectievelijk 19% en 29%, lager dan de exportwaarde naar Duitsland.

De groep landen in de categorie 'overige niet-EU-landen', in de tabel niet vermeld, zijn samen goed voor 1,3 miljard euro aan importwaarde in 2023. Het gaat hier vooral om landen zoals Ghana, Kameroen en Nigeria. Met andere landen samen zijn deze goed voor 28% van de Nederlandse importwaarde van cacao. Daarnaast komt veel cacao en cacao-bereidingen uit Ivoorkust (grondstoffen) en België (grondstoffen en bereidingen). Ook uit Duitsland importeert Nederland in 2023 meer cacao en cacaoproducten. De waarde hiervan bleef onder een half miljard euro steken.

Amsterdam is een belangrijke cacaohaven. Zeeschepen worden hier overgeladen naar binnenvaartschepen om de cacaobonen naar de verwerkende industrie, onder andere in de Zaanstreek, te verschepen. De cacaobonen worden verwerkt tot allerlei (grondstoffen voor) eindproducten. Naast de fabrieken in de Zaanstreek zijn er fabrikanten van chocoladerepen in onder andere Veghel gesitueerd.

De oogsten van cacao zijn de laatste twee jaar matig te noemen in Ivoorkust en Ghana, de prijzen van grondstoffen zijn dan ook sterk gestegen. Er zijn verschillende redenen waarom de cacaoproduktie tegenviel. Door gestegen kosten voor gewasbeschermingsmiddelen en kunstmest (door de oorlog in Oekraïne) werden beide minder toegepast. Kleinere boeren konden de gestegen kosten niet betalen. Daarnaast is door zware regenval in Ivoorkust en Ghana

schade ontstaan aan gewassen en bodem. Dit resulteerde ook in gewasziekten en uitspoeling van de bodem waardoor de productie afnam. Daarnaast speelde in 2023 mee dat door zware regenval wegen slecht begaanbaar waren. Ook zijn prijzen voor suiker (ingrediënt voor chocolade) sterk gestegen. Grote fabrikanten zoals Barry Callebaut Ag, Cargill en Olam International hebben veelal voorraden beschikbaar en weten uit andere landen te importeren, zoals Nigeria en Kameroen. Dit zorgt ervoor dat de prijsstijgingen geleidelijk worden opgenomen in de markt. De toename van de importwaarde en stijging van de exportprijzen worden hierdoor nog wat geremd.

Tabel 4.12 Nederlandse handel in cacao en -bereidingen (GN-18)

2023 (raming) mutatie t.o.v. 2022		
Totale exportwaarde (mld. euro)	5,8	15,2%
Waarvan van Nederlandse makelij	67%	
Aandeel in de landbouwexport	4,7%	
Totale importwaarde (mld. euro)	4,5	12,8%
Aandeel in de landbouwimport	5,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.405	21
België	741	19
Frankrijk	598	29
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Ivoorkust	1.167	11
België	704	19
Duitsland	458	12

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Ongeveer 80% van de geïmporteerde goederen van deze productgroep verlaat Nederland ook weer (figuur 4.12). Ongeveer 45% is bestemd voor wederuitvoer en nog eens 36% ondergaat in Nederland eerst een bewerking voordat het weer de grens passeert. Een kleine 20% blijft in Nederland waar ongeveer de helft nog een bewerking ondergaan voordat ze worden besteed.

Figuur 4.12 Import naar bestemming in procenten, cacao en -bereidingen, 2022
Bron: CBS.

4.14 Vis en zeevruchten: importafname bij nagenoeg onveranderde omvang exportwaarde

De handel in vis en zeevruchten kende in 2023 een lichte krimp van 0,3% tot ruim 4,1 miljard euro. Ongeveer de helft van deze goederen is van Nederlandse makelij (tabel 4.13). De totale importwaarde zakte met 5% terug naar 2,9 miljard euro. Van zowel de export- als de importwaarde is het aandeel in de totale landbouwhandel nagenoeg gelijk (3,3% om 3,4%).

Van de belangrijkste bestemmingen groeide de exportwaarde naar de buurlanden Duitsland en België. Beide kenden een groei van respectievelijk 6% en 8%. Naar Frankrijk nam de export af.

De import komt voornamelijk van een groep 'overige landen van buiten de EU' (onder andere IJsland en de Faeröer). Het betreft in 2023 zo'n 453 miljoen euro. Omdat dit een groep landen betreft is deze niet in de tabel opgenomen. Daarnaast komt er veel vis uit Duitsland, België en Noorwegen. Uit de top drie neemt alleen de import uit België af in 2023 (-8%). Vooral de import uit Noorwegen steeg (+14%).

Nederland verwerkt en verhandelt vis vooral voor de (interne) EU-markt. Het aandeel van de exportomzet naar andere EU-landen ligt al jaren tussen rond de 70%. Steeds meer Nederlandse visverwerkende bedrijven (zoals in Urk, Scheveningen of IJmuiden) wijken noodgedwongen en structureel uit naar niet-Noordzeervis met andere verwerkings- en productielijnen dan die voor de

traditionele platvis zoals schol en tong. Nederland fungeert nog altijd als 'visdraaischijf' in Europa, door onder andere de gunstige ligging ten opzichte van het achterland en goede infrastructuur. Daarnaast is Nederland een belangrijke speler in het beleveren van visproducten aan horeca (via de groothandel) en grootwinkelbedrijven (zoals supermarkten) binnen Europa. De export is voor een deel diepgevroren pelagische (haring, makreel et cetera) die in Afrika wordt afgezet (Nigeria en Egypte).

Vissoorten die veel worden geïmporteerd zijn gekweekte zalm, gamba's, koolvis en tonijn. Zo komt uit Duitsland veel makreel en blauwe wijting, uit België makreel, uit Noorwegen zalm, witvis zoals kabeljauw uit IJsland en gekweekte garnalen uit Azië.

De Nederlandse vissersvloot heeft het moeilijk. Door stijgende kosten, veranderingen door het verbod op pulsvissen, ruimtestrijd door onder andere windmolens, staat het cluster onder druk. Wageningen Economic Research onderzocht de gevolgen voor wat dit voor het cluster en de regio's waar deze zich bevinden betekent. Het rapport hierover leest u [hier](#).

Tabel 4.13 Nederlandse handel in vis en zeevruchten (GN-03)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	4,1	-0,3%
Waarvan van Nederlandse makelij	52%	
Aandeel in de landbouwexport	3,3%	
Totale importwaarde (mld. euro)	2,9	-5,0%
Aandeel in de landbouwimport	3,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	732	6
België	657	8
Frankrijk	392	-6
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	298	6
België	254	-8
Noorwegen	246	14

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Veel van de geïmporteerde vis wordt, vrijwel zonder verdere bewerking, ook weer doorgevoerd naar andere landen (figuur 4.13). Een vrij groot percentage van 64% is namelijk direct bestemd voor wederuitvoer. Daarnaast ondergaat 15% voordat het onze landsgrenzen weer over gaat nog een behoorlijke bewerkingslag. Van de ruim 20% van de import dat in Nederland in omloop komt, ondergaat 14% geen bewerking voordat het wordt verkocht aan consumenten.

Figuur 4.13 Import naar bestemming in procenten, vis en zeevruchten, 2022
Bron: CBS.

4.15 Zaden en vruchten: zowel sterkte afname van import- als exportwaarde

Het gaat in dit handelshoofdstuk vooral om producten als groentezaden, kool- en raapzaad en sojabonen. Ook zeewier, hop en stro vallen binnen deze groep.

Zowel de export als de import namen in 2023 af (tabel 4.14). De exportwaarde krimpt ruim 9% tot 3,6 miljard euro. De importwaarde neemt echter nog sneller af, bijna 17%, of wel ruim 800 miljoen euro. De importstroom is relatief belangrijker dan de exportstroom. Met aandelen van respectievelijk 4,8% en een kleine 3% van de totale landbouwgoederenhandel.

Het belangrijkste exportland weerspiegelt de algemene tendens. De export naar Duitsland neemt af met 30%. Bij andere landen in de top 3 is wel een groei zichtbaar maar dit compenseert het verlies richting Duitsland naar in beperkte mate.

Ook de belangrijkste importlanden volgen de algemene tendens. Alle drie noteren deze landen een afname van de importwaarde. Vooral de afname uit Brazilië springt hierbij in het oog (-16%). Maar ook vanuit de VS en Argentinië nam de importwaarde af.

Seedvally, in de kop van Noord-Holland, is een grote aanjager van de zaadhandel met bedrijven als Enza-zaden, Bejo en East-West Seed. Ook grote internationale spelers zoals Syngenta en PanAmerican Seed zijn daar gevestigd. Naast dit collectief opereren bedrijven zoals Rijks Zwaan (De Lier) op de internationale markt. De exportwaarde van deze productgroep was in 2023 goed voor een waarde van 2 miljard euro, een groei van bijna 6%. Omdat andere producten in deze categorie sterk in waarde daalden valt deze groei niet direct op. Andere belangrijke productcategorieën zijn de sojabonen en sojameel. Beide producten namen sterk in prijs af in 2023, na een zeer hoge prijs in 2022. Ook andere producten uit deze groep zoals raap- en koolzaad, daalden in lijn met andere prijzen van zaden en vruchten waar veelal ook de graanprijs als richtinggevend beschouwd wordt. De lagere prijzen hebben hun weerslag gehad op de export en importwaarden van deze groep. De importwaarde vanuit Australië (raap-koolzaad) en Brazilië (sojabonen) daalde absoluut gezien het sterkst.

Tabel 4.14 Nederlandse handel in (oliehoudende) zaden en vruchten (GN-12)

2023 (raming) mutatie t.o.v. 2022		
Totale exportwaarde (mld. euro)	3,6	-9,3%
Waarvan van Nederlandse makelij	57%	
Aandeel in de landbouwexport	2,9%	
Totale importwaarde (mld. euro)	4,0	-16,9%
Aandeel in de landbouwimport	4,8%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	890	-30
Spanje	265	12
Verenigde Staten	214	9
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Brazilië	685	-16
Verenigde Staten	625	-5
Argentinië	344	-9

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Bijna de helft van de geïmporteerde goederen (47%) is bestemd voor wederuitvoer en ondergaat dus nauwelijks een bewerking (figuur 4.14). Een bijna even groot deel ondergaat die bewerking wel voordat het naar andere landen gaat. Slechts 9% blijft uiteindelijk in eigen land en wordt eerst bewerkt voordat het in het binnenland wordt besteed.

Figuur 4.14 Import naar bestemming in procenten (oliehoudende) zaden en vruchten, 2022
Bron: CBS.

4.16 Bereidingen van vlees en vis: export en importwaarde procentueel nauwelijks veranderd

In deze handelsgroep waren de veranderingen voor zowel export- als importwaarde beperkt. De exportwaarde bedraagt 2,5 miljard euro, dat is evenveel als een jaar eerder (tabel 4.15). De importwaarde bedroeg 2 miljard euro, een beperkte toename van 0,8%.

De handel in onder andere worsten, geconserveerd vlees, of luchtdicht verpakte goederen, gebakken of gekookte producten en gefileerde of gepaneerde producten veranderde op dit hoge aggregatieniveau maar beperkt. Als naar de individuele landen wordt gekeken is er wel het nodige veranderd. Zo neemt de export naar Duitsland af met 8%. Duitsland blijft het belangrijkste exportland, maar België loopt wel in. Met een toename van 17% komt de exportwaarde op ruim een half miljard euro. De export naar het VK, het derde exportland, stijgt 4%.

De import van deze goederen wordt vooral betrokken uit België. In waarde is dat een kleine half miljard euro, na een stijging van 19% in 2023. Nederland voert uit Duitsland 310 miljoen euro aan bereidingen van vlees en vis in. Een beperkte toename van 3%. Vanuit Thailand neemt de import sterk af. Een daling van 23% brengt de importwaarde omlaag naar 186 miljoen euro in totaal.

Veelal gaan bereidingen, zoals verhitten, bakken, roken, drogen, wekken, luchtdicht maken of op andere wijze conserveren van goederen niet zonder input van energie bij het productieproces of logistieke dienstverlening. Ook zijn verpakkingsmaterialen onontbeerlijk. Na een sterke toename in de kosten hiervan in 2022, zijn deze kosten in 2023 enigszins genormaliseerd.

De exportwaarde van vleesbereiding nam toe vooral toe door een prijsstijging van gedroogde worst. De exporthoeveelheid verwerkte producten van vis nam af (onder andere garnalen, boniet). Een beperkte toename van de prijs leidde niet tot een hogere exportwaarde.

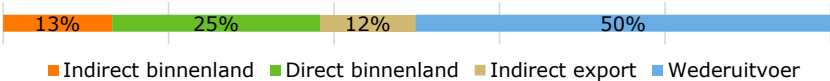
In absolute zin daalde de importwaarde vooral uit Thailand (kip, en conserven van boniet), Vietnam (garnalen) en Spanje (geconserveerde boniet).

Tabel 4.15 Nederlandse handel in bereidingen van vlees en vis (GN-16)

2023 (raming) mutatie t.o.v. 2022		
Totale exportwaarde (mld. euro)	2,5	0,5%
Waarvan van Nederlandse makelij	51%	
Aandeel in de landbouwexport	2,0%	
Totale importwaarde (mld. euro)	2,0	0,8%
Aandeel in de landbouwimport	2,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	701	-8
België	509	17
Verenigd Koninkrijk	264	4
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
België	498	19
Duitsland	310	3
Thailand	186	-23

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Ondanks dat het in deze paragraaf al gaat over bereide goederen, ondergaat 25% alsnog een nieuwe bewerkingsslag nadat de goederen in Nederland zijn geïmporteerd (figuur 4.15). Hiervan blijft 13% in Nederland en gaat 12% alsnog naar het buitenland. De grootste stroom (50%) gaat nagenoeg direct weer naar het buitenland (wederuitvoer) en 25% wordt direct aangewend voor binnenlandse bestedingen.

Figuur 4.15 Import naar bestemming in procenten, bereidingen van vlees en vis, 2022
Bron: CBS.

4.17 Suiker en suikerwerken: sterke toename import- en hogere exportwaarde door hogere prijzen

De export en importwaarde van suiker en suikerwerk stijgt in 2023 sterk. De totale exportwaarde groeide van 1,8 miljard euro naar 2,3 miljard euro. De toename van de importwaarde was procentueel groter dan bij de export (26%). In absolute waarde was dat niet het geval. De import groeide van 1,2 naar 1,5 miljard euro. Door deze wijzigingen is het aandeel in de totale handel in landbouwgoederen voor zowel export als import gelijk (1,5%).

Wat betreft de belangrijkste export- en importlanden is alleen de volgorde van de top 3 anders. De exportstroom naar Duitsland is in 2023 net iets groter geraamd dan de importstroom (440 miljoen euro tegen 353 miljoen euro). Daarmee is Duitsland de belangrijkste exportbestemming en het tweede land wat betreft importwaarde. Uit België komt dan weer het meeste suiker en suikerwerken met 446 miljoen euro. Dit is net iets minder dan Nederland naar dat land exporteert (322 miljoen). Frankrijk staat in beide lijstjes op de derde

plaats, de exportwaarde (232 miljoen) is groter dan die van de import (145 miljoen euro). Voor alle landen voor zowel import als export neemt de waarde met enorme groeipercntages toe.

De suikerprijs is het afgelopen jaar sterk gestegen. De FAO-suikerindex laat een sterke stijging zien ten opzichte van 2022. De index is zo hoog vanwege de bezorgdheid over krapte van het Europese en mondiale volume. In Nederland worden door het verwerken van suikerbieten ook suiker en aanverwante producten gemaakt. Cosun Beet Company verwerkt suikerbieten in fabrieken in Dinteloord en Vierveerlaten. Deze suiker moet concurreren op de wereldmarkt met suiker die gewonnen wordt uit rietsuiker. De Europese suikerverwerkende industrie heeft een voorkeur voor Europese (biet)suiker, omdat hun productieproces is afgestemd op de kristalstructuur van deze suiker. Deze kristalsuiker is weer een grondstof voor onder andere frisdranken, brood en gebak. Daarnaast is suiker een grondstof voor bio-vloeistof (bio-ethanol) (Agrimatie, 2023). Meer informatie over de suikerketen is [hier](#) te lezen.

Tabel 4.16 Nederlandse handel in suiker en suikerwerk (GN-17)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	2,3	22,9%
Waarvan van Nederlandse makelij	71%	
Aandeel in de landbouwexport	1,8%	
Totale importwaarde (mld. euro)	1,5	26,2%
Aandeel in de landbouwimport	1,8%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	440	32
België	322	34
Frankrijk	232	31
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
België	446	26
Duitsland	353	25
Frankrijk	145	46

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Ongeveer 81% van de geïmporteerde suiker en het suikerwerk gaat weer naar het buitenland (figuur 4.16). Ongeveer de helft hiervan ondergaat eerst nog een bewerkingslag. Van de import blijft 19% in Nederland. Het grootste deel wordt eerst verwerkt voordat het voor binnenlandse besteding geschikt is.

Figuur 4.16 Import naar bestemming in procenten, suiker en suikerwerk, 2022
Bron: CBS.

4.18 Levende dieren: exportwaarde stijgt sterker dan importwaarde in 2023

De handel in levende dieren is in 2023 sterk toegenomen. De exportwaarde nam bijna 19% toe tot 2,2 miljard euro. De importwaarde steeg ook, maar minder snel dan de export. Door een toename van 6,6% bereikte de importwaarde een bedrag van 1,6 miljard euro. Van de exportwaarde is 82% van Nederlandse makelij en dat is een relatief hoog percentage vergeleken bij andere handelsgroepen. Het aandeel in de totale handel van landbouwgoederen voor zowel export als import was nagenoeg gelijk aan elkaar (1,8% om 1,9%).

Duitsland en België zijn voor zowel de export als de import de belangrijkste handelspartners van Nederland als het gaat om levende dieren. Dit jaar is Spanje nummer drie met een sterke toename van 62% tot een waarde van 242 miljoen euro. De importwaarde uit Denemarken staat door een toename van 44% op nummer drie. De omvang hiervan is ten opzichte van de andere twee landen echter relatief beperkt.

De exportprijzen voor biggen (en vleesvarkens) waren in 2023 erg hoog. Door Europese krimp van het aantal bedrijven zijn er minder biggen beschikbaar. Ook de waarde van de export van runderen steeg enigszins. Door krimp van de

veestapel is er overcapaciteit bij verwerkers waardoor hogere prijzen worden aangeboden om voldoende dieren te sourcen voor de slachterijen. De Nederlandse, Belgische en Duitse slachterijen van de verschillende bedrijven beconcurreren elkaar. VION kondigde begin 2024 aan dat het in Duitsland drie slachterijen verkoopt en er 1 sluit (Vion Food Group, 2024). Naar Spanje steeg de export sterk vanwege de behoefte aan biggen aldaar vanwege een tekort aan biggen in eigen land door het PRRS-virus.

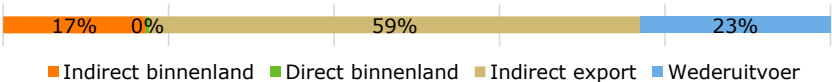
Er kan nog altijd niet vlees geëxporteerd worden naar China door onder andere Duitsland en België, vanwege varkenspest, waardoor de vleesafzet van deze landen wordt beperkt. Inmiddels lijkt er voor België een opening te zijn gevonden voor een herstart van deze handelsstroom (Landbouwleven, 2024). Nederland importeerde uit Denemarken een hogere waarde aan kalveren en biggen, maar dat is een relatieve lage waarde ten opzichte van de import uit Duitsland en België.

Tabel 4.17 Nederlandse handel in levende dieren (GN-01)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	2,2	18,7%
Waarvan van Nederlandse makelij	82%	
Aandeel in de landbouwexport	1,8%	
Totale importwaarde (mld. euro)	1,6	6,6%
Aandeel in de landbouwimport	1,9%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	770	26
België	329	6
Spanje	242	62
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	789	6
België	491	8
Denemarken	85	44

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van alle geïmporteerde levende dieren gaat 83% weer door naar andere landen (figuur 4.17). Een kleine 60% komt Nederland binnen om eerst te worden verwerkt. Het aandeel wederuitvoer bedraagt 23%. Slechts 17% blijft in Nederland en wordt eerst verwerkt voordat het voor besteding geschikt is.

Figuur 4.17 Import naar bestemming in procenten, levende dieren, 2022
Bron: CBS.

4.19 Koffie, thee en specerijen: verschil tussen importwaarde en exportwaarde groot

De exportwaarde van koffie, thee en specerijen groeide in 2023 met 5% naar een bedrag van 1,6 miljard euro (tabel 4.18). Hiervan is slecht 38% van Nederlandse makelij. Dit is ook een van de productgroepen waar het importaandeel (2,4%) in de totale handelsstroom groter is dan het exportaandeel (1,3%). De importwaarde daalde met een kleine 6% tot 2 miljard euro. Voor deze productgroep heeft Nederland dan ook een negatieve handelsbalans.

De belangrijkste exportbestemmingen van de export van koffie, thee en specerijen zijn Duitsland, Frankrijk en België. Alleen naar Frankrijk daalde de exportwaarde (7%). De procentuele groei naar Duitsland en België was nagenoeg gelijk. Wat betreft import is Duitsland ook de belangrijkste handelspartner, alhoewel de importwaarde iets is afgenomen. De daling naar België en Brazilië was echter een stuk groter.

De importwaarde daalde met bijna 6%, vooral door minder importwaarde van kruiden zoals peper, kaneel en kardemon en kurkuma. Ook de importwaarde van thee daalde. De import van (geroosterde) koffie nam toe.

De groei van de exportwaarde is vooral toe te schrijven aan geroosterde koffie en gember.

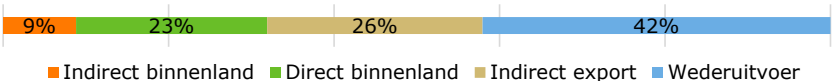
De belangrijkste producerende landen zijn Brazilië, Vietnam, Indonesië en Colombia. Dit zijn niet de belangrijkste importlanden van Nederland. Wat betreft importwaarde stond Brazilië op plek 3, Vietnam op plek 5, Colombia op plek 10 en Indonesië op plek 15. Dergelijke producten komen naast rechtstreeks veelal ook, al dan niet bewerkt, via buurlanden naar Nederland. België is een grotere exporteur van koffie naar Nederland. Dat komt omdat de haven van Antwerpen een grote koffiehandel kent. Onder andere het bedrijf Molenbergnatie, die onder andere koffie importeert uit bovengenoemde landen, is daar gevestigd. Dit geldt ook voor Duitsland waar de haven in Hamburg een grote rol speelt in de invoer van koffie naar het achterland en de export naar Nederland. Bedrijven zoals Neumann Kaffee Gruppe (NKG) en J.J. Darboven zijn daar gevestigd. De International Coffee Organisation houdt de internationale productie en ontwikkelingen nauwgezet bij. Informatie over de internationale koffiemarkt is [hier](#) te vinden.

Tabel 4.18 Nederlandse handel in koffie, thee en specerijen (GN-09)

2023 (raming) mutatie t.o.v. 2022		
Totale exportwaarde (mld. euro)	1,6	5,0%
Waarvan van Nederlandse makelij	38%	
Aandeel in de landbouwexport	1,3%	
Totale importwaarde (mld. euro)	2,0	-5,7%
Aandeel in de landbouwimport	2,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	371	10
Frankrijk	261	-7
België	192	11
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	355	-1
België	284	-35
Brazilië	226	-10

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van de totale importstroom is er een vrij groot deel dat direct voor besteding geschikt blijkt (23%). Nog eens 9% ondergaat nog een bewerking voordat het op de binnenlandse markt komt (figuur 4.18). Het overige deel gaat na import in Nederland uiteindelijk naar het buitenland, 26% doet dat na verwerking en 42% na een minimale be- of verwerking en wordt beschouwd als wederuitvoer.

Figuur 4.18 Import naar bestemming in procenten, koffie, thee en specerijen, 2022
Bron: CBS.

4.20 Meel, mout en zetmeel: door sterkere groei importwaarde dan exportwaarde, handelsstromen in 2023 in balans

De handel in meel, mout en zetmeel stijgt in 2023 aan zowel de export- als aan de importkant (tabel 4.19). Door een groei van de exportwaarde van bijna 7% en een groei van 15,5% aan de importkant zijn beide stromen even groot geworden (1,2 miljard euro).

Wat opvalt, is dat de exportwaarden van de eerste 3 exportlanden een stuk lager liggen dan die van de importlanden. Het lijkt er dus op dat de importstromen meer geconcentreerd zijn, terwijl de exportwaarde meer verdeeld is over meerdere landen. Bij de exportlanden is de groep 'overige landen buiten de EU' overigens het grootst met 171 miljoen euro. Omdat dit gaat over een groep van landen, is deze niet in tabel 4.19 opgenomen.

België is naast deze groep het belangrijkste individuele land waar deze goederen naar toe gaan in 2023. Duitsland en het VK zijn ook belangrijke bestemmingen. Voor beide landen groeit de exportstroom met 19%.

Landen van herkomst voor wat betreft de import zijn Duitsland, België en Frankrijk. Deze drie landen zijn goed voor ruim 80% van de importwaarde. In 2023 groeide de waarde van deze drie landen, Duitsland en Frankrijk voorop, sterk. Het is enigszins logisch dat er een relatie bestaat tussen Nederland en België. Een van de grootste maalderijen in Europa is Dossche Mils; dit bedrijf heeft vestigingen in Rotterdam en onder andere in Merksem en Deinze België. Andere maalderijen in Nederland zijn Koopmans, De Jong en Waddenmolen.

Binnen deze productgroep waren het vooral de aardappelproducten (meel, gries en poeder, vlokken, korrels, pellets en zetmeel) inuline en mout die een hogere exportwaarde hadden dan een jaar eerder. Inuline wordt uit cichoreiwortels gehaald. Meer informatie hierover is [hier](#) te vinden.

Tabel 4.19 Nederlandse handel in meel, mout en zetmeel (GN-11)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	1,2	6,9%
Waarvan van Nederlandse makelij	80%	
Aandeel in de landbouwexport	1,0%	
Totale importwaarde (mld. euro)	1,2	15,5%
Aandeel in de landbouwimport	1,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
België	162	6
Duitsland	159	19
Verenigd Koninkrijk	105	19
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	481	22
België	354	10
Frankrijk	127	26

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

De verdeling van de finale bestemming van de import is bij deze productgroep 39-61% ten voordeel van het buitenland (figuur 4.19). Er wordt 41% eerst verwerkt voordat het naar het buitenland gaat en nog eens 20% wordt geïmporteerd voor wederuitvoer. Op de binnenlandse markt ondergaat 29% nog een bewerking en 10% wordt rechtsreeks geïmporteerd voor finale besteding.

Figuur 4.19 Import naar bestemming in procenten meel, mout en zetmeel, 2022
Bron: CBS.

4.21 Tabak en tabaksproducten: exportwaarde en importwaarde beide rond 1 miljard euro

De import- en exportwaarde van tabak en tabaksproducten nemen beide met ongeveer 6% toe in 2023 (tabel 4.20). De exportwaarde is nog net groter dan de importwaarde, maar bedragen om en nabij de 1 miljard euro. Hiermee is het aandeel van deze productgroep in de totale landbouwhandel ongeveer 1%. Het aandeel Nederlandse makelij van de exportwaarde is met 37% beperkt.

De export is vooral gericht op Duitsland, België en Spanje. Vooral richting Duitsland groeit de handelswaarde in 2023. De import komt voor het grootste deel uit Litouwen. Maar dit land zit in de groep overige EU landen en wordt daarom niet getoond in tabel 4.20. Daarnaast zijn China, Polen en Duitsland belangrijke herkomstlanden van de Nederlandse import. Alleen de importwaarde van tabak en tabaksartikelen uit China neemt sterk toe. Het betreft hier ‘nicotine houdende producten, bestemd voor inhalatie zonder verbranding’. Het zou kunnen dat hier de onder jeugd populaire nicotinezakjes, of andere gelijksoortige producten bedoeld worden. De RIVM deed in 2020 al een onderzoek naar nicotineproducten zonder tabak (Pauwels et al., 2020).

Voor Nederlandse consumenten wordt het steeds moeilijk om tabak of tabaksproducten aan te schaffen. Er was al een online-verkoopverbod en vanaf 1 juli 2024 mogen de producten niet meer via de supermarkten worden verkocht. Geleidelijk wordt het aantal verkooppunten verder afgebouwd tot in 2032 alleen nog in speciaalzaken tabak mag worden verkocht. Verkooppunten zullen zich in 2024 ook moeten laten registreren. Toch worden er volgens de

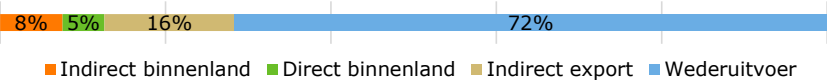
Vereniging fabrikanten van shag en sigaretten (VSK), nog op drie plekken shag en pijptabak gemaakt in Nederland. Koninklijke Theodorus Niemeyer (Bat) in Groningen, bij Van Nelle (Joure) en in Ootmarsum (Heupink & Bloemen).

Tabel 4.20 Nederlandse handel in tabak en tabaksproducten (GN-24)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	1,0	6,0%
Waarvan van Nederlandse makelij	37%	
Aandeel in de landbouwexport	0,8%	
Totale importwaarde (mld. euro)	0,9	6,1%
Aandeel in de landbouwimport	1,1%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	254	49
België	124	5
Spanje	103	18
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
China	150	64
Polen	138	-3
Duitsland	90	0

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Tabak is een product dat voor ruim 70% bestemd is voor wederuitvoer (figuur 4.20). Slechts 24% ondergaat, na geïmporteerd te zijn, een nadere verwerking in Nederland. Daarvan gaat 16% alsnog naar het buitenland en blijft 8% in Nederland. Samen met de 5% waar geen verwerking op plaatsvindt, is het aandeel dat wordt geïmporteerd en in Nederland voor binnenlandse besteding beschikbaar wordt gesteld, met 13% beperkt.

Figuur 4.20 Import naar bestemming in procenten, in tabak en tabaksproducten, 2022

Bron: CBS.

4.22 Overige producten van dierlijke oorsprong: afname van import- en exportwaarde

De export- en importwaarde laten in 2023 voor overige producten van dierlijke afkomst een daling zien. Met een waarde van 707 miljoen euro nam de exportwaarde met 39 miljoen af ten opzichte van 2022 (tabel 4.21). De importwaarde daalde ook, met 37 miljoen euro. Er blijft ongeveer 528 miljoen euro aan importwaarde over. Het gaat hier over goederen zoals rundersperma, darmen, blazen, magen, veren, haren en visafval.

Belangrijke exportbestemmingen zijn Duitsland, Frankrijk, en China. Gezamenlijk zijn deze bestemmingen goed voor 44% van de exportwaarde. Uitgezonderd naar China neemt naar deze landen de exportwaarde toe. Vanuit de belangrijkste importlanden Duitsland, China en België wordt er echter minder geïmporteerd. Deze landen zijn, ondanks de daling, samen goed voor ruim 62,5% van de totale importwaarde.

In waarde zijn 'darmen, blazen en magen van dieren', 'beenderen en hoornpitten en meel hiervan', 'huiden en delen van vogels al dan niet met veren', 'resten van dieren, die niet geschikt zijn voor menselijke consumptie' de belangrijkste exportstromen. Vooral van die laatste stroom was er in 2023 minder handelsverkeer.

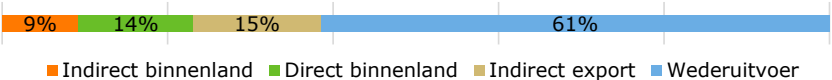
Een van de bedrijven die wereldwijd opereert in de branche van natuurlijke darmen is Van Hessen. Dit bedrijf koopt bij slachterijen darmen op en verwerkt en verkoopt deze aan worstenmakers. De darmen zorgen ervoor dat worsten mals, sappig en vers blijven. Daarnaast verwerkt dit bedrijf magen, blazen en andere resten die in onder andere Azië, anders dan in Nederland, als lekkernij worden beschouwd. Daarnaast worden uit dergelijke producten waardevolle stoffen geëxtraheerd en gebruikt als basismateriaal voor medicijnen en voedingssupplementen.

Tabel 4.21 Nederlandse handel in overige producten van dierlijke oorsprong (GN-05)

2023 (raming) mutatie t.o.v. 2022		
Totale exportwaarde (mld. euro)	0,7	-5,3%
Waarvan van Nederlandse makelij	36%	
Aandeel in de landbouwexport	0,6%	
Totale importwaarde (mld. euro)	0,5	-6,5%
Aandeel in de landbouwimport	0,6%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	163	8
Frankrijk	93	8
China	57	0
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	151	-12
China	141	-9
België	37	-9

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van de geïmporteerde waarde gaat 76% weer naar het buitenland (figuur 4.21). Hiervan is 61% bestemd voor wederuitvoer, 15% wordt eerst nog bewerkt voordat de goederen naar het buitenland gaan. Ruim 23% is bestemd voor de binnenlandse markt. Een groot deel van deze productgroep ondergaat eerst een verwerking voordat ze geschikt zijn voor binnenlandse bestedingen.

Figuur 4.21 Import naar bestemming in procenten 'overige producten van dierlijke oorsprong', 2022
Bron: CBS.

4.23 Granen: importwaarde neemt sterker af dan exportwaarde

De import van granen daalt in 2023 met ruim 10% tot 3,8 miljard euro (tabel 4.22). Met een aandeel van 4,5% in de totale landbouwimport is dit een belangrijke groep producten. Ondanks de daling is deze importwaarde nog altijd veel groter dan de exportwaarde. Ook de exportwaarde (627 miljoen euro) neemt met ruim 5% af. Hiervan is slechts 25% van Nederlandse makelij. De waarde vertegenwoordigt slechts een half procent van de totale landbouwgoederenexportwaarde.

De belangrijkste herkomstlanden zijn Duitsland, Frankrijk en Oekraïne. Alleen de import uit Duitsland scoort een kleine plus. De waarde van de import van granen daalde het sterkst uit Frankrijk. Ook neemt de waarde uit Oekraïne af met 10%.

De belangrijkste exportbestemmingen zijn Duitsland, België en Frankrijk. Deze drie landen nemen gezamenlijk een aandeel van bijna 75% van de exportwaarde voor hun rekening. Vooral richting België zakt de exportwaarde in (-15%). Naar Frankrijk realiseerde Nederland een exporttoename, maar de exportwaarde naar dat land blijft beperkt.

Na de uitbraak van de oorlog in Oekraïne stegen prijzen van granen sterk. Zowel Rusland als Oekraïne zijn belangrijke spelers op de wereldmarkt van granen. Hoewel de oorlog nog altijd aan de gang is, is begin 2024 de grootste prijspiek van granen voorbij. Deels zorgde de tijdelijke graandeal voor verlichting voor de Oekraïense export. Maar de export van Oekraïens graan via Hongarije, Bulgarije en Polen, in plaats van via de Zwarte zee, levert weerstand op omdat lokale boeren hierdoor lagere prijzen ontvangen voor hun graan en transporteurs klagen over oneerlijke concurrentie. De rechtstreekse importwaarde van Nederland uit Oekraïne daalt naar verwachting in 2023 met 10%. De toename van de import van granen uit Oekraïne omringende landen lijkt te wijzen op doorvoer van Oekraïens graan.

Het graanhandelshuis Viterra werd in 2023 overigens overgenomen door Bunge. Bunge is een van de grote vier wereldwijde graanhandelaren. Het Franse handelshuis Louis Dreyfus, Cargill en Archer-Daniels-Midland en zijn de andere drie. Dit kwartet domineert als de zogeheten ABCD-club de wereldhandel in landbouwproducten (FD,2023).

Tabel 4.22 Nederlandse handel in granen (GN-10)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	0,6	-5,1%
Waarvan van Nederlandse makelij	25%	
Aandeel in de landbouwexport	0,5%	
Totale importwaarde (mld. euro)	3,8	-10,4%
Aandeel in de landbouwimport	4,5%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	226	-7
België	179	-15
Frankrijk	59	8
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	1.014	1
Frankrijk	844	-32
Oekraïne	423	-10

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van de geïmporteerde granen blijft 25% in Nederland (figuur 4.22). Het grootste deel wordt eerst nog verwerkt voordat het voor binnenlandse besteding geschikt is. Van de import gaat 75% uiteindelijk weer naar het buitenland, maar niet zonder dat een groot deel eerst nog wordt bewerkt.

Figuur 4.22 Import naar bestemming in procenten granen, 2022
Bron: CBS.

4.24 Plantensappen: groei handelswaarde, totale waarde beperkt

De exportwaarde van 154 miljoen euro kende een beperkte groei van 4 miljoen euro. De importwaarde groeide ook. Door een toename van ruim 7% steeg de importwaarde met 16 miljoen euro tot 242 miljoen euro (tabel 4.23).

Onder deze productgroep vallen onder andere zoethout(drop), hopextracten en pectine, maar het is een relatief beperkte handelsstroom.

De belangrijkste exportbestemmingen zijn Duitsland, Frankrijk en het VK. Frankrijk wijkt af hierbij af van de algemene negatieve mutatiepercentages. De meeste import komt uit Duitsland, Vietnam en België. Opvallend is de waardegroei uit Vietnam met 141%.

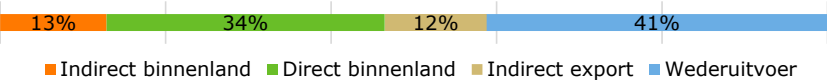
Tabel 4.23 Nederlandse handel in plantensappen (GN-13)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	0,2	2,8%
Waarvan van Nederlandse makelij	46%	
Aandeel in de landbouwexport	0,1%	
Totale importwaarde (mld. euro)	0,2	7,1%
Aandeel in de landbouwimport	0,3%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	27	-8
Frankrijk	15	37
Verenigd Koninkrijk	13	-8
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	32	-8
Vietnam	30	141
België	23	15

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van plantensappen blijven verhoudingsgewijs veel goederen in Nederland (figuur 4.23). De verhouding binnen- buitenland van de totale aanvankelijk

geïmporteerde goederen is 47% om 53%. In Nederland wordt 12% van de importwaarde op een of andere manier verwerkt voordat die weer wordt geëxporteerd. Er wordt 41% geïmporteed ten behoeve van de wederuitvoer. En 13% wordt eerst verwerkt voordat het op de binnenlandse markt komt en 34% wordt rechtstreeks voor binnenlandse besteding aangeboden.

Figuur 4.23 Import naar bestemming in procenten plantensappen, 2022
Bron: CBS.

4.25 Vlechtstoffen: importwaarde daalt sterk, exportwaarde vertoont zelfde dalende lijn

De vlechtstoffen is in handelswaarde de kleinste productgroep van de landbouwgoederen. De handelswaarde van producten zoals bamboe en riet is zeer beperkt. De exportwaarde bedraagt in 2023 47 miljoen euro, een daling van 14% of 8 miljoen euro. Ook de importwaarde neemt sterk af. De importwaarde bedraagt in dit rapportagejaar 73 miljoen euro. In 2022 was dit nog 114 miljoen euro.

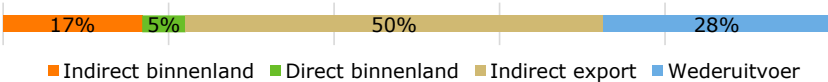
De vlechtstoffen komen vooral uit China en India en voor een zeer beperkt deel uit Duitsland. Alleen dat laatste land kent een opleving van de importwaarde. De beperkte export gaat vooral naar Duitsland, het VK en België.

Tabel 4.24 Nederlandse handel in vlechtstoffen (GN-14)

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	0,0	-14,3%
Waarvan van Nederlandse makelij	50%	
Aandeel in de landbouwexport	0,0%	
Totale importwaarde (mld. euro)	0,1	-35,4%
Aandeel in de landbouwimport	0,1%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	11	-22
Verenigd Koninkrijk	9	-16
België	7	-11
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
China	26	-40
India	17	-58
Duitsland	6	53

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

De geïmporteerde goederen blijven maar voor een zeer beperkt deel in Nederland (figuur 4.24). Slecht 17% komt na bewerking en 5% direct beschikbaar voor binnenlandse besteding. Van de overige goederen wordt 50% eerst verwerkt voor her-export en 28% direct voor wederuitvoer aangeboden.

Figuur 4.24 Import naar bestemming in procenten vlechtstoffen, 2022
Bron: CBS.

4.26 Overige primaire en secundaire landbouwgoederen: exportwaarde sterk omlaag net als importwaarde

De export van overige primaire en secundaire landbouwgoederen neemt in 2023 af met 18,3% tot 5,3 miljard euro (tabel 4.25). Ook de import neemt af. Met een waarde van 5,8 miljard euro is dit ruim 12% lager dan in 2022. De importwaarde is van groter belang dan de exportwaarde in de totale landbouwgoederenhandel. Voor deze productgroep heeft Nederland dan ook een handelstekort: de waarde van import is groter dan de exportwaarde.

Voor deze productgroep zijn Duitsland, België en het VK de belangrijkste bestemmingen. Naar alle drie deze bestemmingen daalde de exportwaarde. Het belang van Duitsland voor de export is groot; de exportwaarde van België en het Verenigd Koninkrijk is samen lager dan van Duitsland. Voor de import is dat minder het geval. Hoewel Duitsland ook het belangrijkste land is voor de import van deze goederen, is de dominantie minder groot. Andere belangrijke importlanden liggen niet binnen de EU maar verder weg. De VS en Indonesië zijn nummer 2 en 3 in 2023. Overigens daalt de importwaarde uit de top drie eveneens. De procentuele daling uit Indonesië is hierbij het grootste.

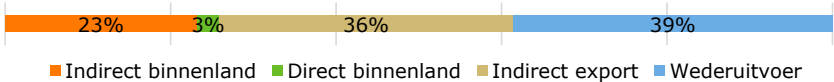
In deze productgroep zitten onder andere glycerol, rubber, katoen en diverse oliën, hout en vetzuren. Zowel voor de export- als de importwaarde zakte de handelswaarde van glycerol, hout en lactoalbumine.

Tabel 4.25 Nederlandse handel in overige primaire en secundaire landbouwgoederen

	2023 (raming)	mutatie t.o.v. 2022
Totale exportwaarde (mld. euro)	5,3	-18,3%
Waarvan van Nederlandse makelij	64%	
Aandeel in de landbouwexport	4,3%	
Totale importwaarde (mld. euro)	5,8	-12,2%
Aandeel in de landbouwimport	6,9%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
Duitsland	1.051	-22
België	503	-24
Verenigd Koninkrijk	414	-10
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
Duitsland	865	-16
Verenigde Staten	607	-5
Indonesië	588	-39

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Van alle geïmporteerde goederen uit deze productgroep blijft 26% in Nederland (figuur 4.25), veelal door eerst verwerkt te worden. Het andere deel wordt nagenoeg gelijk verdeeld over direct wederuitvoer (39%) en eerst een verwerkingsslag (36%) voordat de goederen weer worden geëxporteerd.

Figuur 4.25 Import naar bestemming in procenten overige primaire en secundaire landbouwgoederen, 2022

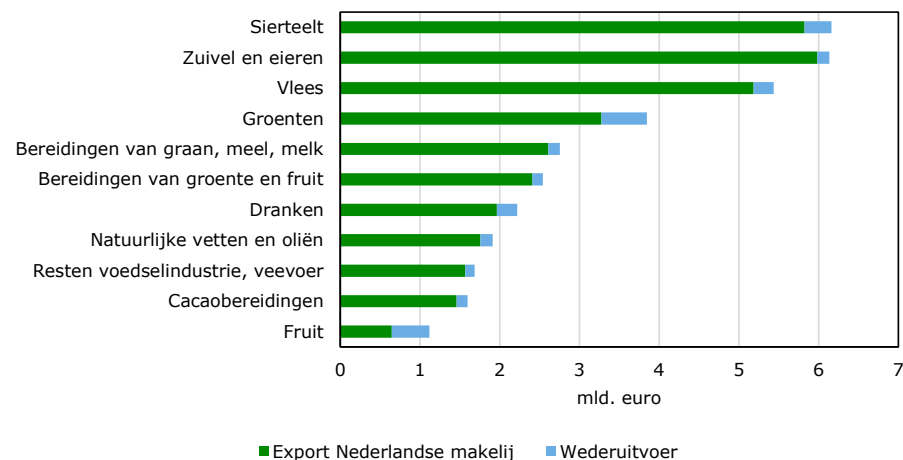
Bron: CBS.

Bij de invoer is de prijs- en volumeontwikkeling wat meer gevarieerd. Meer producten kennen naast een prijsstijging ook een toename in volume. Invoer van suiker, meel en zetmeel en cacao werd fors duurder, terwijl graan juist flink goedkoper werd. De invoer van koffie en thee nam in volume fors af, net als die van natuurlijke vetten en oliën en oliehoudende zaden en vruchten. Van die laatste twee groepen nam ook de prijs fors af in 2023. De invoer van groenten en graan nam in volume juist relatief veel toe.

4.28 Meeste verdiensten aan export sierteelt en zuivel/eieren

De landbouwexportverdiensten zijn in paragraaf 3.4 uitgesplitst naar landen van bestemming en worden in deze paragraaf toegerekend aan landbouwgoederen. Ook voor deze uitsplitsing geldt dat de informatie enkel nog beschikbaar is tot en met verslagjaar 2022. Op productniveau verdient Nederland het meest aan de export van sierteelt en zuivel en eieren, voor beide productgroepen gaat het om 6,2 miljard euro, waarvan verreweg het grootste deel export van Nederlandse makelij is (zie figuur 4.26). Na deze productgroepen volgt de export van vlees (5,4 miljard euro) en groenten (3,8 miljard). Bereidingen van graan, meel en melk, zoals babymelkpoeder, staat op plek 5 (2,7 miljard) en daarna volgen bereidingen van groente en fruit (2,5 miljard), dranken (2,2 miljard), natuurlijke vetten en oliën (1,9 miljard), resten voedselindustrie/veevoer (1,7 miljard) en cacaobereidingen (1,6 miljard).

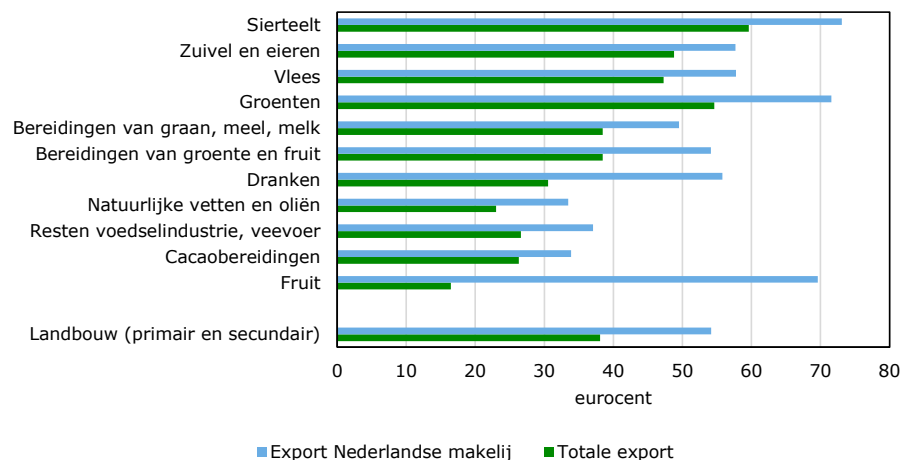
Net buiten de top tien staat de fruitexport (1,1 miljard euro). De fruitexport staat een stuk lager dan verwacht op basis van de exportwaarde (eerste deel van dit hoofdstuk) omdat het grootste deel wederuitvoer van buitenlands fruit betreft, fruit waaraan Nederland relatief weinig verdient.

Figuur 4.26 Landbouwgoederen met grootste exportverdiensten, 2022
Bron: CBS.

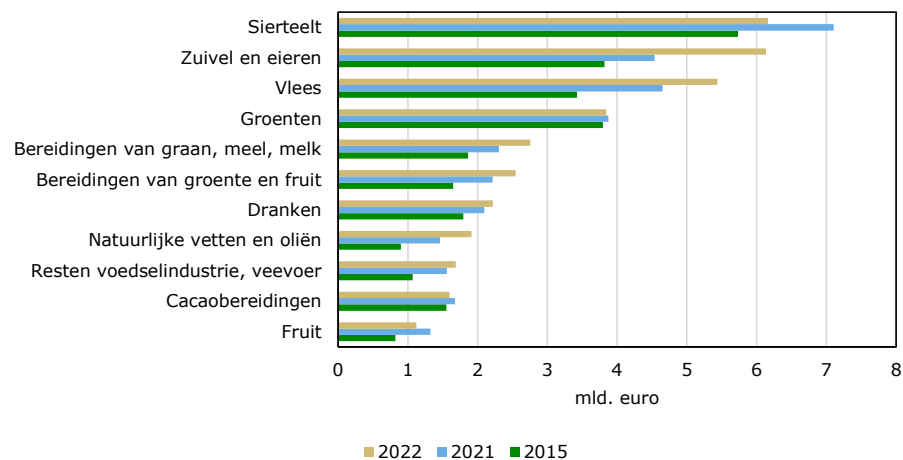
Sierteelt is ook het meest lucratieve agrarische exportproduct indien wordt gerekend naar de verdiensten per euro exportwaarde (zie figuur 4.27). Aan een euro sierteeltexport verdiende Nederland 60 eurocent in 2022. Voor enkel sierteelt van Nederlandse bodem is dat 73 eurocent per euro exportwaarde. Ook groenten en fruit van Nederlandse bodem zijn met respectievelijk 72 en 70 eurocent exportverdiensten per euro export bovengemiddeld lucratief. De totale fruitexport is veel minder lucratief door de grote invloed van wederuitvoer. Wel is het zo dat deze productgroepen elkaar kunnen versterken. Het aanbieden van een compleet assortiment groente en fruit, jaarrond en met de juiste plaats, tijd en verpakking betekent dat ook buitenlandse goederen van belang kunnen zijn.

De gemiddelde landbouwexport levert 38 eurocent per euro exportwaarde op, indien gezuiverd voor wederuitvoer stijgt dit naar 54 eurocent. Dat zijn lagere winstmarges dan in 2021 en dat houdt verband met sterk toegenomen (import)kosten van energie, transport, kunstmest of grondstoffen in 2022 (Ramaekers et al., 2023).

Figuur 4.27 Exportverdiensten per euro exportwaarde, 2022
Bron: CBS.

Door een vergelijking te maken met 2015 en 2021 wordt duidelijk waar de grootste groei zit als het gaat om de verdiensten aan de landbouwexport (zie figuur 4.28). De grootste groei in exportverdiensten vanaf 2015 betreft de export van zuivel en eieren (+2,3 miljard euro, mede door een hoge melkprijs in 2022), op enige afstand gevolgd door de export van vlees (+2,0 miljard euro, ook hoge exportprijs in 2022, zie CBS/WUR (2023)). Dit zijn ook de twee groepen die eruit springen voor wat betreft de toename in exportverdiensten tussen 2021 en 2022. De verdiensten aan de export van zuivel en eieren zijn tussen 2021 en 2022 met 1,6 miljard euro toegenomen en aan vleesexport is 0,8 miljard meer verdiend dan in 2021. Voor de sierteeltsector waren de kosten hoog in 2022 en dat is terug te zien in afnemende exportverdiensten van 7,1 miljard euro in 2021 tot 6,2 miljard euro in 2022. Een andere ontwikkeling is dat zowel de verdiensten aan de export van cacaobereidingen als de verdiensten aan de export van groenten niet zijn gegroeid tussen 2015 en 2022.

Figuur 4.28 Ontwikkeling exportverdiensten belangrijkste exportproducten
Bron: CBS.

A large blue metal container is being emptied into a metal bin. The bin is filled with a large quantity of small, light-brown potatoes. The potatoes are piled up, and some green foliage is visible among them. The blue container has several vertical panels and a red flag on top. A yellow plastic grate is visible in the foreground. A white circle with the number 5 is overlaid on the left side of the image.

5

5 De handel in landbouwgerelateerde goederen

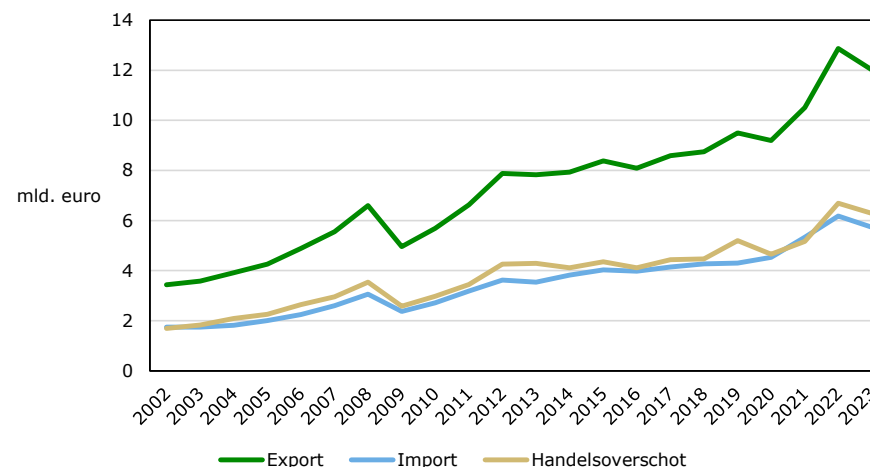
5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk ligt de focus op landbouwgerelateerde goederen: dit zijn goederen die internationaal worden verhandeld ten behoeve van landbouw- of voedingssectoren. Bekende voorbeelden zijn landbouwmachines en machines voor de voedingsmiddelenindustrie, maar ook bijvoorbeeld meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen behoren tot de landbouwgerelateerde goederen.

De landbouwgerelateerde goederen (of tertiaire landbouwgoederen) vormen samen met de (primaire en secundaire) landbouwgoederen, een bredere definitie van de Nederlandse handel in landbouwgoederen. In paragraaf 5.2 komen de macro-ontwikkelingen aan bod, paragraaf 5.3 voegt een landendimensie toe, paragraaf 5 een goederendimensie en paragraaf 5.4 kijkt naar importbestemmingen (nieuw in deze editie). Paragraaf 5.5 bespreekt de Nederlandse verdiensten aan de export van landbouwgerelateerde goederen.

5.2 Landbouwgerelateerde export neemt af

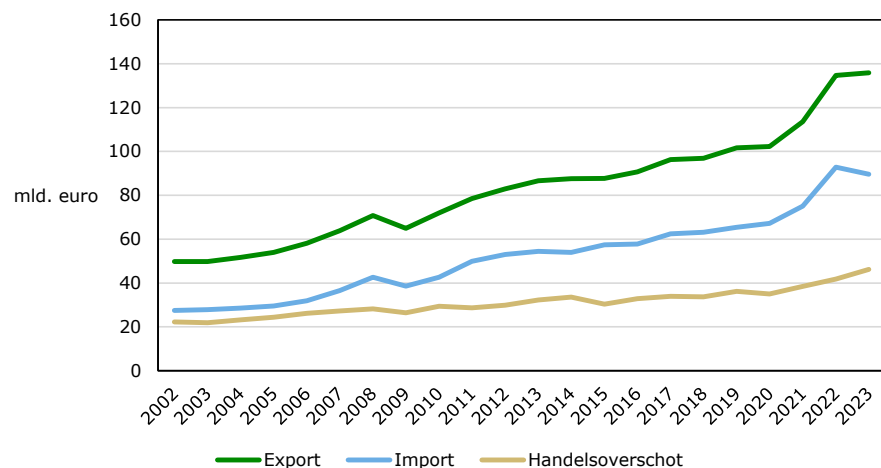
Voor 2023 wordt de export van landbouwgerelateerde goederen (of tertiaire landbouwexport) geraamd op 12,0 miljard euro (zie figuur 5.1), dat is 7% minder dan in 2022 (12,9 miljard euro). Echter, zoals in paragraaf 5.3 en 5.4 verder wordt uitgelegd, komt de afname door een onderliggende sterke daling van de export van meststoffen. Zonder meststoffen zou er een toename van 6% zijn. De import van landbouwgerelateerde goederen wordt met 5,7 miljard euro in 2023 ook 7% lager geraamd dan in 2022 (toen 6,2 miljard euro). Zonder meststoffen zou de afname 1% zijn. Het handelsoverschot is in 2023 met 6% afgenomen tot 6,3 miljard euro (in 2022 6,7 miljard euro). Over de gehele periode 2002-2023 is het handelsoverschot 3,7 keer zo groot geworden. Dat is meer dan bij de import (3,3 keer groter) en de export (3,5 keer groter).

Figuur 5.1 Import, export en handelsoverschot bij landbouwgerelateerde goederen

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

De export van de landbouw- en landbouwgerelateerde exportwaarde (som van de cijfers in paragraaf 2.2 en 5.2) wordt voor 2023 geraamd op 135,8 miljard euro (zie figuur 5.2) en dat is 1% hoger dan in 2022. De 'brede landbouwimport' komt 4% lager uit dan in 2022. Het handelsoverschot van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen komt uit op 46,2 miljard euro (11% groei in 2023).

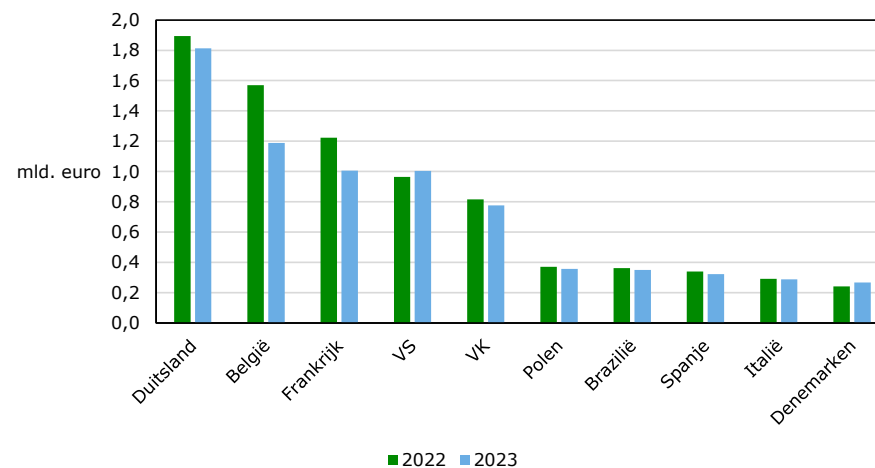
Figuur 5.2 Import, export en handelsoverschot bij landbouw- en landbouwgerelateerde goederen

Bron: CBS tot en met oktober 2023, raming november-december 2023 door CBS en Wageningen Economic Research.

5.3 Export van meststoffen naar Frankrijk en België keldert

De top vijf van bestemmingen van landbouwgerelateerde goederen (inclusief wederuitvoer) bestaat uit Duitsland (15% van het totaal), België (10%), VS en Frankrijk (elk 8%), en het Verenigd Koninkrijk (6,5%). Zie figuur 5.3. Landbouwmachines worden het meest uitgevoerd naar Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Bij de export naar België staan meststoffen bovenaan en bij de export naar de VS machines voor de voedingsmiddelenindustrie.

De tertiaire landbouwexport naar Denemarken (met 11%) en de Verenigde Staten (met 4%) is in 2023 gegroeid. Naar de andere bestemmingen nam de export in waarde af. De export naar België (-24%) en Frankrijk (-18%) is fors afgenomen en dat heeft volledig te maken met een scherpe daling van de exportwaarde van meststoffen, vooral door een forse daling van de prijs van kunstmest in 2023 (voor een nadere toelichting zie hoofdstuk 8).

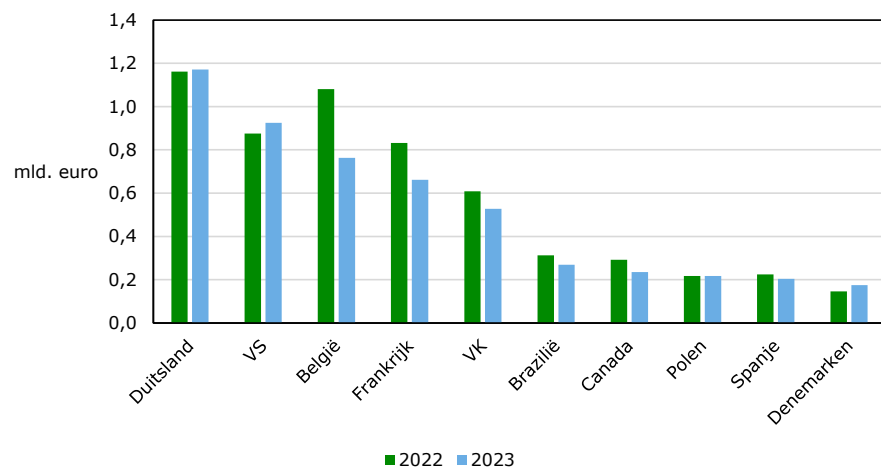

Figuur 5.3 Top tien bestemmingen export van landbouwgerelateerde goederen

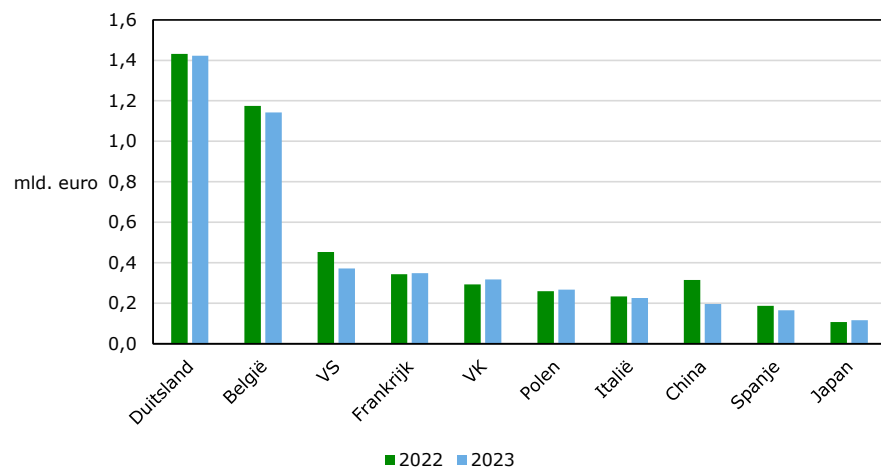
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

Exclusief wederuitvoer neemt de Verenigde Staten de tweede positie in en passeert daarmee België (figuur 5.4). Daarnaast komt Canada in de top tien (ten koste van Italië). Zowel voor de export naar de VS als naar Canada (voor bijna de helft landbouwmachines) geldt dat een bijzonder hoog percentage van de export van Nederlandse makelij is, respectievelijk 92% en 95%. Ter vergelijking, dat is slechts 64% bij de export naar België.

De invoer van landbouwgerelateerde goederen (figuur 5.5) is kleiner dan de export (figuur 5.3) en de handel is ook veel geconcentreerder. Van alle import komt 45% uit Duitsland of België. Uit Duitsland haalt Nederland in de eerste plaats veel landbouwmachines en op de tweede plaats kasmaterialen. Uit België komen kasmaterialen gevolgd door meststoffen. Op plek drie volgen de VS (met name landbouwmachines) en het VK (in de eerste plaats tractoren en landbouwtrailers). De grootste groei komt op het conto van Japan (+9%, vooral tractoren en landbouwtrailers) en de grootste afname betreft de import uit China (-38%, in de eerste plaats kasmaterialen).

Figuur 5.4 Top tien bestemmingen export van landbouwgerelateerde goederen van Nederlandse makelij
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

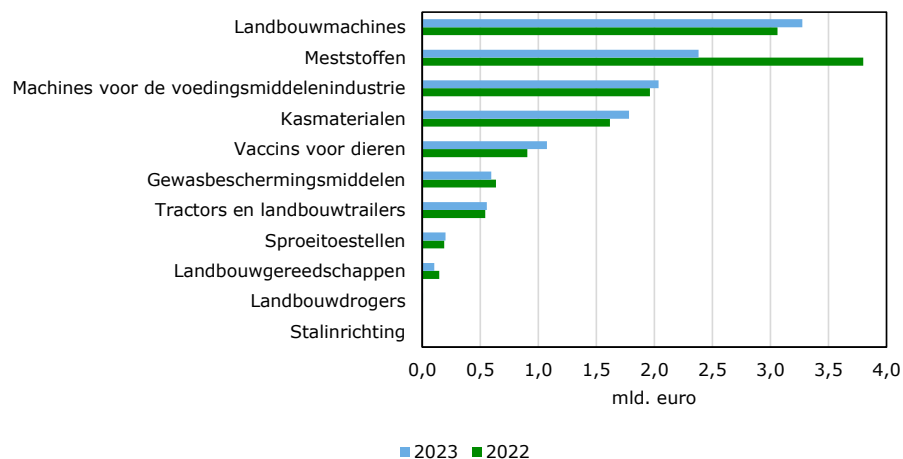
Figuur 5.5 Top tien herkomstlanden import van landbouwgerelateerde goederen
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

5.4 Exportwaarde van meststoffen neemt af met 37%

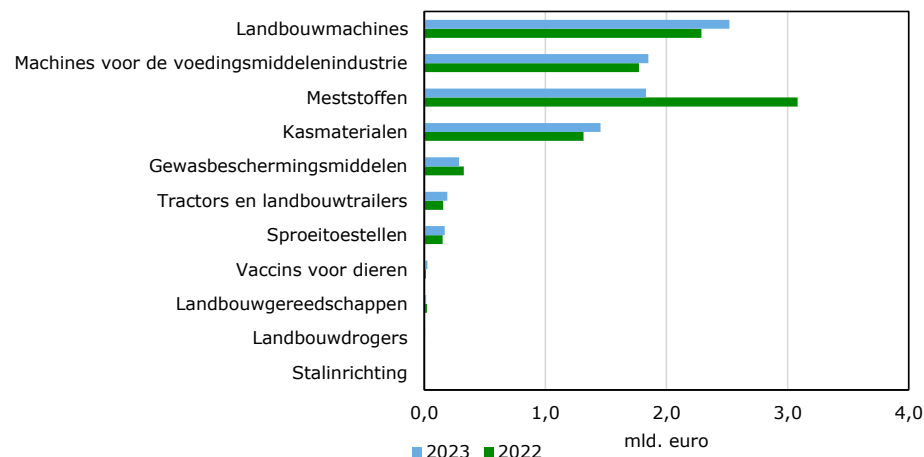
Op productniveau zijn er vier tertiaire landbouwgoederen (landbouwmachines, meststoffen, machines voor de voedingsindustrie en kasmaterialen) met een hoge exportwaarde en zeven met een lage tot hele lage exportwaarde (zie figuur 5.6). De belangrijkste ontwikkeling in 2023 is een zeer sterke afname van de exportwaarde van meststoffen (-37%), wat volledig te maken heeft met een nog forsere prijsdaling in 2023 (EC, 2023) na een vergelijkbaar sterke prijsstijging in 2022 rondom en na het uitbreken van de oorlog in Oekraïne. De uitgevoerde hoeveelheid meststoffen is in 2023 juist toegenomen door de heropstart van de productie. Voor meer informatie over meststoffen zie hoofdstuk 8.

Door de sterke afname van de exportwaarde van meststoffen zijn landbouwmachines in 2023 het belangrijkste tertiaire landbouwexportproduct van Nederland. Het gaat om een bedrag van 3,3 miljard euro, 27% van het totaal aan tertiaire landbouwexport. Meststoffen zakken naar twee (20% aandeel) en daarna volgen machines voor de voedingsmiddelenindustrie (17%) en kasmaterialen (15%). De vier belangrijkste productgroepen zijn daarmee goed voor 79% van de totale exportwaarde van tertiaire landbouwgoederen.

Indien wederuitvoer niet wordt meegerekend, dan blijft de top vier ongewijzigd (zie figuur 5.7). De export van deze goederen is namelijk voor het grootste deel van Nederlandse makelij. De nummer vijf van de totale export, vaccins voor dieren, zakt echter wel helemaal weg, omdat vrijwel alle export wederuitvoer betreft. Er zit ook relatief veel wederuitvoer bij andere goederen buiten de top vier waardoor de dominantie van de top vier nog groter wordt zonder wederuitvoer. Het aandeel van landbouwmachines, machines voor de voedingsmiddelenindustrie, kasmaterialen en meststoffen is nu niet 79% maar 92% van het totaal.

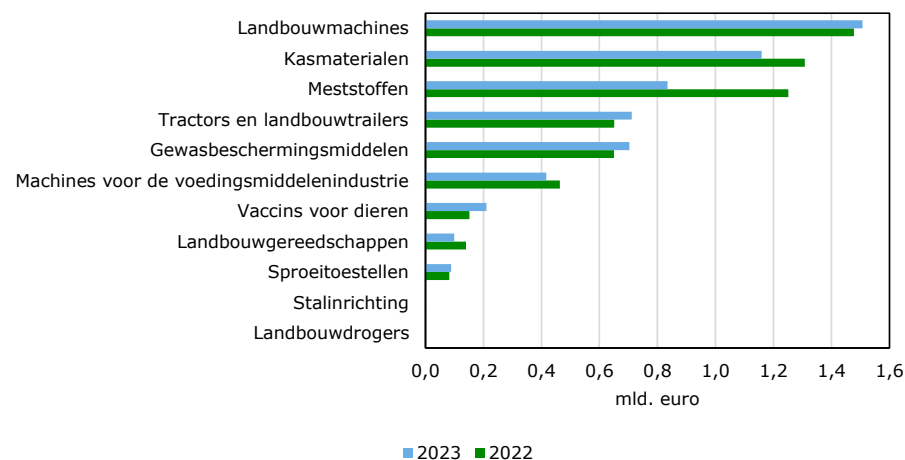
Figuur 5.6 Landbouwgerelateerde export naar productgroep
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

Figuur 5.7 Landbouwgerelateerde export van Nederlandse makelij naar productgroep
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

Aan de invoerkant domineren landbouwmachines (1,5 miljard euro), kasmaterialen (1,2 miljard euro) en meststoffen (0,8 miljard euro) (zie figuur 5.8). Daarna volgen tractors en landbouwtrailers, gewasbeschermingsmiddelen (elk 0,7 miljard euro) en machines voor de voedingsmiddelenindustrie (0,4 miljard). De andere landbouwgerelateerde goederen worden veel minder ingevoerd.

De invoerwaarde van meststoffen is net als de uitvoerwaarde flink gekrompen, hier met 33%. De invoer van vaccins voor dieren (met 39%) is procentueel het hardst gegroeid.

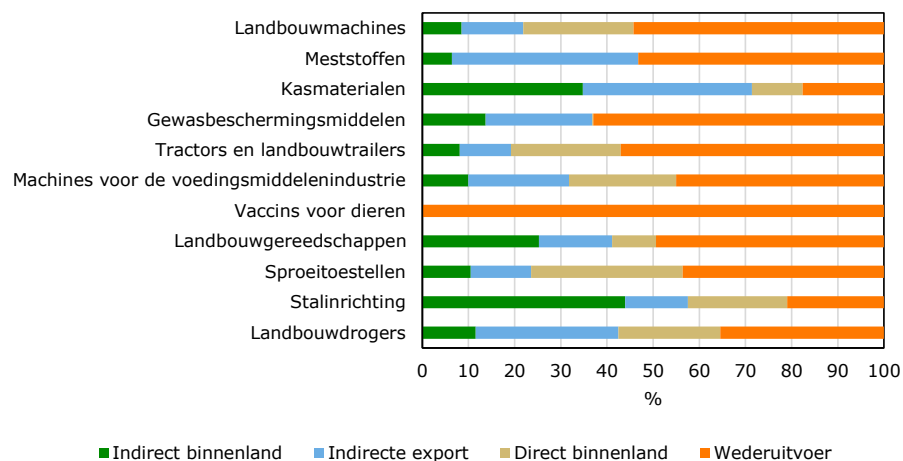

Figuur 5.8 Landbouwgerelateerde import naar productgroep
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door CBS en WUR.

5.5 Ruim 73% tertiaire landbouwimport komt in het buitenland terecht

Een groot deel van de import van tertiaire landbouwexport (73,5% in 2022) komt uiteindelijk in het buitenland terecht. Dat is een iets hoger percentage dan bij de import van landbouwgoederen (72,2%, zie paragraaf 2.5). Het betreft 48,9% invoer voor wederuitvoer en 24,6% indirecte export na bewerking in Nederland. Dat betekent dat 26,5% in Nederland blijft: 12,5% directe afzet en 14,0% indirecte afzet na bewerking in Nederland.

Tussen de verschillende productgroepen zitten grote verschillen. Zo was in 2022 de volledige import van vaccins van dieren bestemd voor wederuitvoer, dat percentage ligt bij kasmaterialen op 18. Bij sproeitoestellen is relatief een hoog percentage directe afzet (33%), meststoffen worden veel indirect uitgevoerd, na bewerking in Nederland (40%) en kasmaterialen en stalinrichting kennen veel indirecte binnenlandse afzet, na bewerking in Nederland (zie figuur 5.9).

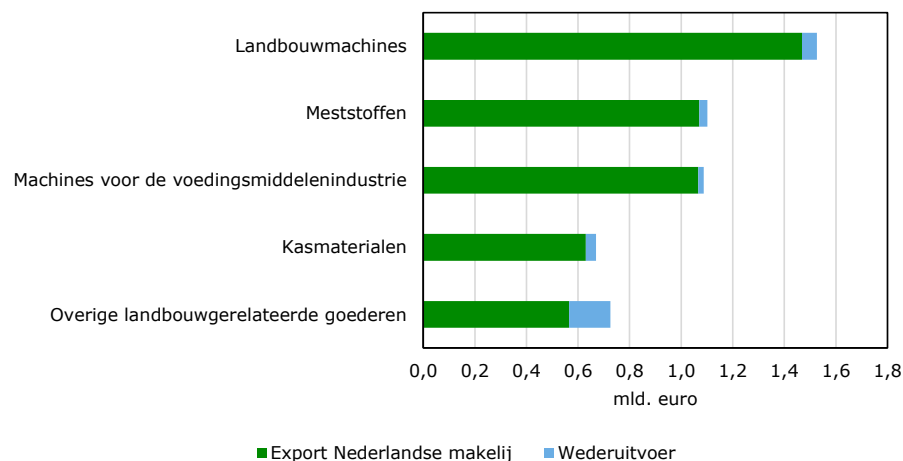

Figuur 5.9 Landbouwgerelateerde import naar productgroep en bestemming, 2022
Bron: CBS.

5.6 Totale landbouwexportverdiensten ruim 55 miljard euro

Ook voor de tertiaire of landbouwgerelateerde goederen kan worden vastgesteld hoeveel de export ervan oplevert voor de Nederlandse economie. Voor 2023 worden de verdiensten aan tertiaire landbouwexport geraamd op 4,9 miljard euro. Inclusief de primaire en secundaire landbouwgoederen van paragraaf 2.4 komen de 'brede' landbouwexportverdiensten voor Nederland daarmee uit op 55,3 miljard euro.

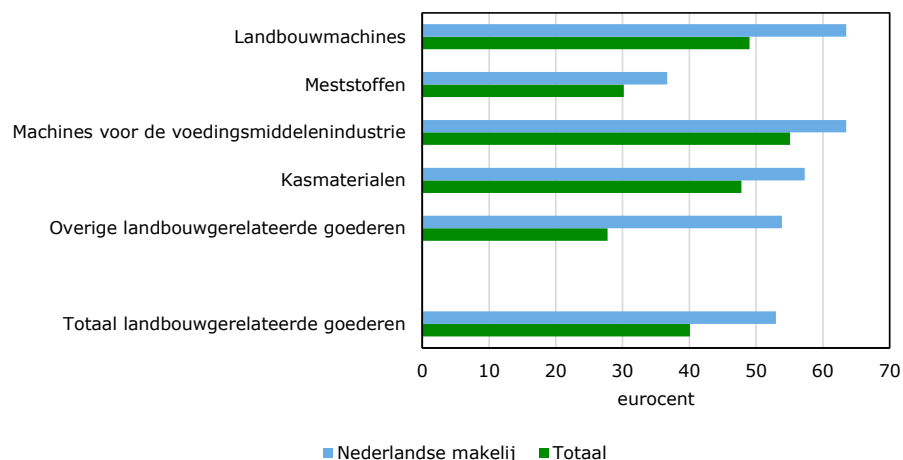
Voor de landbouwgerelateerde goederen zijn voor het jaar 2022 ook gegevens beschikbaar op goederenniveau (zie figuur 5.10). Daaruit blijkt dat Nederland het meest verdient aan de export van landbouwmachines (1,5 miljard euro), gevolgd door meststoffen, machines voor de voedingsmiddelenindustrie (elk 1,1 miljard) en kasmaterialen (0,7 miljard). Aan alle overige tertiaire landbouwexport samen verdiende Nederland in 2022 0,7 miljard euro.

Figuur 5.10 Landbouwgerelateerde goederen met grootste exportverdiensten, 2022
Bron: CBS.

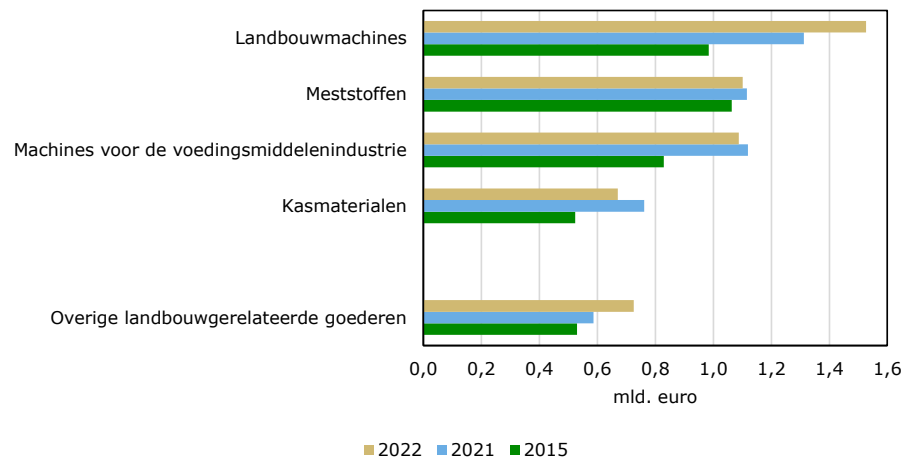
Aan een gemiddelde euro exportwaarde van landbouwgerelateerde goederen verdient Nederland meer dan aan een gemiddelde euro exportwaarde van landbouwgoederen: 40 tegen 38 eurocent (zie figuur 5.11 in vergelijking met figuur 4.27). Dat heeft volledig te maken een kleiner aandeel wederuitvoer in de totale export, want zonder wederuitvoer is de export van landbouwgoederen lucratiever dan de export van landbouwgerelateerde goederen (54 tegen 53 eurocent).

Het meest lucratief betreft de export van machines voor de voedingsmiddelenindustrie. Hieraan verdient Nederland 55 eurocent per euro exportwaarde. Op basis van in Nederland geproduceerde export (zonder wederuitvoer) blijken machines voor de voedingsmiddelenindustrie en landbouwmachines even lucratief met 64 eurocent exportverdiensten per euro exportwaarde.

Figuur 5.11 Exportverdiensten per euro exportwaarde, 2022
Bron: CBS.

Aan de landbouwgerelateerde export is Nederland in de loop van de tijd steeds meer gaan verdienen. Bij landbouwmachines zijn de exportverdiensten sinds 2015 het meest toegenomen (plus 0,5 miljard euro, zie figuur 5.12). Daarna volgen machines voor de voedingsmiddelenindustrie met 0,3 miljard euro. Tussen 2021 en 2022 was de grootste groei ook bij de landbouwmachines (+0,2 miljard euro).

Figuur 5.12 Ontwikkeling exportverdiensten landbouwgerelateerde goederen, 2015-2022
Bron: CBS.

6

6 Landbouwhandel in oorlogstijd: Nederlandse handel met Oekraïne en Rusland

6.1 Inleiding

De COVID-19-pandemie, en de gevolgen ervan, waren nog niet voorbij toen de wereld geconfronteerd werd met de Russische inval van Oekraïne in februari 2022. In 2023 is deze oorlog het tweede jaar ingegaan; en er is nog steeds veel verwoesting en menselijk leed.

Behalve de enorme humanitaire gevolgen, heeft de Russische inval in Oekraïne ook de wereldwijde landbouwmarkten aanzienlijk verstoord. Rusland en Oekraïne behoren immers tot de belangrijkste producenten en exporteurs van akkerbouwgewassen ter wereld, met name van granen en oliehoudende zaden. Rusland is 's werelds grootste exporteur van granen (ook na de inval, zie USDA (2024), terwijl Oekraïne voor de oorlog de belangrijkste exporteur was van zonnebloemolie en de vierde grootste exporteur van mais. Voor de periode 2015-2020 (vijfjaarsgemiddelde) bedroeg hun gecombineerde exportaandeel in het wereldtotaal: 28% voor tarwe, 15% voor mais en 66% voor zonnebloemolie. Voor tarwe en zonnebloemolie is het gecombineerde aandeel tussen 2001-2005 en 2015-2020 verdrievoudigd, terwijl het aandeel voor mais met een factor zeven is toegenomen (Glauben et al., 2022).

De Russische inval in Oekraïne heeft voornamelijk gevolgen voor de productie- en exportcapaciteit van Oekraïne. Zo ligt een aanzienlijk deel van de Oekraïense landbouwgrond bezaaid met mijnen. Ook beperkt een tekort aan mankracht het oogsten en zaaien van gewassen. Daarnaast zijn productie- en exportfaciliteiten en andere infrastructuur doelwitten van het Russische leger, met als doel het verdienmodel van Oekraïne flinke schade aan te brengen (Blankestijn, 2023; Méheut, 2023; The Economist, 2023a). In Rusland is geen grootschalige verstoring van de productie- en exportcapaciteit. Wel heeft Rusland te maken

met handelssancties van de Europese Unie en andere landen (OESO, 2022). Desondanks weten Russische boeren de wereldmarkt nog deels te bedienen met landbouwgoederen (Blankestijn, 2023; The Economist, 2023b). Voor bijvoorbeeld kunstmest geldt dat de aanwezige sancties handelaren kunnen afremmen om te importeren uit Rusland of Wit-Rusland vanwege hogere kosten, zoals reglementen van banken, hogere verzekeringskosten of angst voor financiële sancties (Hebebrand en Glauber, 2023).

Dit hoofdstuk analyseert de Nederlandse handelsstromen van landbouwgoederen en voedingsmiddelen met Oekraïne en Rusland. De aandacht gaat vooral uit naar de omvang en samenstelling van de twee grootste handelsstromen: de invoer van landbouwgoederen uit Oekraïne en de uitvoer van landbouwgoederen naar Rusland.² In bijlage 6 staat de gehele handel in landbouwgoederen met de twee landen gekwantificeerd.

Dit hoofdstuk bouwt voor op eerdere analyses over de Nederlandse landbouwhandel met Oekraïne en Rusland (zie Creemers et al., 2023). Het jaar 2021 dient als vergelijkingsjaar wanneer ingezoomd wordt op de oorlogsjaren 2022 en 2023. Daarbij moet wel aangemerkt worden dat ook 2021 geen regulier jaar was, aangezien de coronapandemie leidde tot wereldwijde verstoringen in productieketens.

² De uitvoercijfers omvatten alle producten van Nederlandse komaf, plus wederuitvoer. Op het moment van schrijven waren maandcijfers beschikbaar tot en met november 2023. Cijfers over heel 2023 zijn dan ook gebaseerd op schattingen en hebben een voorlopig karakter.

6.2 Ontwikkeling landbouwhandel met Rusland en Oekraïne

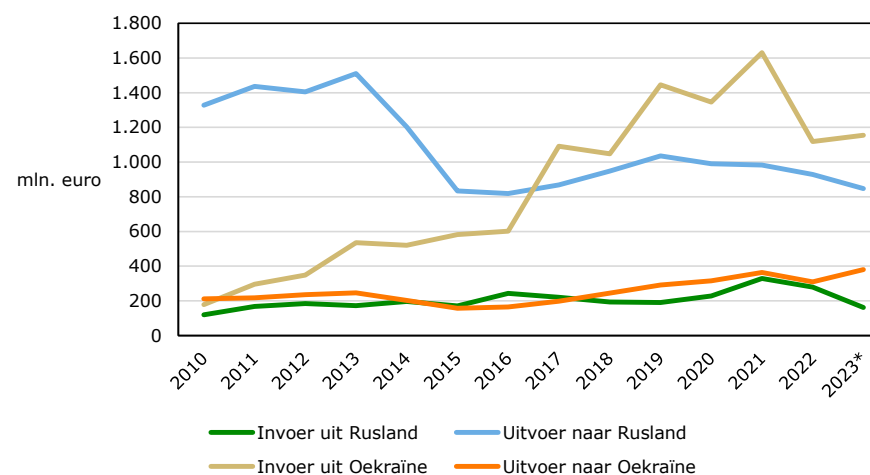
Oekraïne leverancier van landbouwgoederen, Rusland afnemer

Rusland en Oekraïne hebben elk een andere rol voor Nederland in de landbouwketen. Met Rusland heeft Nederland al jaren een positieve handelsbalans: de uitvoer van agrarische goederen naar Rusland is groter dan de invoer. Bij Oekraïne is het omgekeerd, Oekraïne is vooral een leverancier van landbouwgoederen en neemt relatief weinig Nederlandse landbouwgoederen af.

De uitvoerwaarde van landbouwgoederen naar Rusland is met ruim een derde afgenomen sinds 2010 (figuur 6.1). Dit hangt voor een groot deel samen met de economische sancties die Rusland en westerse landen elkaar oplegden in 2014 (OESO, 2022), waaronder Russische handelsrestricties voor landbouwgoederen (RVO, 2016; Europese Commissie, 2023). Veel internationale bedrijven – inclusief bedrijven actief in de agribusiness – hebben sindsdien hun betrokkenheid in Rusland verminderd (OESO, 2022), al blijft de uitvoerwaarde van landbouwgoederen de laatste jaren stabiel. In 2023 exporteerde Nederland naar schatting voor 838 mln. euro aan landbouwgoederen naar Rusland. Daarmee waren de landbouwgoederen in 2023 verantwoordelijk voor 34% van de totale Nederlandse uitvoerwaarde naar Rusland. Bijna een derde van de uitvoerwaarde landbouwgoederen naar Rusland in 2023 betrof wederuitvoer. De invoerwaarde van Russische landbouwgoederen nam toe sinds 2010, maar niet enorm. In 2023 importeerde Nederland landbouwgoederen uit Rusland ter waarde van 151 mln. euro. De totale goederenimport uit Rusland bestaat voornamelijk uit niet-landbouwproducten zoals minerale brandstoffen (zie ook Creemers et al., 2023).

In de periode 2010-2023 is wel een forse groei te zien van de Nederlandse invoer van landbouwgoederen uit Oekraïne. Het associatieakkoord tussen de EU en Oekraïne is in 2011 onderhandeld om de politieke en economische samenwerking tussen de twee partijen te bevorderen. De handelsafspraken zijn apart in het akkoord opgenomen als een *Deep and Comprehensive Free Trade Agreement*. De EU past die afspraken toe sinds 1 januari 2016 (Europese Commissie, z.d.). Ten opzichte van 2010 was de invoerwaarde uit Oekraïne in 2023 bijna 6,5 keer groter. In 2021 – het jaar voor de Russische inval in

Oekraïne – was de invoerwaarde van landbouwgoederen zelfs 9 maal zo groot. De oorlog heeft ervoor gezorgd dat de importwaarde van landbouwgoederen uit Oekraïne afnam naar een geschatte 1.137 mln. euro in 2023. Ook de uitvoerwaarde van Nederlandse landbouwgoederen naar Oekraïne nam in 2023 toe sinds 2010: van 211 mln. naar 370 mln. euro. De totale goederenexport naar Oekraïne bestaat hoofdzakelijk uit niet-landbouwgoederen (zie ook Creemers et al., 2023). Zesentwintig procent van de uitvoerwaarde landbouwgoederen in 2023 betrof wederuitvoer. Op de export van landbouwgoederen naar Oekraïne heeft de oorlog weinig invloed gehad.

Figuur 6.1 Nederlandse in- en uitvoerwaarde landbouwgoederen

* Voorlopige cijfers

Bron: CBS.

Zonnebloemolie en mais domineren de invoer, bloemen en cacao de uitvoer

Tabel 6.1 toont de belangrijkste landbouwgoederen qua waarde per handelsstroom voor zowel Rusland als Oekraïne. In deze tabel staat het aandeel van de specifieke producten in de totale landbouwhandel uit beide landen, evenals het aandeel van het specifieke product uit beide landen in de totale Nederlandse handelswaarde van dat product. Dit laatste aandeel zegt iets over

hoe belangrijk beide landen zijn als leverancier/afnemer van die specifieke producten voor Nederland.

Zonnebloemolie was met 519 mln. euro in 2021 het meest ingevoerde landbouwproduct uit Oekraïne in waarde: 32% van de importwaarde aan landbouwgoederen uit Oekraïne betrof dit type olie. Daarmee was Oekraïne onze belangrijkste leverancier van zonnebloemolie: 84% van alle door Nederland geïmporteerde zonnebloemolie kwam uit Oekraïne. Het grootste deel (84%) van de zonnebloemolie uit Oekraïne kwam uiteindelijk in het buitenland terecht: direct via wederuitvoer of na verdere verwerking in Nederland. De oorlogsjaren hebben een grote impact gehad op deze invoer uit Oekraïne. In 2023 voerde Nederland nog maar een waarde van 149 mln. euro aan zonnebloemolie uit Oekraïne in, 71% minder dan twee jaar eerder (tabel 6.1). Daarmee werd Nederland aanzienlijk minder afhankelijk van Oekraïne voor het leveren van zonnebloemolie, al is Oekraïne in 2023 toch nog de belangrijkste leverancier.

De invoer van mais uit Oekraïne nam in die periode (2023 ten opzichte van 2021) ook af, maar minder fors dan de invoer van zonnebloemolie. Ongeveer een derde van de Nederlandse landbouwimport uit Oekraïne betrof mais. Deze mais is niet bedoeld voor menselijke consumptie, maar dient als veevoergrondstof voor koeien, varkens en kippen (Berkhout et al., 2022a; CBS, 2022; Walters, 2023). Van alle EU-landen was Nederland de grootste maisimporteur uit Oekraïne (CBS, 2022). Bijna 70% van de mais uit Oekraïne kwam uiteindelijk in het buitenland terecht. Gezaagd hout, brandhout en vis waren in 2021 de belangrijkste agrarische invoerproducten uit Rusland. Met name kabeljauw en de Alaska koolvis waren in trek. Het importpakket ziet er in 2023 wel anders uit. Naast vis importeerde Nederland relatief veel sojaschroot en plantaardig veevoer uit Rusland. De import van hout en houtproducten vanuit Rusland wordt beperkt als gevolg van de sancties die de EU aan Rusland heeft opgelegd als reactie op de inval in Oekraïne (NVWA, z.d.; Europese Raad, 2024).

Alhoewel de uitvoerwaarde ten opzichte van 2021 afnam, blijven snijbloemen het belangrijkste Nederlandse landbouwexportproduct naar Rusland.³ Het Nederlandse exportpakket van landbouwgoederen naar Rusland bestond in 2023 voor 27% uit snijbloemen en 8% uit zaaigoed. De landbouwexport naar Oekraïne is meer gevarieerd: in 2021 bestond de top drie uit snijbloemen (aandeel van 9%), chocolade (aandeel van 7%) en kaas (aandeel van 7%). Cacaopasta was in 2023 het belangrijkste Nederlandse exportproduct naar Oekraïne (aandeel van 13%).

³ Er is hier gekeken naar de belangrijkste goederen op een gedetailleerd niveau: de eerste 4 digits van het Geharmoniseerd Systeem, zoals 0603 voor snijbloemen of 1209 voor zaaigoed). In de bijlage staat het gehele overzicht van de goederenhandel met Rusland en Oekraïne, maar dan voor een geaggregeerd niveau (2 digit HS, zoals 06 voor sierteelt of 12 voor oliehoudende zaden en vruchten).

Tabel 6.1 Belangrijkste landbouwgoederen voor de handel met Nederland

Invoer uit Rusland 2021					
	Importwaarde	Aandeel in totale importwaarde landbouw-producten uit Rusland	Aandeel Rusland in totale importwaarde product	Plaats als leverancier	
1 Gezaagd hout	98,2 mln. euro	29%	7%		4
2 Brandhout	71,2 mln. euro	21%	13%		3
3 Vis en zeevruchten	60,7 mln. euro	18%	3%		13
Invoer uit Rusland 2023*					
	Importwaarde	Aandeel in totale importwaarde landbouw-producten uit Rusland	Aandeel Rusland in totale importwaarde product	Plaats als leverancier	
1 Vis en zeevruchten	96,1 mln. euro	64%	3%		10
2 Sojaschroot	28,2 mln. euro	19%	3%		5
3 Plantaardig veevoer	6,2 mln. euro	4%	7%		5
Invoer uit Oekraïne 2021					
	Importwaarde	Aandeel in totale importwaarde landbouw-producten uit Oekraïne	Aandeel Oekraïne in totale importwaarde product	Plaats als leverancier	
1 Zonnebloemolie	518,6 mln. euro	32%	84%		1
2 Mais	498,7 mln. euro	30%	40%		1
3 Kool- en rapzaad	239,3 mln. euro	15%	28%		1
Invoer uit Oekraïne 2023*					
	Importwaarde	Aandeel in totale importwaarde landbouw-producten uit Oekraïne	Aandeel Oekraïne in totale importwaarde product	Plaats als leverancier	
1 Mais	358,9 mln. euro	32%	25%		1
2 Vlees pluimvee	250,6 mln. euro	22%	15%		3
3 Zonnebloemolie	148,8 mln. euro	13%	38%		1

Uitvoer naar Rusland 2021					
	Exportwaarde	Aandeel in totale exportwaarde landbouw-producten naar Rusland	Aandeel Rusland in totale exportwaarde product	Plaats als afnemer	
1 Snijbloemen	243,5 mln. euro	25%	5%		4
2 Zaaigoed	82,8 mln. euro	8%	4%		7
3 Levende planten	53,3 mln. euro	5%	1%		15
Uitvoer naar Rusland 2023*					
	Exportwaarde	Aandeel in totale exportwaarde landbouw-producten naar Rusland	Aandeel Rusland in totale exportwaarde product	Plaats als afnemer	
1 Snijbloemen	223,7 mln. euro	27%	5%		5
2 Avocado's en mango's	74,8 mln. euro	9%	5%		5
3 Zaaigoed	67,9 mln. euro	8%	3%		10
Uitvoer naar Oekraïne 2021					
	Exportwaarde	Aandeel in totale exportwaarde landbouw-producten naar Oekraïne	Aandeel Oekraïne in totale exportwaarde product	Plaats als afnemer	
1 Snijbloemen	32,7 mln. euro	9%	1%		20
2 Chocolade	25,5 mln. euro	7%	1%		14
3 Kaas	23,9 mln. euro	7%	1%		21
Uitvoer naar Oekraïne 2023*					
	Exportwaarde	Aandeel in totale exportwaarde landbouw-producten naar Oekraïne	Aandeel Oekraïne in totale exportwaarde product	Plaats als afnemer	
1 Cacaopasta	47,5 mln. euro	13%	6%		4
2 Snijbloemen	23,5 mln. euro	6%	1%		27
3 Avocado's en mango's	18,1 mln. euro	5%	1%		18

* Voorlopige cijfers

Bron: CBS.

De exportverdiensten⁴ lopen terug, vooral van de sierteelt

Om te bepalen wat Nederland verdiende aan de export van landbouwgoederen naar Rusland en Oekraïne, wordt op de bruto exportwaarde het verbruik van de benodigde ingevoerde goederen en diensten in mindering gebracht. In 2021 verdiende Nederland 455 mln. euro aan de uitvoer van landbouwgoederen naar Rusland, zie tabel 6.2. De exportverdiensten van landbouwgoederen naar Oekraïne bedroegen 153 mln. euro. Voorlopige cijfers van 2022 geven aan dat de exportverdiensten afnamen tijdens het eerste jaar van de oorlog tot respectievelijk 346 en 110 mln. euro. De exportverdiensten cijfers van 2023 zijn op dit moment nog niet beschikbaar. De productgroep met de hoogste uitvoerwaarde is niet per definitie de productgroep met de meeste exportverdiensten.

In 2021 bestond de top drie van landbouwgoederen met de hoogste verdiensten aan de export naar Oekraïne uit: sierteelt (43 mln. euro), cacao en bereidingen (27 mln.), en zuivel en eieren (18 mln.). Deze laatste categorie omvat – in dit geval – voornamelijk kaas en bevruchte eieren. De verdiensten aan de cacao export naar Oekraïne zijn in 2022, het eerste oorlogsjaar, gedaald naar 18 mln. euro. Ook voor sierteelt is een daling in exportverdiensten zichtbaar. Voor beide productgroepen is dat een flinke daling ten opzichte van een jaar eerder, waardoor ze elkaar in 2022 evenaren qua exportverdiensten.

Nederland verdiende met de export naar Rusland in 2021 het meest aan sierteeltproducten, namelijk 203 mln. euro. Oliehoudende zaden en vruchten, en cacao en bereidingen volgen op gepaste afstand met respectievelijk 37 en 28 mln. euro aan exportverdiensten. In 2022 namen de verdiensten van deze twee laatste twee groepen licht af. De verdiensten aan de sierteeltexport zijn juist sterk afgenomen. In 2022 liepen de exportverdiensten terug naar 133 mln. euro.

Tabel 6.2 Nederlandse verdiensten aan export van landbouwgoederen naar Rusland en Oekraïne

OEKRAÏNE	Top drie 2021		Top drie 2022*	
	Sierteelt	42,9 mln. euro	Cacao en bereidingen	18,1 mln. euro
	Cacao en bereidingen	27,4 mln. euro	Sierteelt	18,0 mln. euro
	Zuivel en eieren	18,1 mln. euro	Zuivel en eieren	12,7 mln. euro
	Totaal	153,3 mln. euro	Totaal	110,4 mln. euro

RUSLAND	Top drie 2021		Top drie 2022*	
	Sierteelt	203,3 mln. euro	Sierteelt	133,2 mln. euro
	Oliehoudende zaden en vruchten	37,0 mln. euro	Oliehoudende zaden en vruchten	34,6 mln. euro
	Cacao en bereidingen	27,9 mln. euro	Cacao en bereidingen	23,3 mln. euro
	Totaal	455,5 mln. euro	Totaal	345,9 mln. euro

* Voorlopige cijfers
Bron: CBS.

Nominale versus reële prijzen

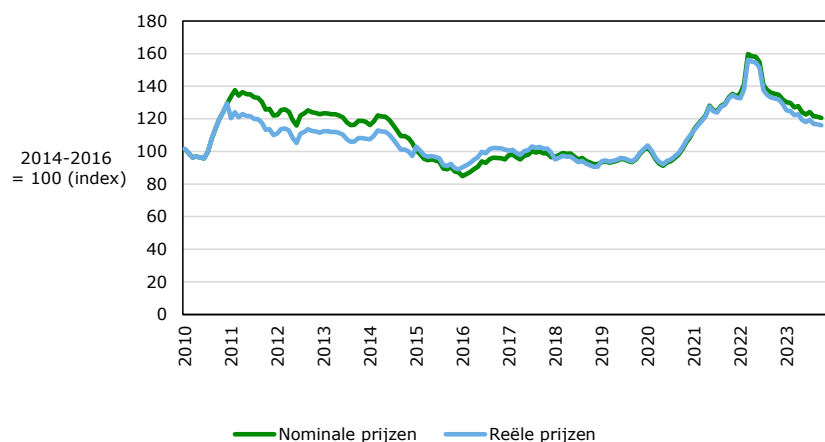
Prijzen van goederen op de mondiale markt veranderen voortdurend, als gevolg van de wisselwerking tussen vraag en aanbod. Onverwachte gebeurtenissen, zoals de coronacrisis of het conflict in Oekraïne, kunnen bovendien voor (flinke) additionele prijschommelingen zorgen voor bepaalde producten. Dat geldt zeker voor landbouwgoederen, die daarnaast sterk afhankelijk zijn van weersomstandigheden en ziekten.

We kunnen bij analyses onderscheid maken tussen nominale en reële prijzen. Nominale prijzen betreffen de feitelijke prijzen, zoals deze ook worden waargenomen door het CBS en in dit hoofdstuk worden gepresenteerd. Voor een goede vergelijkbaarheid is het echter van belang om de ontwikkeling van de reële prijzen in het achterhoofd te houden. We spreken van reële prijzen wanneer gecorrigeerd is voor inflatie.

De Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties (FAO) toont in de *Food Price Index* de maandelijkse ontwikkeling van wereldmarktprijzen van voedselproducten. De index bestaat uit het gemiddelde van vijf prijsindices van belangrijke productgroepen, gewogen naar de gemiddelde exportandelen van elk van de groepen gedurende de periode 2014-2016. De FAO maakt hierbij ook een onderscheid tussen nominale en reële prijzen.

⁴ Waarde van een bruto-exportstroom minus het verbruik van geïmporteerde grondstoffen, halffabricaten en ondersteunende diensten.

Figuur 6.2 toont de ontwikkeling van de voedselprijzen sinds 2010. De internationale voedselprijzen zijn sinds 2020 sterk gestegen. Belangrijke redenen hiervoor zijn de verstoringen in de wereldhandel als gevolg van de coronacrisis, de gestegen energiekosten, en productspecifieke oorzaken zoals de uitbraak van de varkenspest in China (Berkhout et al., 2022b). Tegelijkertijd zien we ook een daling van de prijzen gedurende 2023, tot een niveau dat in de buurt komt van de prijzen in 2021.

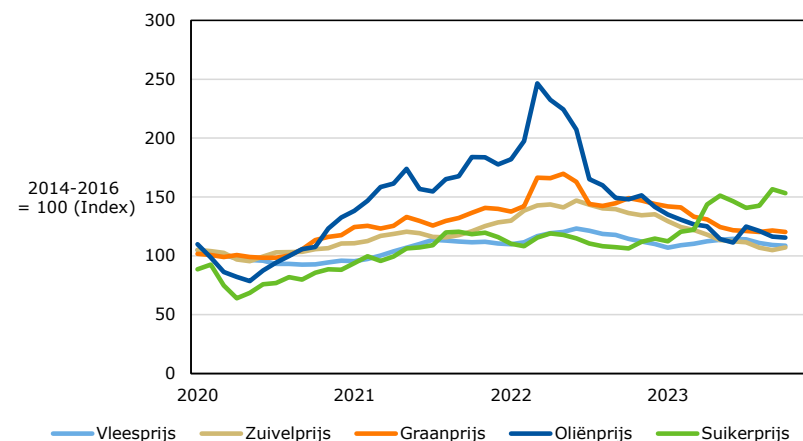

Figuur 6.2 Internationale voedselprijzen (Food Price Index)
Bron: FAO (2023).

In figuur 6.3 zijn de reële prijsindices van de vijf onderliggende productgroepen afzonderlijk weergegeven (dus inclusief inflatie). Wanneer we de mondiale prijzen van september 2023 vergelijken met die van januari 2020, dan is de prijs van suiker het meest gestegen. Maar ook de prijzen van alle andere productgroepen zijn in deze periode omhooggegaan. De meest in het oog springende is de prijsontwikkeling van oliën en vetten. Hoewel die prijs van tevoren al opliep, steeg de prijs van oliën tot grote hoogten net na de Russische inval in Oekraïne in februari 2022, om vervolgens weer te normaliseren. Een vergelijkbare piek – maar dan minder extreem – zien we terug bij de prijs van granen.

Het zijn met name de solidariteitscorridors – het initiatief van de Europese Commissie voor het wegnemen van praktische barrières voor de uitvoer van voedsel uit Oekraïne – die vanaf mei 2022 hebben geleid tot lagere prijzen, met daarbovenop nog de opheffing van de blokkade van Oekraïense havens dankzij

het Zwarte Zee-graaninitiatief van eind juli dat jaar (Europese Raad, 2023a). Ook het gegeven dat Rusland veel meer graan is gaan exporteren (The Economist, 2023b) en de positieve wereldwijde oogstvooruitzichten hebben ervoor gezorgd dat de prijzen voor granen en oliehoudende zaden stabiliseerden, al blijft de situatie onzeker vanwege de oorlog (Europese Raad, 2023b). Ten slotte is het zo dat gaandeweg is gebleken dat er voldoende alternatieven voor bijvoorbeeld Oekraïense zonnebloemolie en mais waren en dat de graanvoorraden in de EU voldoende bleken.

Figuur 6.3 Internationale voedselprijzen van productgroepen, in reële prijzen
Bron: FAO (2023).

6.3 Landbouwimport uit Oekraïne

In deze paragraaf wordt in meer detail – op maandniveau – ingezoomd op de grootste handelsstroom: de landbouwimport uit Oekraïne.

Merendeel van import uit Oekraïne zijn landbouwgoederen

Verreweg de meeste goederen die Nederland importeert uit Oekraïne zijn landbouwgoederen; in 2023 ging het om 87% van de totale import. Met een

invoerwaarde van 1.137 mln. euro was Oekraïne in 2023 het achttiende herkomstland van landbouwgoederen, in 2021 stond het nog op nummer 10. Figuur 6.4 toont dat de Russische inval in Oekraïne – op 24 februari 2022 – ernstige gevolgen heeft gehad voor de handel met Oekraïne. Met name in de eerste maanden van 2022 bleek het lastig om Oekraïense landbouwgoederen in te voeren. Een uitzondering hierop waren vleesproducten, hoofdzakelijk afkomstig van pluimvee.

Solidariteitscorridors en graandeal helpen handel op gang, maar graandeal klappt

Behalve de Russische inval zijn nog een aantal andere momenten van belang bij de interpretatie van figuur 6.4. Op 12 mei 2022 kwam de Europese Commissie met de mededeling om solidariteitscorridors te creëren (EC, 2022). Het wegnemen van barrières moest Oekraïne helpen bij de uitvoer van landbouwgoederen, met name granen. Iets later, op 30 mei 2022, besloot de EU om per 5 juni de handel tussen Oekraïne en de EU tijdelijk te liberaliseren en een jaar later is die tijdelijke maatregel verlengd (Europese Raad, 2022 en 2023d). Daarmee is Oekraïne langer, tot 6 juni 2024, vrijgesteld van alle douanerechten, quota en handelsbeschermingsmaatregelen van de EU.

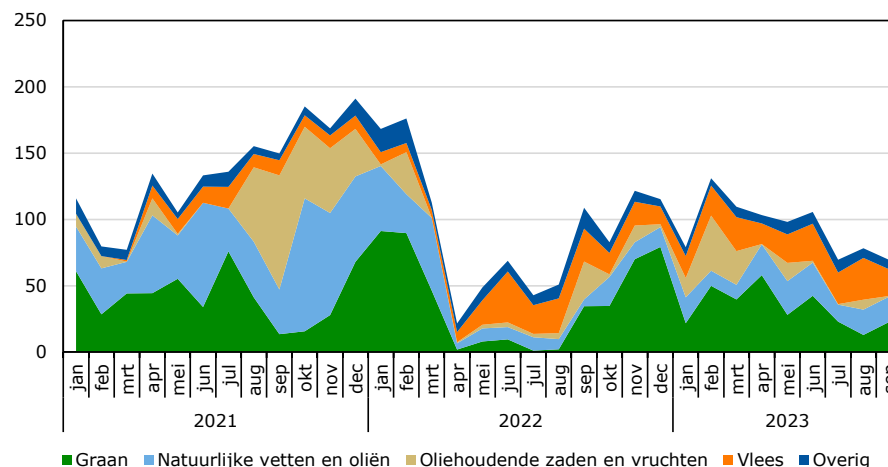
Op 22 juli 2022 werd een akkoord bereikt over de opheffing van de Russische blokkade van Oekraïense havens, dankzij het Zwarte Zee-graaninitiatief ook wel bekend als de graandeal. Hierdoor was het weer mogelijk om via de zee agrarische producten te vervoeren. Bijna een jaar later – op 17 juli 2023 – stapte Rusland uit het graanakkoord, omdat volgens Rusland niet aan de voorwaarden van het akkoord werd voldaan. Hierdoor werd het voor Oekraïne weer een stuk lastiger om graan via de zee te exporteren (Europese Raad, 2023b).

Het vervoeren van landbouwgoederen via de EU is overigens niet zonder controverse. In Midden-Europa leidden silo's vol met de Oekraïense oogst – in afwachting van verkoop – tot lagere prijzen voor de boeren in landen in de nabijheid zoals Polen en Hongarije (The Economist, 2023c). Als gevolg van onvrede in onder andere deze landen werden in april 2023 tijdelijke handelsbeperkingen opgelegd binnen de EU aan de export van Oekraïens graan en oliehoudende zaden. De EU-maatregel is vanaf medio september niet meer van kracht, maar Polen en Hongarije kozen voor nationale maatregelen tegen de

invoer uit Oekraïne wegens 'oneerlijke concurrentie' ten opzichte van de lokale boeren (Kuypers, 2023; Van de Wiel, 2023; Liboreiro, 2024). Nationale maatregelen zijn binnen de EU echter niet acceptabel. Op dit moment stelt de Europese Commissie voor om alle boeren financieel tegemoet te komen door voor het jaar 2024, onder specifieke voorwaarden, af te zien van verplichte braaklegging (uit duurzaamheidsoverwegingen) van hun land (EC, 2024).

Vier productgroepen domineren de invoer uit Oekraïne

Uit figuur 6.4 blijkt dat de Nederlandse invoer van landbouwgoederen uit Oekraïne niet heel divers is. Vier productgroepen (graan, natuurlijke vetten en oliën, oliehoudende zaden en vruchten en vlees) zijn verantwoordelijk voor bijna de gehele invoerwaarde van landbouwgoederen.

Figuur 6.4 Nederlandse landbouwimport uit Oekraïne

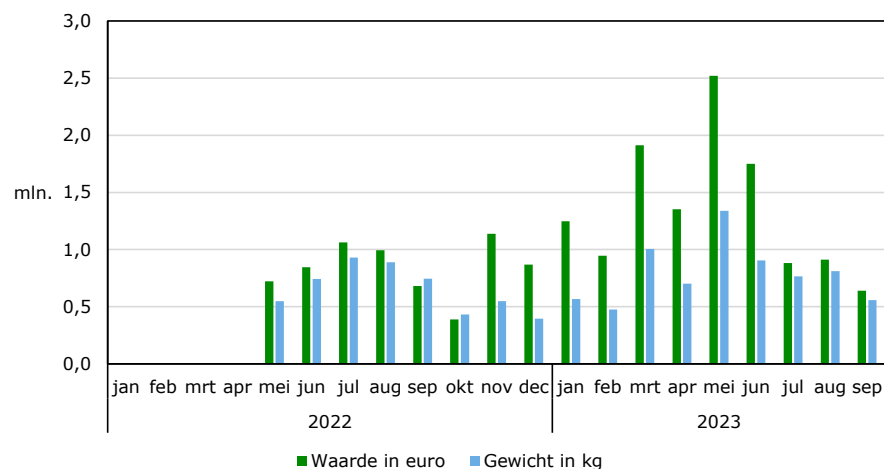
Bron: CBS.

Eieren vinden hun weg naar Nederland

Sinds mei 2022 is Nederland ook eieren uit Oekraïne gaan importeren (zie figuur 6.5 en 'overig' in figuur 6.4). Het heeft te maken met het eerdergenoemde besluit van 30 mei 2022 van de Europese Unie om geen invoerheffing meer te heffen op eieren uit Oekraïne, om zo het land financieel te

steunen (Europese Raad, 2022). Zonder controverse is dit besluit niet, omdat de productieomstandigheden aldaar niet voldoen aan de Nederlandse en Europese wettelijke eisen voor de productie van eieren (Galama et al., 2020; Timmer, 2023; WUR, 2023). In 2022 was Nederland de derde bestemming van Oekraïense eieren binnen Europa, wat neerkomt op 7 mln. eieren (1,4% van de totale Nederlandse eierenimport) (CBS, 2023). De geïmporteerde eieren komen overigens niet als tafelei in de Nederlandse supermarkt terecht, maar worden door voedingsmiddelenbedrijven verwerkt bij het maken van koekjes, pasta en sauzen (Timmer, 2023).

Na het begin van de oorlog is de eierprijs flink gestegen: met name in de tweede helft van 2022 en de eerste helft van 2023. Daarvoor zijn twee belangrijke redenen te noemen: duurder kippenvoer – veroorzaakt door de verstoorde graanexport vanuit Oekraïne – en de wereldwijde vogelgriep waardoor veel kippen kwamen te overlijden of geruimd moesten worden (CBS, 2023; Van de Wall, 2023).

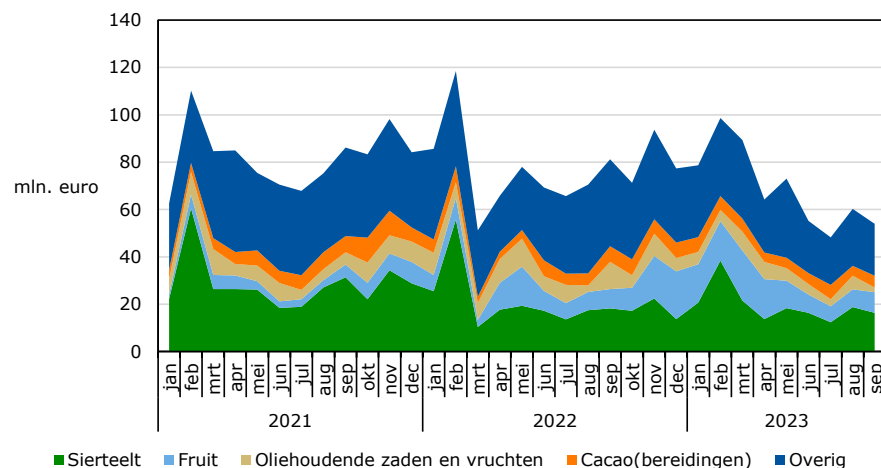
Figuur 6.5 Nederlandse eierenimport uit Oekraïne
Bron: CBS.

6.4 Landbouwuitvoer naar Rusland

Omwille van economische sancties van de EU jegens Rusland mogen Europese bedrijven bepaalde producten niet verhandelen met Rusland. De EU-sancties niet gericht zijn op levensmiddelen en landbouwgoederen, want voedselzekerheid en betaalbaarheid van levensmiddelen zijn een prioriteit voor de EU en haar lidstaten. Ook is het niet de bedoeling om de Russische bevolking te raken (Europese Raad, 2024). De handelsrestricties gelden voornamelijk voor producten die Rusland kan gebruiken in de oorlog tegen Oekraïne, zoals essentiële technologie en industriële goederen (Europese Raad, 2023c). Daartegenover staat dat Rusland wel importsancties aan de EU en andere westerse landen heeft opgelegd, die de Nederlandse landbouwexport raken. Sinds 2014 is het niet mogelijk om (op legale wijze en rechtstreeks) bepaalde landbouwgoederen naar Rusland uit te voeren (Europese Commissie, 2023). Sinds 10 juli 2022 is een pakket sancties van kracht, gericht tegen Rusland. Het gaat bijvoorbeeld om een verbod op de export van uitgangsmateriaal voor sierteelt zoals bloembollen, vaste planten, boomkwekerijproducten, stekmateriaal en een aantal houtsoorten. Voor hout geldt ook een importverbod (NVWA, z.d.).

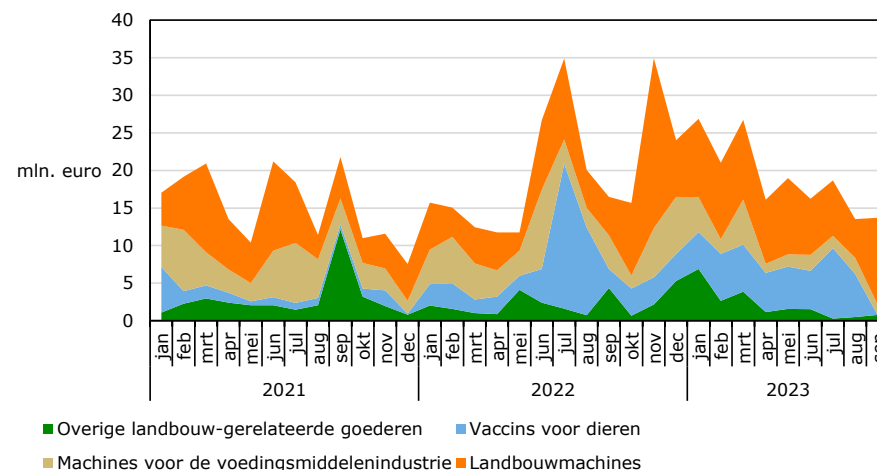
Een derde deel van de totale uitvoer naar Rusland is landbouwgoederen

De Nederlandse uitvoer naar Rusland bestond in 2023 uit 34% aan landbouwgoederen. Rusland was in 2023 het 22e bestemmingsland voor Nederlandse landbouwgoederen met een uitvoer ter waarde van 838 mln. euro, in 2021 stond Rusland op plek 18. In de afgelopen jaren (2021-2023) nam de Nederlandse uitvoer van landbouwgoederen naar Rusland af. Figuur 6.6 laat zien dat de grootste dip in maart 2022 was, net na de Russische inval in Oekraïne. Daarna herstelde de uitvoer zich weer snel.

Figuur 6.6 Landbouwexport naar Rusland

Bron: CBS.

Figuur 6.7 Landbouwgerelateerde export naar Rusland

Bron: CBS.

De uitvoer van vaccins en landbouwmachines gaat gestaag door

Tot dusverre is er enkel een overzicht getoond van de handel in landbouwgoederen. Er zijn ook landbouwgerelateerde goederen, goederen ten behoeve van de landbouw- en voedingssector (zie verder hoofdstuk 5). Figuur 6.7 toont dat de Nederlandse uitvoer van landbouwgerelateerde goederen is toegenomen sinds de Russische inval in Oekraïne van 184 mln. euro in 2021 tot 239 mln. euro in 2022. Met een uitvoerwaarde van 172 mln. werd in 2023 tijdens de eerste negen maanden al bijna net zo veel uitgevoerd als in 2021. In 2023 waren dierenvaccins met een waarde van 48 mln. euro het belangrijkste landbouwgerelateerde exportproduct naar Rusland. De top drie werd compleet gemaakt met broedmachines en veevoerbereiders (44 mln.) en oogst- en dorsmachines (22 mln.). Landbouwmachines waren als productgroep het meest belangrijk van alle landbouwgerelateerde goederen in 2023.

7 De voetafdruk van de invoer van Nederlandse agrarische goederen

7.1 Inleiding

De Nederlandse overheid heeft het streven om de ecologische voetafdruk⁵ van de Nederlandse consumptie te halveren (LNV, 2020). De ecologische voetafdruk bevat zowel CO₂-emissies als landgebruik, maar laat ook aspecten achterwege, zoals het gebruik van water. Ten behoeve van het formuleren en evalueren van beleid zijn dan ook meerdere indicatoren nodig, de zogenoemde *foot print family* (PBL, 2021; Roebeling et al., 2023).

Een van de doelstellingen van de *Van boer tot bord strategie* van de Europese Unie, is het verkleinen van de milieu- en klimaatvoetafdruk⁶ van het voedselsysteem van de EU (EC, 2020). Dit streven noodzaakt dat inzicht ontstaat of wordt verbeterd in de gevolgen die huidige handelstromen van voedsel hebben op het milieu. Dit is echter verre van eenvoudig omdat er vaak lange ketens achter ons voedsel zitten, waarbij ingrediënten uit een groot aantal landen afkomstig kunnen zijn. Om als overheid, ketenpartners of consumenten de voetafdruk te kunnen verlagen, is het van groot belang dat deze informatie op een vergelijkbare manier beschikbaar komt, niet alleen voor broeikasgasemissies en het landgebruik, maar voor alle relevante milieu- en sociale thema's.

Top-down en bottom-up: verschillende benaderingen

Er zijn niet alleen voetafdrukken voor verschillende thema's, voetafdrukken kunnen ook top-down (op nationaal of Europees niveau) berekend worden of juist bottom-up (op product- of bedrijfsniveau). De gebruikte methodes

daarvoor zijn heel anders en de uitkomsten niet zonder meer vergelijkbaar. Voetafdrukken op nationaal niveau worden gewoonlijk berekend met een economisch multiregionaal input-output (MRIO)-model dat is aangevuld met informatie over milieudruk per regio en bedrijfstak. Deze aanpak maakt het mogelijk vergelijkingen te maken tussen landen of bedrijfstakken voor verschillende thema's zoals broeikasgasemissies, biodiversiteitsverlies of watergebruik.

De top-down benadering geeft gemiddeldes voor een bedrijfstak of productgroep. Voor een specifiek product of bedrijf kan de voetafdruk ver van dit gemiddelde af liggen. Om ervoor te zorgen dat de voetafdrukken die worden berekend op bedrijfs- of productniveau ook onderling vergelijkbaar zijn, is de Europese Commissie al meer dan 10 jaar geleden begonnen met het vaststellen van een EU-breed geharmoniseerde methodiek: de *Product Environmental Footprint* (PEF). Op zeer gedetailleerd niveau is vastgelegd welke methoden en data moeten worden gebruikt om een voetafdrukberekening te maken voor 16 verschillende milieuthema's en hoe deze gewogen moeten worden tot 1 integrale score.

In het *Green Claims Initiative* van de Europese Commissie uit maart 2023,⁷ wordt voorgesteld dat bedrijven alleen nog naar consumenten mogen communiceren over duurzaamheidsclaims als ze zo'n geharmoniseerde methodiek gebruiken. Door op een geharmoniseerde wijze de kwantitatieve impact van een product te meten, is er immers veel minder mogelijkheid om 'groene praatjes te verkopen' terwijl het product mogelijk niet zo duurzaam is.

⁵ De internationaal meest gebruikte indicator voor de voetafdruk is de *ecological footprint*, gelanceerd in de jaren negentig (PBL, 2021). De ecologische voetafdruk omvat al het landgebruik en de CO₂-emissies die ontstaan in de hele productieketen, dus zowel bij de primaire productie van (agro)grondstoffen, bij handel en vervoer, industriële verwerking, als bij de consumptie (zowel thuis als buitenshuis). De eenheid waarin de ecologische voetafdruk wordt uitgedrukt is het totale oppervlak in binnen- en buitenland dat nodig is om

wereldbewoners te voorzien in hun consumptiebehoeften (ibidem). Zie PBL (2021) voor een uitgebreide bespreking van de voor- en nadelen van de ecologische voetafdruk.

⁶ Dit behelst ook andere milieuthema's dan broeikasgasemissies. De strategie noemt ook de sociale voetafdruk van voedselsystemen (EC, 2020).

⁷ Proposal for a Directive on green claims (europa.eu)

Verder werkt de Commissie aan een *Food Labeling Framework* waarin een raamwerk wordt vastgesteld voor een EU-geharmoniseerd consumentenlabel. Dit label is onderdeel van het voorgenomen EU-wetgevingskader voor een duurzaam voedselsysteem. Om, in de woorden van de EC, de transitie naar een duurzaam voedselsysteem te versnellen, was het voornemen van de EC om voor eind 2023 een wetgevingsvoorstel te presenteren voor een kader voor een duurzaam voedselsysteem.⁸ Dit wetgevingsvoorstel is tot op heden niet gepubliceerd.

Als laatste heeft de Europese Commissie de *Corporate Sustainability Reporting Directive* (CSRD) vastgesteld waarin de 50.000 grootste bedrijven in Europa jaarlijks via een geharmoniseerde set indicatoren moeten rapporteren over hun duurzaamheidsimpact (EC, 2021). Eén van de indicatoren betreft de klimaatvoetafdruk van hun complete productieketens wereldwijd; hierover moeten bedrijven voor het eerst voor het jaar 2024 rapporteren. Omdat bijna alle bedrijven in de EU (maar ook veel daarbuiten) wel ergens in een keten van deze 50.000 bedrijven zitten, moet bijna elk bedrijf de klimaatimpact in beeld gaan brengen.

Private initiatieven

Ook vanuit de private sector zijn er initiatieven gestart. Naast vele initiatieven om de voetafdruk op een geharmoniseerde manier in beeld te brengen, is er ook een initiatief om vast te stellen of de ambities van bedrijven wel in overeenstemming zijn met de Parijse klimaatakkoorden: de *Science Based Target Initiative* (SBTI).⁹ Ook nu gaat het niet alleen om wat er in het eigen bedrijf plaatsvindt, maar om de hele keten. Honderden bedrijven hebben hun doelstelling door SBTI laten goedkeuren en sommige retailers verwachten van al hun belangrijkste leveranciers dat ze dit ook gaan doen.

In Nederland is in het Klimaatakkoord afgesproken dat de klimaatvoetafdruk van al het voedsel berekend moet worden en gecommuniceerd.¹⁰ Daarvoor is in opdracht van het ministerie van LNV een werkgroep samengesteld van 25 verschillende stakeholders die alle belangrijke voedselproducten vertegenwoordigen, de financiële sector, overheid en kennisinstellingen (*Geharmoniseerd meten/communiceren footprint voedsel - WUR*). Gezamenlijk

heeft deze groep afgesproken dat wordt aangesloten bij de Europese PEF-standaard, zodat op een integrale manier over alle relevante milieuvoetafdrukken gerapporteerd kan worden.

Ook wordt gewerkt aan een geharmoniseerde methodiek die de basis kan zijn voor een milieulabel waarbij al het voedsel in Nederland een milieuscore van A tot E zou kunnen krijgen, vergelijkbaar met de Nutriscore voor gezondheid van voedsel. Hiervoor is gestart met het uitbreiden en verbeteren van de database over de milieubelasting van voedingsmiddelen (Milieubelasting van voedingsmiddelen | RIVM) waarin gemiddelde voetafdrukken van voedselcategorieën zijn opgenomen. Het aantal producten wordt verhoogd van 300 naar 3.000 en de methodiek wordt in overeenstemming gebracht met de PEF. Daarna wordt aan bedrijven gevraagd waar hun producten afwijken van de gemiddelde score. Op die manier worden consumenten gestimuleerd om duurzamere producten te kopen en producenten gestimuleerd om duurzamer te produceren en in te kopen. Bovendien kunnen de beschikbare data ook gebruikt worden door allerlei andere stakeholders (overheid, financiers, ketenpartijen, ngo's) om duurzaamheid beter in hun beslissingen te integreren en de juiste prikkels tot verduurzaming te geven.

In Frankrijk wordt een dergelijk label al voor al het voedsel ingevoerd begin 2024 en naast Nederland werken diverse andere landen aan een dergelijke label (waaronder het Verenigd Koninkrijk en Denemarken). Recent is Wageningen Economic Research samen met een brede groep landen gestart om een EU geharmoniseerd milieulabel te ontwikkelen voor al het voedsel in Europa in opdracht van de Europese Commissie.

7.2 De broeikasgasvoetafdruk van de Nederlandse landbouwimport

Zoals aangegeven in de inleiding kunnen voetafdrukken top-down of bottom-up worden berekend. In deze paragraaf komt de broeikasgasvoetafdruk van de Nederlandse landbouwimport aan de orde op basis van de top-down methode. Een voetafdruk heeft uiteraard meer componenten dan enkel broeikasgassen,

⁸ Zie [Legislative framework \(europa.eu\)](https://european-council.europa.eu/media/en/press-communications/infographic/Pages/infographic-2023-06-14-01.aspx)

⁹ Zie [Ambitious corporate climate action - Science Based Targets](#).

¹⁰ Zie [Klimaatakkoord | Klimaatakkoord](#).

waaronder land- en watergebruik. Omdat bij het schrijven van deze editie data beschikbaar zijn over de broeikasgasvoetafdruk van de Nederlandse invoer, behandelen we deze in detail.¹¹

Nederland is een grote exporteur van landbouwproducten. Voor deze export zijn de Nederlandse agrarische sector en de voedingsindustrie wel sterk afhankelijk van import (zie ook paragraaf 2.6). Ongeveer 85% van de energiebehoefte in het voer voor Nederlandse varkens komt bijvoorbeeld uit het buitenland (CLO, 2022). Varkensvoer bestaat voor ongeveer de helft uit granen, veelal afkomstig uit Frankrijk of Oekraïne, en voor een derde uit oliehoudende zaden en vruchten, zoals de peulvrucht soja, vaak afkomstig uit Brazilië. Zo heeft de Nederlandse intensieve veehouderij een voetafdruk ver buiten de landsgrenzen. Dit geldt evengoed voor bijvoorbeeld de productie van vruchtensappen met Zuid-Afrikaanse sinaasappels, een bos rozen uit Kenia, of een reep chocola met Ivoiriaanse cacao.

In de Braziliaanse staat Mato Grosso komt bijvoorbeeld gemiddeld een kleine 200 gram CO₂-equivalent aan broeikasgassen vrij per kilo geproduceerde sojabonen. Ter vergelijking: bij de rozenteelt in Ecuador komen meerdere kilo's CO₂-equivalenten per kilo geëxporteerde rozen vrij (Guallasamini en Simon Baile, 2018). De uitstoot die vrijkomt bij deze sojaproductie bestaat voor een groot deel uit lachgas (N₂O), wat vrijkomt bij de afbraak van plantenresten. Daarnaast komen er bijvoorbeeld broeikasgassen vrij door het verbranden van diesel door landbouwmachines en het toepassen van kunstmest. Al deze uitstoot vindt nog vóór het verlaten van de boerderij in Brazilië en eventuele verdere verwerking en transport naar Nederland plaats. De voetafdruk wordt meestal toegekend aan het consumerende land. Echter, slechts een kwart van de Nederlandse varkensvleesproductie wordt uiteindelijk ook in Nederland geconsumeerd (COV, 2023). Omdat in deze paragraaf de broeikasgasvoetafdruk van de totale Nederlandse invoer wordt behandeld, wordt dit in eerste instantie toegerekend aan Nederland. Bij een voetafdruk van de Nederlandse consumptie wordt de voetafdruk van de uitvoer er uiteindelijk weer vanaf gehaald. Later in

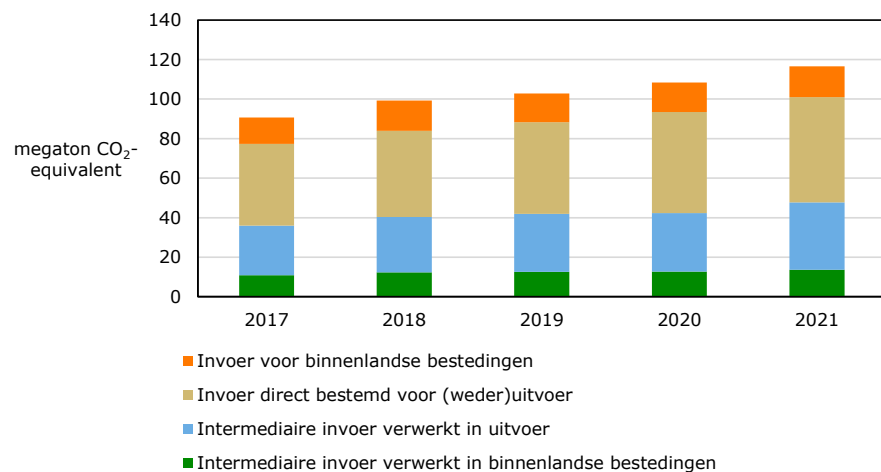
deze paragraaf wordt onderscheid gemaakt naar welk deel van de invoer Nederland weer verlaat en welke voetafdruk daarbij hoort.

Gemiddeld over 2017-2021 droeg de import van landbouwproducten voor een kwart bij aan de totale broeikasgasvoetafdruk van de Nederlandse invoer. Daarbij gaat het om de totale uitstoot die veroorzaakt wordt in de keten totdat een product de Nederlandse grens bereikt, dus inclusief eventuele bewerkingen en transport. Een uitgebreide uitleg van de gebruikte data en berekening van deze voetafdruk is te vinden in hoofdstuk 5 van de Internationaliseringsmonitor 2023-II (Aerts et al., 2023).

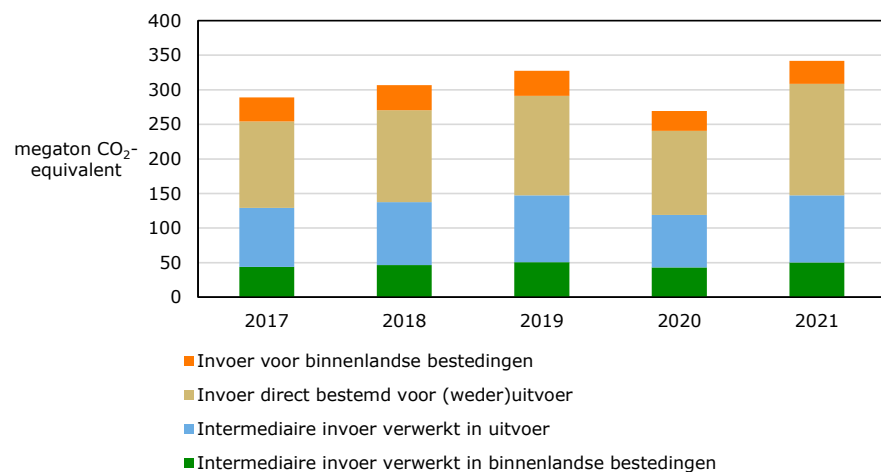
Slechts kwart landbouwimport-emissievoetafdruk door Nederlandse consumptie

Evenals de wereldwijde CO₂-uitstoot (Selten en Van Weelen, 2022), maar in tegenstelling tot die van de Nederlandse economie (CBS, 2023), is de landbouwimport-broeikasgasvoetafdruk over de periode 2017-2021 jaarlijks toegenomen (figuur 7.1). Bijna driekwart van deze voetafdruk komt door producten die uiteindelijk niet in Nederland geconsumeerd worden. Gemiddeld over 2017-2021 kwam 46% door de import van goederen die vrijwel direct wederuitgevoerd werden (invoer direct bestemd voor (weder)uitvoer) en 28% door de invoer van landbouwproducten die vóór export eerst in Nederland bewerkt werden, i.e., intermediaire invoer verwerkt in uitvoer. Gemiddeld 14% van de landbouw-importemissies kwam door import voor directe binnenlandse consumptie, i.e., invoer voor binnenlandse bestedingen, en 12% door import van goederen die eerst nog bewerkt werden voor de binnenlandse markt (intermediaire invoer verwerkt in binnenlandse bestedingen). Deze verdeling naar gebruik van de broeikasgasvoetafdruk van de import van landbouwproducten is vrijwel identiek aan die van niet-landbouwproducten (figuur 7.2).

¹¹ De data hiervoor komen uit database Gloria, waar veel ook andere thema's aan bod komen, waaronder landgebruik, biodiversiteitsverlies, materiaalgebruik, watergebruik. Deze data zijn bij het schrijven van dit katern nog onvoldoende ontsloten om een voetafdruk te kunnen maken voor Nederland, daarom ligt de focus in deze paragraaf op broeikasgassen.

Figuur 7.1 Broeikasgasvoetafdruk van de import van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen naar gebruik
Bron: CBS.

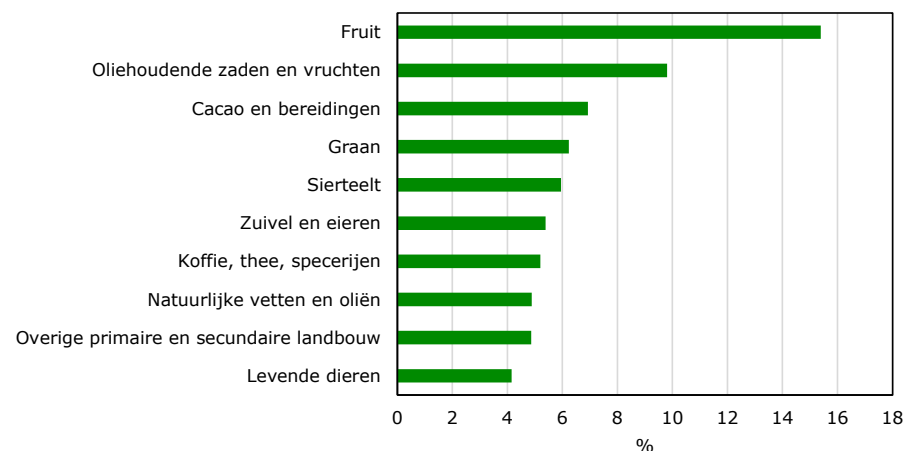

Figuur 7.2 Broeikasgasvoetafdruk van de import van overige goederen naar gebruik
Bron: CBS.

Import van fruit en oliehoudende zaden grote voetafdruk

Meer dan twee derde van de landbouwimport-broeikasgasvoetafdruk werd veroorzaakt door de import van producten uit tien categorieën (figuur 7.3). Het gaat hierbij om de totale broeikasgasvoetafdruk van de landbouwimport, i.e., inclusief die van de (weder)uitvoer en intermediaire invoer. Fruitimport had over de periode 2017-2021 van alle categorieën het grootste aandeel (15,4%) in de voetafdruk. Ook de import van oliehoudende zaden en vruchten (9,8%), cacao en bereidingen (6,9%), graan (6,2%) en sierteelt (6%) hadden een relatief groot aandeel.

De broeikasgasemissie veroorzaakt door de import van fruit piekte in 2020 met een aandeel van 18,5%, of 20,1 megaton CO₂-equivalent. In 2021 was dit aandeel met 15,4% nog altijd groter dan in 2017-2019. De broeikasgasuitstoot veroorzaakt door de import van oliehoudende zaden en vruchten steeg eveneens over de periode 2017-2021, van 7,9 megaton CO₂-equivalent in 2017 naar 12,8 megaton CO₂-equivalent in 2021. De groeiende broeikasgasvoetafdruk van de import van deze productgroepen hangt grotendeels samen met een stijgende import: er werden simpelweg meer van deze goederen geïmporteerd en wederuitgevoerd (CBS, 2021).

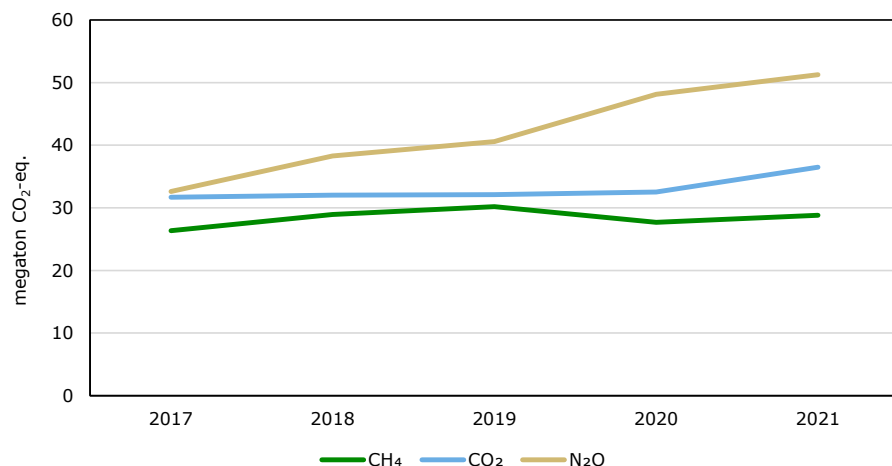

Figuur 7.3 Aandeel (%) in de broeikasgasvoetafdruk van de totale landbouwimport, 2017-2021

Lachgas (N₂O) belangrijk in landbouwimport-voetafdruk

Het grootste aandeel in de broeikasgasvoetafdruk door de import van landbouw- en landbouw-gerelateerde producten over de periode 2017-2021 werd veroorzaakt door de uitstoot van lachgas (N₂O; figuur 7.4), vooral door (kunst)mest-toepassingen (IPCC, 2021). Gemiddeld bedroeg de aan landbouwimport gelinkte N₂O-emissie in deze periode 42 megaton CO₂-equivalent/jaar, 40% van de landbouwimport-broeikasgasvoetafdruk. Gemiddeld 32% van deze voetafdruk bestond uit koolstofdioxide (CO₂) en 28% uit methaan (CH₄).

Over de periode 2017-2021 was er een duidelijke toename van de aan landbouwimport gerelateerde N₂O-uitstoot: van 33 megaton CO₂-equivalent in 2017 naar 51 megaton CO₂-equivalent in 2021. Dit hangt samen met de toegenomen importvoetafdruk van fruit en oliehoudende zaden en vruchten. Dit is in lijn met de stijgende atmosferische N₂O-concentratie door wereldwijde intensivering en uitbreiding van landbouw (IPCC, 2021).

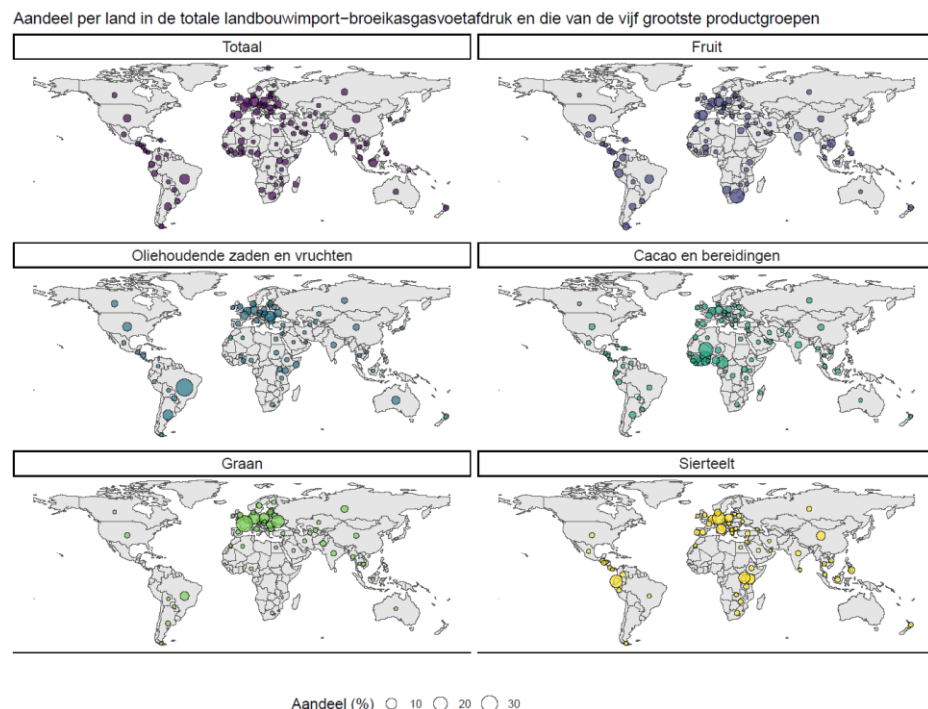

Figuur 7.4 Broeikasgasvoetafdruk landbouwimport per broeikasgas

Braziliaanse soja en Zuid-Afrikaans fruit

Van alle landen had de landbouwimport uit Brazilië het grootste aandeel (8%) in de totale broeikasgasvoetafdruk van de import van landbouwgoederen (figuur 7.5). Ook als de broeikasgasvoetafdruk van de wederuitvoer niet meegerekend wordt, is dit het geval: zonder wederuitvoer bedraagt het aandeel in de broeikasgasvoetafdruk van de landbouwimport uit Brazilië 9%. Dit kwam voor een aanzienlijk deel door de import van oliehoudende zaden en vruchten, waaronder soja. De import van Braziliaanse oliehoudende zaden en vruchten besloeg meer dan een derde van de totale broeikasgasvoetafdruk van de invoer van oliehoudende zaden en vruchten. Ook de landbouwimport uit Zuid-Afrika had met bijna 4% een relatief groot aandeel in de totale broeikasgasvoetafdruk van de landbouwimport. Meer dan een vijfde van de broeikasgasvoetafdruk van de invoer van fruit kwam door import uit Zuid-Afrika.

Een groot deel (41%, 47 megaton CO₂-equivalent) van de landbouwimport-broeikasgasvoetafdruk in 2021 lag in het continent Europa buiten Nederland. In figuur 7.5 is te zien waar de uitstoot plaatsvond. Zo lag het gros van de aan de import van cacao-gerelateerde broeikasgasvoetafdruk in Afrika (68%), met name in West-Afrikaanse landen zoals Mali en Kameroen. Een groot deel van de cacao-import-broeikasgasvoetafdruk buiten Afrika kwam door de import van cacaobewerkingen. Wanneer deze bewerking buiten Afrika plaats heeft gevonden, werden de emissies behorende bij deze bewerking buiten Afrika uitgestoten en ligt het gedeelte van de voetafdruk behorende bij de bewerkingen niet in Afrika. De broeikasgasvoetafdruk van de graanimport lag grotendeels in Europa (87%), met name in Frankrijk (31%) en Oekraïne (17%). De broeikasgasvoetafdruk van de invoer van sierteelt lag meer verspreid. Naast import uit Europese landen (samen 42%) had de import uit Ecuador (15%) en de Oost-Afrikaanse landen Oeganda (12%) en Kenia (9%) een relatief groot aandeel in deze voetafdruk. Bij deze drie landen gaat het voornamelijk om uitstoot die gepaard gaat met de rozenteelt.

Figuur 7.5 Aandeel per land in de totale landbouwimport-broeikasgasvoetafdruk en de vijf grootste productgroepen

Importemissies per bedrijfstak

Nederlandse bedrijfstakken gebruiken invoer als input voor de eigen productie: invoer voor intermediair verbruik. De broeikasgasvoetafdruk van de invoer van een bedrijfstak kan worden gezien als maatstaf voor hoeveel emissies er in het buitenland uitgestoten worden ten behoeve van de productie van de Nederlandse bedrijfstak. Deze emissies worden dus uitgestoten in de keten van een product voordat het de Nederlandse bedrijfstak bereikt.

De broeikasgasvoetafdruk veroorzaakt door de import voor intermediair verbruik door de sector landbouw, bosbouw, en visserij (gemiddeld 11%) was veel kleiner dan die veroorzaakt door de sector voedings- en genotmiddelenindustrie.

Deze bedrijfstak heeft van alle sectoren de op-één-na grootste invoervoetafdruk (Aerts et al., 2023). Onder deze import vallen, anders dan hierboven, ook diensten en niet-landbouwproducten benodigd voor de productie. Daarnaast valt bijvoorbeeld ook de import van soja, waaronder sojaschroot, en graan door veevoederbedrijven onder de import van de sector voedings- en genotmiddelenindustrie. De broeikasgasvoetafdruk van de import van veevoer direct uit het buitenland voor de vleesproductie, dus zonder bewerking in de Nederlandse voedings- en genotmiddelenindustrie, valt daarentegen onder de sector landbouw, bosbouw, en visserij.

Over de periode 2017-2021 werd een groot deel van de import-broeikasgasvoetafdruk van de sector landbouw, bosbouw, en visserij veroorzaakt door de import van sierteelt, bijvoorbeeld jonge kerstbomen die in Nederland verder opgekweekt worden, en niet-landbouwproducten (ieder 20%). De veel grotere intermediaire import-emissievoetafdruk van de voedings- en genotmiddelenindustrie werd voor meer dan de helft teweeggebracht door de import van oliehoudende zaden en vruchten (18%), graan (16%), koffie, thee, en specerijen (12%) en cacao en bereidingen (10%).

7.3 In kaart brengen van de mensenrechten- en milieurisico's die samenhangen met productieketens

Naast de milieuvoetafdruk is er ook steeds meer aandacht voor de sociale aspecten die samenhangen met productie(ketens), zoals kinderarbeid of onderbetaling van werknemers. De *Due Dilligence Directive*¹² van de EC verplicht alle bedrijven om sociale en milieurisico's in hun productieketens in beeld te brengen en als er risico's of misstanden worden gevonden, daar tegenop te treden. Op sociaal gebied is het vaak niet mogelijk om voetafdrukken of impacts te meten. Daarom wordt eerst gestart met het in beeld brengen van risico's voor thema's als mensenrechtenschendingen, kinderarbeid, armoede bij boeren of slechte arbeidsomstandigheden. Informatie hierover is veelal nog

¹² Zie [Corporate sustainability due diligence \(europa.eu\).](https://european-council.europa.eu/media/en/press-operations/asset/docs/default-source/2020-12-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000)

onvolledig en meestal zijn verschillende bronnen nodig om een compleet beeld te krijgen voor de gehele keten van grondstof tot eindproduct.

Het toepassen van gepaste zorgvuldigheid door bedrijven wordt binnen de EU-richtlijn Corporate Sustainability Due Diligence (CSDDD)¹³ beschreven als het identificeren, voorkomen, beperken en verantwoorden van externe schade als gevolg van negatieve effecten op mensenrechten en het milieu door de eigen activiteiten van een bedrijf, evenals door de activiteiten van eventuele dochterondernemingen en in de waardeketen (EC, 2022). De eerste fase in dit proces is het identificeren van negatieve effecten. Deze fase valt uiteen in drie stappen. De eerste is het uitvoeren van een brede verkenning op hoog niveau van de activiteiten van een bedrijf, om zo de potentiële risico's in kaart te brengen en hier een prioritering in aan te brengen (OECD, 2022). Dit is het vlak waarop het project *Sustainability insights of agri commodity flows* zich voornamelijk richt.¹⁴ De tweede stap is het uitvoeren van een gedetailleerde inventarisatie en risico-evaluatie van geselecteerde hoogrisicoproblemen om specifieke nadelige gevolgen op locatieniveau vast te stellen; de derde stap is het regelmatig opnieuw uitvoeren van de eerste twee stappen in geval van veranderingen in de waardeketen of naar aanleiding van nieuwe kennis (bijvoorbeeld meldingen over incidenten) (OECD, 2022).

Gepaste zorgvuldigheid toepassen vereist zo een hele opeenvolging van activiteiten van bedrijven, maar zelfs de eerste stap is vaak al erg ingewikkeld en tijdrovend. Rondom ontbossing is de EC al begonnen met een benchmarking per land,¹⁵ maar voor veel andere thema's is er weinig of geen informatie beschikbaar voor een brede verkenning op hoog niveau om risico's te prioriteren. Dit geldt in het bijzonder voor de thema's op sociaal vlak. Informatie die beschikbaar is, is vaak - net zoals de benchmarking op ontbossing - op nationaal niveau. Soms wordt deze nationale risico-inschatting wel gecombineerd met informatie over waar bepaalde producten vandaan komen, maar de risico-inschattingen zelf blijven dan op nationaal niveau.¹⁶ Voor de prioritering die van bedrijven wordt verwacht zouden meer gedetailleerde risico-inschattingen echter van grote toegevoegde waarde zijn.

Het eerdergenoemd project, dat is gestart in 2022 en loopt tot 2026, probeert deze leemte op te vullen. Door het combineren van verschillende methoden worden risicoscores berekend die specifiek zijn voor een bepaalde land-productcombinatie en die ook beschikbaar zijn op subnationaal niveau. Voor mensenrechten vindt de analyse plaats voor 8 thema's: kinderarbeid, discriminatie, gedwongen arbeid, vrijheid van vereniging en collectieve onderhandelingen, (gebrek aan) gezondheid en veiligheid op het werk, (schending van) de rechten van inheemse volkeren, ontoereikende vergoeding en ten slotte geweld en intimidatie. Er wordt eerst een nationale en subnationale score berekend door verschillende publiek beschikbare indicatoren met elkaar te combineren. Vervolgens worden deze weer gecombineerd met een gestandaardiseerde literatuurstudie, om zo op een score te komen die land- en productspecifiek is.

De risicoscores voor milieu omvatten 7 verschillende thema's: ontbossing en verandering in landgebruik, verlies van biodiversiteit, waterstress, opwarming van de aarde, vermesting, verzuring en ecotoxiciteit. Net als bij de thema's rondom mensenrechten zijn deze thema's zo veel mogelijk afgestemd op de OESO-richtlijnen en de belangrijkste wettelijke bepalingen in de Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD), de European Union Deforestation free Regulation (EUDR), en de eerdergenoemde CSDDD. Er wordt gebruikgemaakt van een Life Cycle Assessment (LCA) om tot land- en productspecifieke scores te komen. Voor de thema's ontbossing, waterstress en biodiversiteit worden spatiale data gebruikt om ook deze thema's op subnationaal niveau te kunnen presenteren.

Eerste resultaten

De eerste resultaten geven aan dat de risicoscores per land sterk verschillen. Zo blijkt uit een vergelijking van de productie van arabica koffie in Brazilië, Honduras en Colombia, dat er in Colombia een heel laag risico is op verzuring (1 op een schaal van 1 tot 5), dit risico iets hoger is in Brazilië (2), en weer iets hoger in Honduras (3). Voor bijvoorbeeld ecotoxiciteit is het risico in Colombia en Honduras relatief laag (2) maar heel hoog in Brazilië (5). Voor de milieuthema's zijn de scores berekend binnen een bepaalde productsector, en

¹³ De CSDDD is een begeleidende wet bij de EU-richtlijn Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD)

¹⁴ Zie [Environmental and social risks of agricultural trade flows - WUR](#)

¹⁵ Zie https://green-business.ec.europa.eu/implementation-eu-deforestation-regulation/benchmarking-partnerships_en#what-is-country-benchmarking

¹⁶ Zie bijvoorbeeld <https://riskmap.fairtrade.net/countries>

zijn ze niet vergelijkbaar voor verschillende productsectoren. Een score van 5 voor koffieproductie in Brazilië is daarom niet vergelijkbaar met een 5 voor soja in hetzelfde land. Dit komt omdat de milieueffecten van verschillende producten dusdanig ver uit elkaar liggen dat er anders geen goede vergelijking tussen verschillende landen voor hetzelfde product meer mogelijk was. In het geval van mensenrechtenrisico's is dit een minder groot probleem en zijn de risico's wel vergelijkbaar voor verschillende sectoren.

Ook voor het thema mensenrechten zijn er duidelijke verschillen tussen deze drie landen. In de palmoliesector is discriminatie bijvoorbeeld een groter probleem in Colombia (score 3,7 op een schaal van 1 tot 5) dan in Honduras (3.2) of Brazilië (3.1). De Afrikaanse Colombianen vormen een bevolkingsgroep in Colombia die erg kwetsbaar is (hogere armoede, werkeloosheid, etc.), met een verhoogd risico op discriminatie. In de regio waar deze mensen wonen zijn ook de palmolieproductiegebieden in Colombia waar het grootste aantal overtredingen, illegale handelingen, inbreuken en onregelmatigheden in verband met de productie van palmolie worden gepleegd (Mingorance, 2006). Dit toont ook het belang van data op subnationaal niveau aan. Als de productie van een gewas plaatsvindt in regio's waar bijvoorbeeld etnische minderheden leven, dan is er vaak een verhoogd risico op thema's als discriminatie. Afrikaanse Colombianen worden veelal als informele werkers gebruikt in de palmoliesector in Colombia (Hütz-Adams et al., 2022). Hetzelfde geldt voor vrouwen, een andere groep die vaak het slachtoffer is van discriminatie. Zij krijgen in Colombia slechts de helft betaald van wat de mannen krijgen (FNV, 2019). In Brazilië, waar er veel arbeid wordt verricht door migranten (Brandão en Schoneveld, 2015), of Honduras, waar vrouwen voornamelijk alleen maar toegang hebben tot banen met een lagere status en salaris in de informele sector (Quiroz et al., 2021), zijn er ook verhoogde risico's, maar is er minder direct bewijs voor discriminatie dan in Colombia. Dit leidt tot een risicoscore die iets lager is.

Naast verschillen tussen landen, lopen de risicoscores ook uiteen tussen verschillende productsectoren. In de koffiesector in Brazilië is er een hoger risico op kinderarbeid (score 3,4 op een schaal van 1 tot 5) dan in de palmoliesector (3,0) of de sojasector (2,8). Dit heeft te maken met verschillen in de waardeketen en het productieproces. De koffiesector wordt gedomineerd door kleine familiale boerenbedrijven en het productieproces is veel arbeidsintensiever dan in het geval van soja, waar meer mechanisatie is. Dit leidt ertoe dat er binnen één land, Brazilië in dit geval, tussen sectoren net zo veel verschil in risicoscores kan zijn als tussen verschillende landen in dezelfde sector.

De scores op een hoger detailniveau zijn belangrijk voor bedrijven om een goede inschatting te kunnen maken van de risico's voor hun eigen waardeketen. De scores kunnen worden gebruikt om een eerste prioritering te maken voor vervolgstappen in het proces van het toepassen van gepaste zorgvuldigheid, bijvoorbeeld het vaststellen van specifieke nadelige gevolgen op locatieniveau en deze proberen te voorkomen in de toekomst. Een potentieel risico is echter dat bedrijven de scores gebruiken om bepaalde gebieden te vermijden, wat averechtse consequenties zou kunnen hebben. Deze discussie dient ook te worden gevoerd op het niveau van de CSDDD in het algemeen.

8

8 Handel in dierlijke mest en kunstmest – verschillende markten voor dezelfde nutriënten

8.1 Inleiding

Nederland is een grote producent van nutriënten, zowel in de vorm van dierlijke mest als in de vorm van kunstmest. Zo produceert de Nederlands veehouderij meer mest dan er geplaatst kan worden op Nederlandse landbouwgrond en heeft Nederland na Duitsland de grootste kunstmestindustrie van Europa. Er worden ruim meer nutriënten geproduceerd dan er in Nederland kunnen worden aangewend. Handel en export is dan ook voor de hand liggend – dat geldt zowel voor dierlijke mest als voor kunstmest. Wel zijn er een aantal belangrijke verschillen tussen de markten van de twee mestsoorten. Zo vindt de handel van dierlijke mest vooral plaats binnen Nederland en kent dierlijke mest een negatieve prijs. Dit houdt in dat de afnemer van dierlijke mest – dat zijn vaak de akkerbouwbedrijven – geld krijgt en de leverancier moet betalen. De in Nederland geproduceerde kunstmest daarentegen gaat voor een groot deel de grens over. De prijs voor kunstmest wordt gevormd op de internationale markt en is sterk gerelateerd aan de gasprijs. In dit katern wordt een aantal zaken en bijzonderheden rond de (internationale) handel van dierlijke mest en kunstmest nader toegelicht.

Het draait om de nutriënten

Bij de onderwerpen mest en bemesting draait alles om de meest belangrijk macro-elementen voor plantengroei en gewasteelt. Dat zijn de nutriënten stikstof (N), fosfor (P) en kalium (K), waarbij fosfor en kalium in de oxidevorm, fosfaat (P_2O_5) en kali (K_2O), worden gehanteerd. Als we het hebben over markten en handel in mest, gaat het in feite om de markten en handel in de individuele nutriënten. Deze hebben ieder hun eigen werking en invloed op de handel, ingegeven door beleid, nutriënt-specifieke eigenschappen of door andere (externe) factoren. Zo zijn er bij de productie van kunstmest verschillen in de herkomst van de nutriënten. Fosfaat en kali worden gewonnen in mijnen en zijn als grondstoffen eindig. Met name de fosfaatvoorraden worden schaars. Het herwinnen van fosfaat uit bijvoorbeeld afvalwater of andere reststromen

krijgt daarom ook steeds meer aandacht. Voor de productie van stikstofkunstmest wordt middels het Haber-Boschproces stikstof uit de lucht gehaald en met behulp van aardgas omgezet in ammonium. De stikstof zelf is dus niet eindig, wel vormen de grote hoeveelheden aardgas die nodig zijn voor de productie van ammonium een even grote of zelfs grotere uitdaging dan de eindigheid van de fosfaat- en kalimijnen. Ook bij het onderwerp overschot van dierlijke mest is het van belang om te kijken naar het overschot van de individuele nutriënten. Zo is er beleid dat specifiek is gericht op fosfaat, zoals de fosfaatrechten, en beleid dat focust op stikstof, waarvan de derogatieregeling de belangrijkste is. In de paragraaf over de export en import van dierlijke mest komt het belang van focus op de individuele nutriënten verder naar voren.

8.2 Export en import van dierlijke mest en mestproducten

Zoals hierboven genoemd, vindt het grootste deel van de handel in dierlijke mest plaats binnen de Nederlandse landbouw. Door het mestoverschot is het echter noodzakelijk dat nutriënten aan de landbouw worden onttrokken en elders een bestemming vinden. De meeste recente cijfers van het CBS over de bestemming van dierlijke mest, uitgedrukt in stikstof en fosfaat, zijn uit 2021.

Aanwending stikstof en fosfaat binnen plaatsingsruimte

De stikstofexcretie door de Nederlandse veehouderij lag in 2021 op ruim 470 miljoen kg. Na aftrek van gasvormige verliezen uit stal en opslag, en door afvoer via spuiwater uit luchtwassers blijft er in Nederlandse mest circa 400 miljoen kg stikstof over. De plaatsingsruimte voor stikstof bedroeg in 2021 375 miljoen kg N. Er is dus meer dierlijke mest in Nederland aanwezig dan dat er geplaatst kan worden. Minimaal 25 miljoen kg stikstof moet een toepassing vinden buiten de Nederlandse landbouw. De export van mest is de meest belangrijke toepassing hiervan.

Van de 400 miljoen kg stikstof wordt ruim 80%, circa 330 kg, aangewend op landbouwgrond in Nederland. Dit past binnen de beschikbare plaatsingsruimte voor stikstof in 2021. De resterende 20% verlaat de Nederlandse landbouw. Meer dan de helft hiervan, bijna 40 miljoen kg N, wordt geëxporteerd en een kwart gaat naar mestverwerking (zie figuur 8.1). De producten uit de mestverwerking, zoals mestkorrels en as uit verbranding, worden voor het grootste deel ook geëxporteerd (zie ook kader over toelichting mestverwerking).

De fosfaatexcretie door de Nederlandse veehouderij bedroeg in 2021 148 mln. kg. Ook in het geval van fosfaat is de excretie hoger dan de plaatsingsruimte. Die bedroeg in 2021 139 miljoen kg P_2O_5 . Van de totale excretie werd driekwart, ruim 100 miljoen kg, uitgereden op Nederlandse landbouwgrond, minder dan de beschikbare plaatsingsruimte. Van het resterende kwart, ruim 35 mln. kg P_2O_5 , wordt meer dan 70% geëxporteerd. Bijna 20% gaat naar mestverwerking, waar de mest verwerkt wordt tot mestproducten die voor een groot deel ook worden geëxporteerd. Zowel bij stikstof als fosfaat gaat slechts een klein aandeel naar hobbybedrijven en particulieren en naar natuurterreinen (zie figuur 8.1).

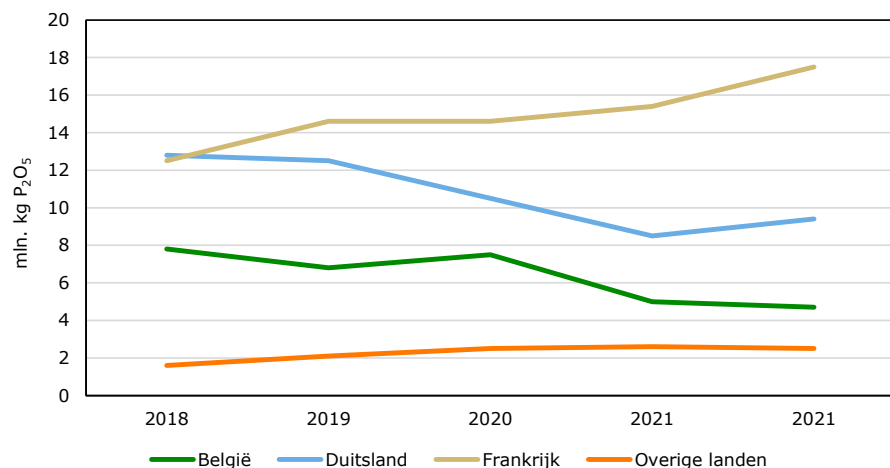
Figuur 8.1 Bestemming dierlijke mest 2021, in miljoen kg N en P_2O_5
 1) Netto-mestexport: export van mest minus import van mest
 Bron: CBS Statline (2023a).

Fosfaat heeft nu nog leidende rol

Figuur 8.1 laat zien dat er in absolute getallen meer stikstof dan fosfaat wordt geëxporteerd, 39,1 miljoen kg stikstof tegenover 26,4 miljoen kg fosfaat. In verhouding wordt er echter meer fosfaat geëxporteerd dan stikstof, 18% fosfaat tegenover 10% stikstof. Het grootste deel van de export bestaat momenteel uit de fosfaatrijke dikke fractie die ontstaat na mestscheiding. Het fosfaatoverschot was doorslaggevend voor de invoering van de mestverwerkingsplicht voor Nederlandse veehouders in 2014. Stikstof kan met het geldende derogatiebeleid grotendeels in Nederland worden geplaatst, en het deel dat niet kan worden geplaatst lift vooralsnog mee met de export van fosfaat. Derogatie maakt het Nederlandse veehouders mogelijk om onder bepaalde voorwaarden meer stikstof per hectare uitbrengen dan de in Europa geldende norm van 170 kg N per ha. Met de afbouw van derogatie in de komende jaren en de volledige afschaffing ervan in 2026, zal er op korte termijn een fors mestoverschot ontstaan. Stikstof zal dan de beperkende factor worden, omdat alle veehouders vanaf 2026 moeten voldoen aan 170 kg N per ha. Zo voorspelt het Nederlands Centrum Mestverwaarding (NCM) een vervijfvoudiging van het nationaal mestoverschot uitgedrukt in stikstof in dat jaar (NCM, 2024). Reden hiervoor is niet alleen de afbouw van de derogatie, maar ook maatregelen als de invoering van bufferstroken langs waterlopen en de versnelde afbouw van derogatie in met nutriënten verontreinigde gebieden. De mestverwerkingsplicht en daarmee samenhangende export van dierlijke mest ziet toe op fosfaat. In de komende jaren zal afzet van stikstof in dierlijke mest meer een probleem worden.

Meer mest naar Frankrijk, minder naar Duitsland

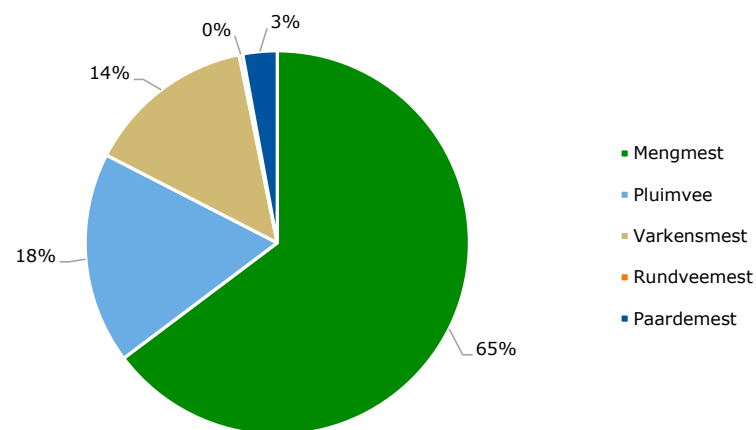
In totaal toont de export van dierlijke mest sinds 2016 een dalende trend (figuur 8.2). Met name de export naar Duitsland en België is sinds 2018 sterk afgenomen. Zo is in Duitsland het mestbeleid ('Düngeverordnung') aangescherpt, waardoor er steeds minder, efficiënter en nauwkeuriger wordt bemest (Landwirtschaftskammer Nordrhein-Westfalen, 2021). De export van mest naar Frankrijk is daarentegen sterk toegenomen. Het gaat hierbij vooral om gehygiëniseerde varkens- en pluimveemest, de dikke fractie die ontstaat na mestscheiding (RVO, 2023a).

Figuur 8.2 Mestexport naar verschillende landen, in miljoen kg P₂O₅, 2018-2021
Bron: RVO (2023a).

Mengmest koploper bij export

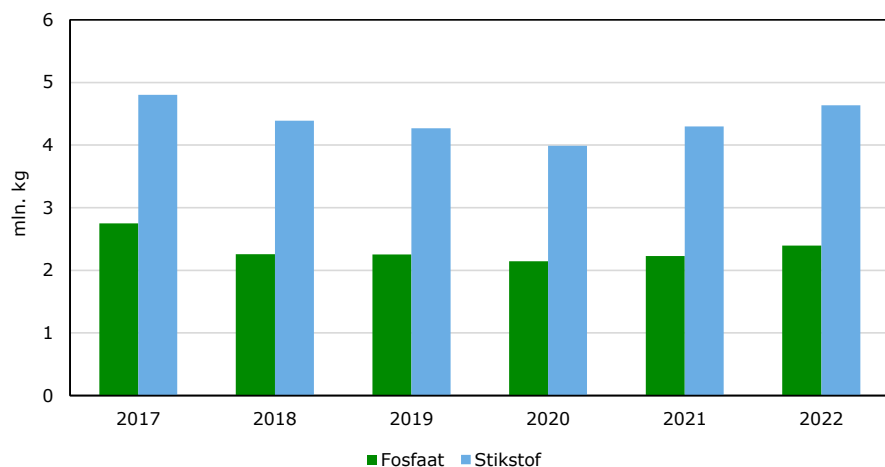
Op basis van gegevens van RVO is in 2022 65% van de geëxporteerde mestgetypeerd als mengmest (zie figuur 8.3). Volgens de definitie van RVO kan mengmest een mengsel zijn van verschillende soorten dierlijke mest, bijvoorbeeld van varkensmest en rundmest, maar ook van dierlijke mest en andere mestsoorten, zoals kalkmeststoffen of organische meststoffen van plantaardige oorsprong (RVO, 2022). Bij mengmest voor de export gaat het alleen om mengsels van verschillende soorten dierlijke mest. De mesttransporteurs halen de mest bij verschillende veebedrijven op, vermengen en verwerken deze vervolgens in een dikke en een dunne fractie. Vooral de dikke, fosfaatrijke fractie vindt de weg over de grens naar de omliggende landen. Het andere deel van de export bestaat voor ongeveer even grote delen uit pluimvee- en varkensmest. Pure rundmest, die niet is verwerkt in een mengmest, wordt nagenoeg volledig aangewend op binnenlandse akkers.

Figuur 8.3 Aandelen mestsoorten in mestexport, 2022
Bron: RVO (2023a).

Meer import van stikstof via mest dan van fosfaat

Ondanks het overschot aan dierlijke mest in Nederland vindt er ook import plaats vanuit andere EU-landen. In verhouding is dat wel veel minder dan de export. In termen van kg fosfaat is de import rond de 7% van de hoeveelheid fosfaat die wordt geëxporteerd. Bij stikstof lag dat percentage in 2022 op 14%; dat is een lichte stijging ten opzichte van eerdere jaren. In totaal blijft de import van stikstof en fosfaat via mest vrij stabiel schommelen tussen 4 en 5 miljoen kg stikstof respectievelijk 2 en 3 miljoen kg fosfaat (zie figuur 8.4).

Figuur 8.4 Mestimport in miljoen kg stikstof en fosfaat, 2017-2022

Bron: RVO (2023a).

Qua aantallen transporten en tonnen bestaat het grootste deel van de mestimport uit paardenmest voor de productie van champost, het substraat voor de champignonenteelt (CBS, 2023a). Kijkend naar stikstof en fosfaat komen de meeste kilogrammen echter via pluimveemest Nederland binnen (RVO, 2023a). Dit ligt aan het hoge drogestofgehalte van pluimveemest, waardoor nutriënten veel geconcentreerder zijn. Importmest komt grotendeels uit de omliggende landen.

Bij champost moet worden opgemerkt dat een deel hiervan na de champignonenteelt als organische meststof terecht komt op Nederlandse akkers. Akkerbouwers hebben bij de bemesting met champost het voordeel dat maar 75% van de hoeveelheid fosfaat meetelt in de berekening van de fosfaatgebruiksnorm (RVO, 2023b).

Mestverwerking • Verwerkte mest • Niet-verwerkte mest

Mestverwerking, verwerkte mest, niet-verwerkte mest – het zijn begrippen binnen het mestbeleid die nadere toelichting behoeven. Zo komt verwerkte mest niet per definitie uit mestverwerking en kan niet-verwerkte mest wel binnen de definitie mestverwerking vallen.

Stelsel van verplichte mestverwerking

Sinds 1 januari 2014 hebben Nederlandse veehouders te maken met het stelsel van verplichte mestverwerking. Veehouders met een bedrijfsoverschot aan mest moeten dit overschot voor een deel verplicht verwerken. Het doel van dit beleid is om door onttrekking van mest uit de Nederlandse landbouw de mestmarkt weer meer in evenwicht te brengen.

Wat valt onder mestverwerking?

Volgens de Meststoffenwet is mestverwerking de behandeling van dierlijke mest tot een eindproduct. Het uitgangspunt van mestverwerking is dat de eindproducten niet in de Nederlandse landbouw worden gebruikt. Voorbeelden hiervan zijn as uit mestverbranding met maximaal 10% organische stof of mestkorrels met een drogestofgehalte van minimaal 90%. Het exporteren van niet-bewerkte dierlijke mest valt ook onder de definitie van mestverwerking.

Bij mestverbranding gaat het om de energiecentrale BMC Moerdijk, waar pluimveemest wordt verwerkt in groene stroom en een fosfaat-kaliummeststof. Deze meststof wordt vooral afgezet in het buitenland. Mestkorrels vinden hun bestemming ook voor een groot deel op de internationale markt. Daarnaast gaat een klein deel via bijvoorbeeld tuincentra naar de particuliere eindverbruiker in Nederland.

Wat is verwerkte mest?

Mest mag 'verwerkte mest' worden genoemd als deze is gehygiëniseerd in een erkende biogas- of composteerinstallatie of in een erkend bedrijf voor de productie van organische meststoffen en bodemverbeteraars. De mest moet zijn gepasteuriseerd (60 minuten verhitting tot minstens 70°C) of op een andere manier thermisch of chemisch zijn behandeld om ziekteverwekkers te doden.

Wat is niet-verwerkte mest?

Niet-verwerkte mest is mest die geen thermische of chemische behandeling heeft ondergaan. Dat kan ook de dikke en dunne fractie zijn na mechanische mestscheiding of digestaat uit een mesofiele (20-45°C) vergistingsinstallatie. Dikke fractie is niet-verwerkte mest die in het kader van de verplichte mestverwerking geëxporteerd wordt naar het buitenland. De export van niet-verwerkte dierlijke mest is alleen mogelijk binnen de EU. Voor het transport van deze mest over de grens is een aantal documenten vereist, zoals een veterinaire toestemming van het importerende land, een gezondheidsverklaring en bepaalde handels- en exportdocumenten.

Bron: NVWA (2023)

8.3 Kunstmest: Nederland koploper export in de EU

Nederland hoort samen met Duitsland en België tot de grootste exporteurs van kunstmest in de EU. De grootste kunstmestproducenten in Nederland zijn Yara International, ICL Fertilizers Europe, OCI Nitrogen en Rosier Nederland. Daarnaast kent Nederland een aantal (groot)handelaren en blendbedrijven in kunstmest. Tot 2011 was het exportgewicht van kunstmest uit Nederland vrij stabiel. Zo schommelde het in de periode 1990-2011 tussen de 6 en 7 miljard kilogram. De jaren daarna was de export meer dan 8 miljard kilogram, met uitschieters naar 9,5 miljard kilogram in 2012 en 2016. Na 2020 is het exportgewicht weer teruggezaakt naar 7 miljard kilogram in 2022. In Nederland worden met name stikstofkunstmeststoffen geproduceerd, maar ook NPK-meststoffen en mengsels met sporenelementen en andere bodemverbeteraars. De stikstofproductie kon zich in Nederland goed ontwikkelen na de ontdekking van het Gronings gas. Andere grondstoffen voor de kunstmestproductie zoals fosfaat en kalium moeten daarentegen worden geïmporteerd.

De exportwaarde van kunstmest ligt sinds begin jaren negentig tot circa 2005 rond de 1 miljard euro. Daarna steeg de waarde en deze schommelde tot 2020 rond de 2 miljard euro. Als gevolg van prijsstijgingen in 2021 en 2022 nadert de exportwaarde in 2022 de grens van 4 miljard euro (CBS, 2023). Om de Nederlandse export van kunstmest in perspectief te plaatsen: de grootste exporteurs van kunstmest wereldwijd zijn Rusland, Canada en China, met Rusland als absolute koploper. In 2022 bedroeg de Russische exportwaarde bijna 20 miljard euro, vijf keer zoveel als de Nederlandse exportwaarde en circa twee keer zoveel als de export van Nederland, Duitsland en België bij elkaar. Deze bedroeg in dat jaar circa 10 miljard euro (Statista, 2023).

Focus op energietransitie

Een grote uitdaging voor kunstmestproducenten is te voldoen aan de huidige duurzaamheidseisen vanuit de maatschappij. De productie van kunstmest, en dan met name stikstofkunstmest, gaat gepaard met een hoog energieverbruik en dus met een hoge CO₂-emissie. De prijs van kunstmest is sterk gerelateerd aan de mondiale gasprijs. Dit werd heel duidelijk na het uitbreken van de oorlog in Oekraïne begin 2022 en de daaraan gerelateerde onzekerheid van

gasleveringen uit Rusland. De toen toch al hoge kunstmestprijs is in die periode binnen enkele maanden verdrievoudigd. Inmiddels (januari 2023) is de prijs weer op het niveau van voor het uitbreken van de oorlog.

Kunstmestproducenten richten zich dan ook met name op de energietransitie en het verlagen van de broeikasgasemissies. Zo hoort de fabriek van Yara International in Sluiskil tot de beste op het gebied van energierendement en kon de broeikasgasemissie sinds de jaren negentig met meer dan de helft gereduceerd worden. Daarnaast experimenteert Yara met CO₂-opslag in de Noordzee en energieproductie uit waterstof en andere alternatieve bronnen. Verder ontstaan bij de productie van kunstmest grote hoeveelheden waterstof. Kunstmestproducenten kunnen daarom een belangrijke rol spelen bij de mogelijke transitie naar een waterstofeconomie (Yara, 2022).

Op weg naar een circulaire economie

Naast de energietransitie richt de kunstmestbranche zich op het gebruik van alternatieve en hernieuwbare bronnen voor de nutriënten. Dit geldt zowel voor stikstof, als voor fosfaat en kalium waarvan de voorraden eindig zijn. De brancheorganisatie Meststoffen Nederland heeft hiervoor de visie 'KunstMest 4.0' ontwikkeld. In deze visie wordt benadrukt dat kunstmest en organische mest niet tegenover elkaar staan, maar elkaar aanvullen. Aan de basis staat de bemesting met onbewerkte organische mest, aangevuld met hoogwaardige bewerkte meststoffen op maat die niet alleen van minerale, maar ook van organische oorsprong kunnen zijn (Meststoffen Nederland, 2019). Voorbeelden van meststoffen van organische oorsprong met kunstmesteigenschappen zijn de zogenaamde RENURE-meststoffen. RENURE staat voor REcovered Nitrogen from manURE. Het zijn producten die voortkomen uit de processen van mestverwerking, -bewerking en -vergisting. Te denken valt hierbij aan mineralenconcentraat, dunne fractie van digestaat of aan ammoniumsulfaat uit stikstofstrippers. Deze meststoffen van organische oorsprong moeten aan bepaalde eisen omtrent kunstmesteigenschappen voldoen om als RENURE-meststof in aanmerking te komen (Huygens et al., 2020). Vooralsnog is het echter niet mogelijk om RENURE-meststoffen als kunstmest aan te wenden en vallen zij voor de mestwetgeving nog steeds onder dierlijke mest. De beslissing of RENURE-meststoffen als kunstmest mogen worden aangewend ligt bij de Europese Commissie. Tot op heden is hierover nog geen oordeel geveld.

Markt voor meststoffen steeds diverser

Gestimuleerd door de strenger wordende mestwetgeving wordt er steeds efficiënter omgegaan met meststoffen en komen er steeds meer op maat gemaakte meststoffen op de markt. De ontwikkelingen op het gebied van precisiebemesting spelen hierbij een belangrijke rol. Zo telt bijvoorbeeld het Bedrijveninformatienet van Wageningen UR inmiddels meer dan 1.000 verschillende kunstmestproducten. Naast koploper bij de export van kunstmest is Nederland ook toonaangevend als het gaat om de ontwikkeling van kennis, knowhow en innovaties rond bemesting, mestbe- en verwerking, mestproducten en bemestingstechnieken. Het zijn de fysieke producten, die met concrete waardes terug zijn te zien op de handelsbalansen. Daarnaast zijn echter ook de moeilijk te becijferen intellectuele eigendommen die vanuit Nederland hun weg in de wereld vinden van even groot belang voor het imago van Nederland als handelsland.

9

9 Bedekte teelten: meer variatie in gewassen, constructies en bouwlocaties

9.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat in op de ontwikkelingen die er zijn op het vlak van de zogenaamde bedekte teelt in Nederland en daarbuiten. Er is een toename van bedekte teelt in zowel Nederland als daarbuiten, omdat zo kan worden ingespeeld op onder meer veranderingen in het klimaat, de bevolkingsgroei en wensen van de consument.¹⁷ Vervolgens komen ontwikkelingen in research en development aan bod, en het belang dat een thuismarkt speelt voor de ontwikkeling van innovaties. Dit katern sluit af met een overzicht van de Nederlandse handel in kasmaterialen.

9.2 Beschermde teelt in kassen, *vertical farms* en teeltcellen

De kassenbouw omvat transparante omhullingen voor de productie van groenten, snijbloemen, pot/perkplanten, boomkwekerijproducten en fruit. Het meest bekend zijn de glazen kassen in het Westland, Oostland, Aalsmeer, Venlo en omstreken en AgriPortA7 (West-Friesland). Daarnaast komen ook plastic kassen en betreedbare plastic tunnels voor. Gaaskassen en netkappen voor de buitenteelt van fruit zijn ook overkappingen, maar vallen buiten de definitie. De essentie van een kas is dat het zonlicht doorlaat voor groei en ontwikkeling van het gewas en (deels) bescherming biedt tegen buiteninvloeden, zoals neerslag (regen, hagel, sneeuw), te hoge of te lage temperaturen, wind en in toenemende mate plagen en ziekten. Daarnaast verwarmt de zon het klimaat in de kas zonder gebruik van een brandstof. De ontwikkeling van kassen heeft het mogelijk gemaakt dat gewassen vrijwel jaarrond kunnen worden geteeld en de

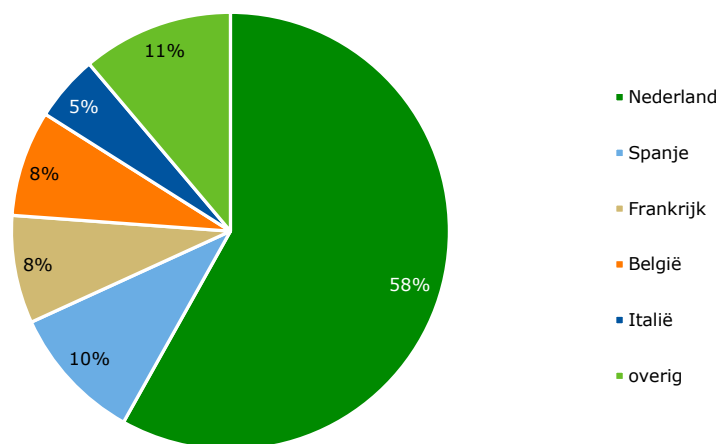
producten in kwantiteit en kwaliteit aan de wensen van de markt kunnen voldoen.

De glastuinbouw in Nederland staat in de wereld op hoog technologisch niveau door de gunstige ligging wat betreft klimaat en afstand tot bevolkingscentra in Europa, in combinatie met het hoge niveau van onderwijs, onderzoek en voorlichting (zie ook Vijverberg, 1996). Het is een voorbeeld van een cluster, in de definitie van Porter (1998). Een cluster bestaat uit onder meer toeleveranciers, primaire producenten, handelaren en dienstverleners op het gebied van kennisontwikkeling, logistiek, financiering en informatietechnologie. In geen enkele andere regio in de wereld liggen deze onderdelen geografisch dichter tegen elkaar aan en nergens anders zijn ál deze onderdelen in de keten van oudsher sterker met elkaar verbonden dan hier in Nederland en in het Westland in het bijzonder.

Het bouwen van kassen vindt niet alleen plaats in Nederland, ook in andere landen zijn kassenbouwers actief. Zo streven landen in de Golfregio naar minder afhankelijkheid van voedselimport, ook omdat klimaatveranderingen, watertekorten en wisselende geopolitieke verhoudingen de voedselvoorziening onvoorspelbaarder maken. In het Saoedi-Arabië bijvoorbeeld wordt door een investeringsprogramma 'Vision 2030' gestreefd naar meer voedselzekerheid en zelfvoorziening (zie [Saudi Vision 2030](#)). Landbouw is een van vijf strategische sectoren in deze visie en kassenbouw speelt hierin een rol. Uit officiële statistieken blijkt dat Saoedi-Arabië ongeveer 3.536 ha kassen had in 2018. Dit zijn (nog) niet allemaal hightech-kassen. Bij de bouw van kassen voor het NEOM-project (zie [NEOM vision2030.gov.sa](#)), onderdeel van genoemde visie, zijn ook Nederlandse kassenbouwers betrokken. Twee proefkassen moeten eind 2024 gereed zijn.

¹⁷ Dit hoofdstuk bouwt voort op hoofdstuk 10 uit Jukema et al. (2020).

De basis voor de huidige export van Nederland is een professionele thuismarkt met een innovatieve sector die is opgebouwd vanuit een netwerk van ondernemers, kennisinstellingen en overheden. De kassenbouwsector heeft hoogwaardige kassen ontwikkeld die over de hele wereld worden geëxporteerd. Ook andere landen zijn actief met kassenbouw, maar Nederland heeft in de export vanuit de EU een groot marktaandeel, namelijk 58%. Dit komt overeen met een waarde van 374 miljoen euro (zie figuur 9.1). De exportmarkt groeit doordat meer landen onder eigen beheer en onder beschermende omstandigheden kwalitatief en voedselveilig voedsel willen telen (FD, november 2022).

Figuur 9.1 Procentuele verdeling van de exportwaarde van kassen in 2022 van de top vijf en overige landen van de EU-27 landen naar de wereld a) Classificatie 2 GN-codes; 94060031, 94069031. Bron: Eurostat, Comext.

De laatste 10 jaar zijn *vertical farming* en *indoor farming* als nieuw teeltsysteem opgekomen. Hierbij vindt de teelt van gewassen en producten plaats in volledig, ook voor licht, afgeschermd ruimten, waarin de productieomstandigheden geheel kunnen worden beheerst en externe invloeden worden geminimaliseerd. Deze productiewijze is in Nederland nog in ontwikkeling. Enkele bedrijven

bevinden zich in de opstartfase, er zijn bedrijven die uitbreiden en er zijn bedrijven die failliet gaan. Een uitzondering op deze nieuwe productiewijze vormt de paddenstoelenteelt, de witloftrek, de broeierij en de teelt van microgroenten (zoals slatypen en kruiden): deze productiewijzen worden al decennia uitgevoerd in zogenaamde teeltcellen waarin geen zonlicht wordt binnengelaten.

Het telen in een vertical farm vergt een behoorlijke kapitaalinjectie en er zijn risico's. Door het ontbreken van zonlicht is de afhankelijkheid van elektriciteit groot. Een hoge elektriciteitsprijs zet het rendement snel onder druk. Dit gebeurde als gevolg van de oorlog in Oekraïne in 2022, toen de elektriciteitsprijzen snel stegen. Na juni 2023 daalde de elektriciteitsprijs naar waardes vergelijkbaar met voor de oorlog, zodat de teelt in vertical farms weer rendabel werd. Een tweede risico is de beheersing van ziekten en plagen. Door het ontbreken van de verbinding met het buitenklimaat is quarantainebeleid belangrijk om een uitbraak in een steriele omgeving te voorkomen. De afgelopen paar jaar zijn in Nederland enkele vertical farm-bedrijven gestopt of in faillissement geraakt, andere bedrijven investeren en breiden uit. Het is een hoog volatiele industrie die schakelt tussen pioniersfase, groei, consolidatie en terugval, met alle risico's die daarbij horen (mondelingen informatie L. van Horen; Van Dijk, 2011).

In het buitenland is vertical/indoor farming verder in ontwikkeling en van grotere omvang. De bedrijven bevinden zich vaak bij metropolen, zoals in China en in Singapore, vanuit het belang van voedselvoorziening dicht bij de consument. De verwachting is dat wereldwijd vertical/indoor farming in omvang en belang zal toenemen, maar dat het overgrote deel van de productie van voedings- en siergewassen in kassystemen zal blijven plaatsvinden. Hierbij zullen meer hybride bedrijven ontstaan met een combinatie van kassen en vertical farming-systemen (Ruijs en Splinter, 2019; mondelinge informatie H. Maters).

De laatste jaren zijn in Nederland combinaties van vertical farming met traditionele kassenteelt opgestart in bijvoorbeeld een snelle teelt als sla. De planten worden opgekweekt in een vertical farm, verdere groei vindt plaats in

de kas. Zo'n hybride systeem kan tot grote efficiency-verbeteringen leiden¹⁸ (*Vakblad onder glas*, maart 2023).

Het telen van fruit onder glas is in Nederland de laatste jaren ook toegenomen: in 2010 was er nog 55 ha fruitteelt onder glas, in 2023 ging het om 141 ha. De belangrijkste zachtfruitgewassen die onder glas geteeld worden zijn bramen en frambozen, exclusief de aardbeienteelt.

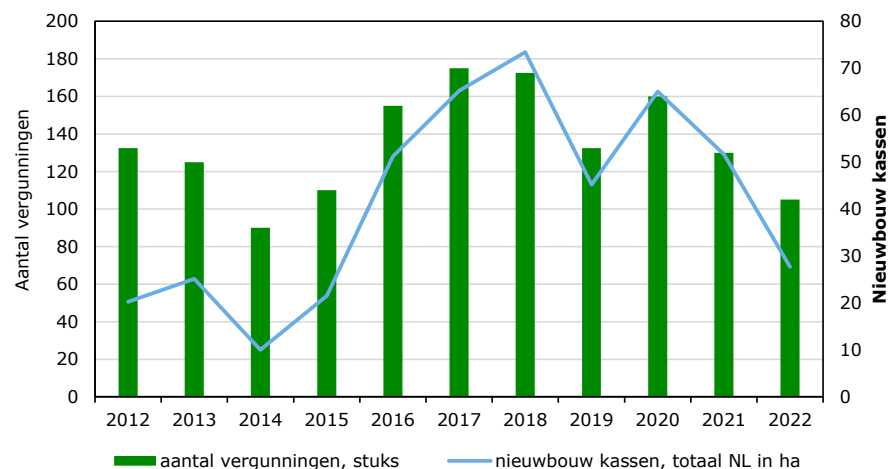
De groep overig fruit onder glas bestaat voornamelijk uit diverse types bessen. Steeds meer telers kijken naar de mogelijkheden om via onder glas telen hun oogst te vervroegen, met als ultiem doel een jaarrond, rendabele teelt in de kas. Zacht fruit is minder goed houdbaar en import van ver is lastiger; met teelt onder glas proberen Nederlandse telers continuïteit en kwaliteit te leveren aan de consument (*Groentennieuws* januari 2024). Door de bedekte teelt en het verlengen van seizoenen, zal de fruitteelt onder glas in Nederland de import van zacht fruit beïnvloeden.

9.3 Feiten en cijfers over kassenbouw in Nederland

In Nederland zijn circa 20 bedrijven actief in het opleveren van complete kascomplexen. Ook zijn er nog enkele andere (kleinere) kassenbouwers, onderaannemers en kassenbouwers van tweedehandskassen actief. De bedrijven opereren zowel op nationaal als internationaal niveau, waarbij de bedrijven circa 80% van hun omzet in het buitenland genereren en circa 20% in Nederland. De kassenbouwers zijn in consortia samenwerkingsverbanden aangegaan en bieden wereldwijd complete kassen met installaties aan (turnkeyprojecten). Er zijn participaties van investeerders in kassenleveranciers doordat de verwachting is dat de vraag naar Nederlandse hightechkassen zal groeien (*Financieele Dagblad*, september 2022; *Glasgroenten*, september 2021).

In 2007 en 2008 werd in Nederland het grootste areaal kassen gebouwd (ruim 500 ha), een omvang die in de jaren daarna niet meer werd bereikt (zie

figuur 9.2). De gemiddelde oppervlakte in de periode 2012-2022 is 1,82 ha per aanvraag. In de periode 2016-2021 waren er relatief veel aanvragen en ook de gemiddelde oppervlakte lag hoger op 2,37 ha per aanvraag (CBS, Statline).

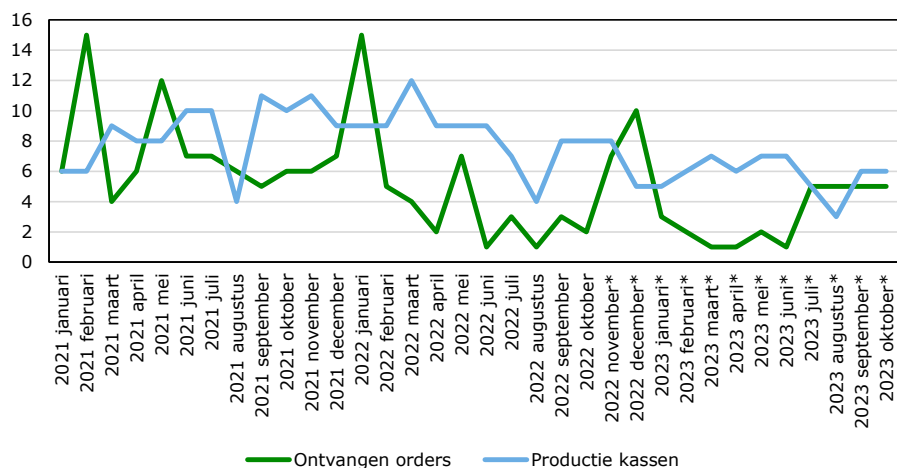

Figuur 9.2 Nieuwbouw van kassen in Nederland, in ha en aantal vergunningen, 2012-2022

Bron: CBS Statline.

Na de start van de oorlog in Oekraïne (februari 2022) liepen de nieuwe orders in Nederland voor kassenbouwers sterk terug. Op basis van de maandgegevens over ontvangen orders en in de betreffende perioden gerealiseerde productie van kassen, kan worden geconstateerd dat er vanaf februari 2022 een grote terugval heeft plaatsgevonden in het totale bedrag aan nieuwe orders voor tuinbouwkassen (zie figuur 9.3). In de periode januari 2018 tot en met juni 2021 werd gemiddeld voor ongeveer 8,6 miljoen euro per maand aan nieuwe orders ontvangen, in de periode na februari 2022 ging het om 4 miljoen euro per maand (Van Galen et al., 2023). De omvang van nieuwe orders is vanaf juli 2023 weer aan het stijgen en ligt nu op gemiddeld 5 miljoen euro per maand (CBS, raming).

¹⁸ Zo haalde de Tuinbouwondernemer van het jaar 2023 met zijn innovatieve vierlagensysteem van aardbei- en frambozenplanten op 1 ha de opbrengst van 240 ha.

Figuur 9.3 Bouwsom van ontvangen orders en productie van kassen in miljoen euro, januari 2021-oktober 2023

*: raming.

Bron: CBS Statline.

9.4 Research & Development (R & D) kasmaterialen: grote rol Nederland

De ontwikkeling van hightechkassen is in Nederland altijd onderwerp van innovatie geweest. Door onder meer de economische crisis van 2007-2008 is omwille van risicospreiding en handhaving van de productie van kassen de aandacht verlegd naar zowel goedkopere varianten van kassen als naar bouwen in het buitenland. In de periode 2013-2015 is de aandacht uitgegaan naar zogenaamde midtechkassen die in opkomst waren in buitenlandse glastuinbouwgebieden, omdat daar de vraag naar betaalbare kassen hoog was. Vanaf 2016 is de nieuwbouw van hightechkassen in Nederland weer opgebloeid, ook door de toenemende aandacht voor verduurzaming, productprestaties en productkwaliteit. Sinds 2005 zet het programma 'Kas als Energiebron' van het ministerie van LNV en de glastuinbouwsector (Glastuinbouw Nederland, voorheen LTO Glaskracht) veel onderzoek naar innovaties op het gebied van

energie in gang. Voorbeelden zijn CO₂ halen uit buitenlucht, lichttransmissie verhogen door reinigungsstrategieën, isolatietechnieken en het toepassen van coatings. Ook de elektriciteit producerende kas, de Venlow Energy kas en de Daglichtkas zijn voorbeelden van innovaties.

In EU-wetgeving is vastgelegd dat er schoon oppervlaktewater moet zijn in 2027. Overheden, waterschappen en Glastuinbouw Nederland zetten zich in voor verbetering van de waterkwaliteit door te werken aan nulemissie vanuit de glastuinbouw. Per 2018 is wetgeving in werking getreden dat afval- en drainwater gezuiverd moet zijn van resten van gewasbeschermingsmiddelen. De emissieloze kas is daarmee een uitgangspunt bij nieuwbouw in Nederland. De emissieloze kas is ook een voorbeeld van een exportproduct naar de rest van de wereld.

R&D speelt een voorname rol in de keten met oog op productieprestatie (kwantiteit), productieproces (automatisering/robotisering), productkwaliteit (smaak, kleur, plantvorm, etc.) en verduurzaming op het terrein van energie en gewasbescherming. R&D wordt gedreven door verschillende factoren, zoals de economische ontwikkeling in het betreffende land en de strategie van kassenbouwers om kassen te leveren die zijn toegespitst op lokale omstandigheden (*adapted approach*), waarbij men afhankelijk van de conjunctuur ook goedkopere versies van kassen kan leveren. Telers kunnen onder beschermde omstandigheden de lokale markt voorzien van producten en/of eventueel combineren met export. Andere factoren die een rol spelen zijn de wereldwijde vraag naar gecertificeerde voedings- en sierteeltproducten, verduurzaming (inputefficiëntie en emissiereductie), voedselzekerheid (toegang tot verse producten, calorieën en voedingswaarde) en digitalisering (big data voor systeemontwerp, bouw en beheer en de ontwikkeling van de autonome kas).

De kasontwikkelingen stellen de teler in staat om op verschillende fronten (tegelijk) verbeteringen door te voeren ten gunste van zijn concurrentiepositie en duurzaamheidsprestatie. De inspanningen op het gebied van R&D hebben de Nederlandse kassenbouwers geen windeieren gelegd. Kassenbouwers bieden de klanten een breder palet aan producten aan, van gebruikte naar midtech- en hightechkassen. R&D wordt daarbij ook gecoördineerd via het platform van kassenbouwers: het AVAG Greenhouse Technology Center. Hierbij spelen

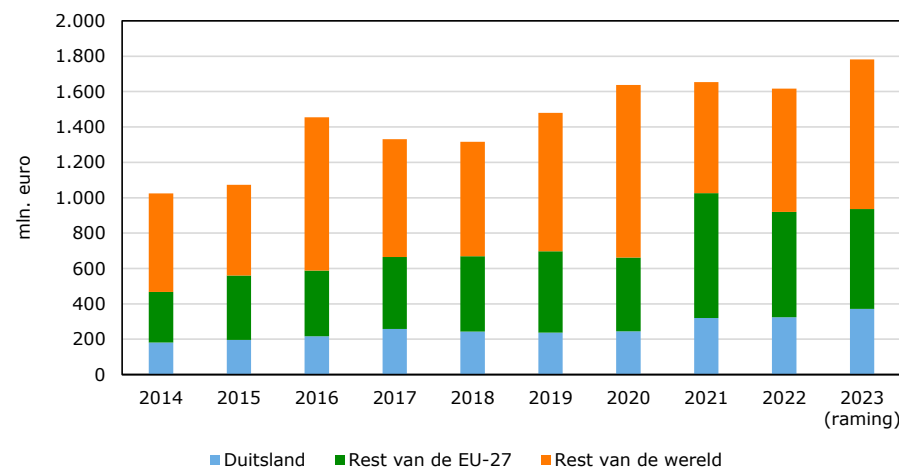
Hortivation, de organisatie die in samenwerking met het bedrijfsleven en kennisinstellingen (onder andere TNO en WUR) strategische innovaties snel beschikbaar wil krijgen, evenals het HortiQ-certificaat, een onafhankelijk en objectief kwaliteitssysteem van kassenbouwers, installatiebedrijven en andere toeleveranciers, een belangrijke rol. Een certificaat geeft zekerheid dat geborgde en gecontroleerde kassen aan de standaard van een kwaliteitssysteem voldoen. De kassenbouwontwikkeling vindt niet alleen plaats binnen het glastuinbouwcluster, maar ook steeds meer met partijen daarbuiten. Hierbij kan men denken aan de glasindustrie, folieleveranciers en bedrijven gericht op sensortechnologie (ten behoeve van klimaatregeling en sturing), robotica en dataverwerking. Een voorbeeld hiervan is het cross-over PPS-project 'Smart materials for greenhouses' van de Topsectoren Tuinbouw & Uitgangsmaterialen en High Tech Smart Materials, waarin twee kennisinstellingen en zeven (internationale) bedrijven samenwerken aan innovatieve kasomhullingen voor verschillende klimaatzones in de wereld.

9.5 Export kasmaterialen stijgt, import daalt

In 2014 bedroeg de exportwaarde van kasmaterialen 1 miljard euro (figuur 9.4), in 2020 was dit gestegen naar ruim 1,6 miljard in 2020. Voor 2023 wordt de export geraamd op 1,781 miljard euro. In 2023 ging 53% van de export naar EU-landen. De exportgroei is gerealiseerd naar landen buiten de EU.

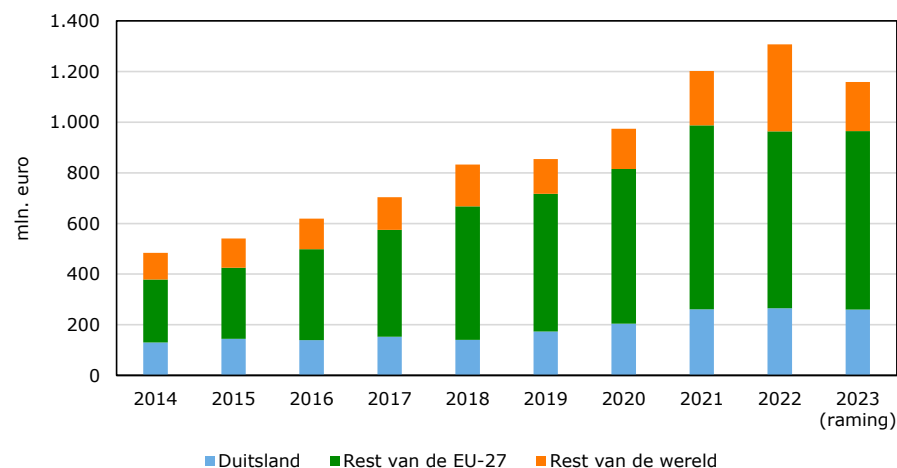
Van de export in 2023 is 327 miljoen euro wederuitvoer; dit aandeel is vrij stabiel met zo'n 18% in de totale uitvoer. Het aandeel van de wereld in de wederuitvoer steeg met 8% in 2023, terwijl het EU-aandeel met 30% afnam ten opzichte van 2022 naar 47% in 2023. Er wordt in 2023 relatief meer geïmporteerd vanuit de rest van de wereld dan uit de EU en beide importstromen zijn in 2023 nagenoeg gelijk aan elkaar.

Het gaat bij deze getallen om de uitvoer van de kasconstructie (exclusief installatiewerkzaamheden). Dit is echter maar een deel van het verhaal, maar cijfers over bijvoorbeeld het glas of de installaties ten behoeve van de kasinrichting zijn niet in de exportcijfers terug te vinden.

Figuur 9.4 Export Nederland van kasmaterialen (in miljoen euro)
Bron: CBS.

De kasmaterialen worden niet allemaal in Nederland geproduceerd; er worden kasmaterialen geïmporteerd, verwerkt en vervolgens geëxporteerd. Kassenbouwers ervaren risico's van verstoring van de aanvoerketen, zoals bijvoorbeeld door de coronapandemie, disrupties in vaarroutes (zoals de blokkade van het Suezkanaal in maart 2021) of de oorlog in Oekraïne. In 2023 is er een stijging van de export (10%) en een daling van de import (-11%) ten opzichte van 2022. De import bedroeg in 2023 1,159 miljard euro (figuur 9.5). Deze veranderingen kunnen het gevolg zijn van wijzigende productiestromen of van tijdelijke prijsverschillen. Pas op termijn is aan te geven of er een trendbreuk is of een tijdelijk effect op de invoer.

Figuur 9.5 Import kasmaterialen (in miljoen euro)

Bron: CBS.

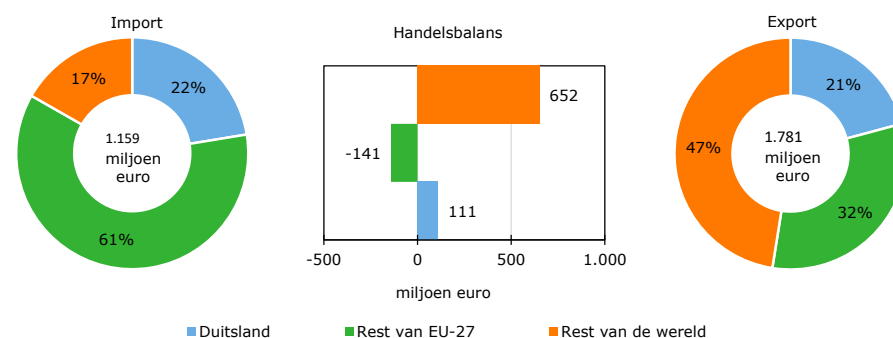
Ging het tot de jaren tachtig alleen om de bouw van kasconstructies (het kasgebouw), vanaf de jaren tachtig worden kassen met complete inrichting (productiesystemen en installaties) opgeleverd. De laatste jaren worden ook kassen, inclusief inrichting, gecompleteerd met diensten zoals monitoringssystemen en/of geleverd met teeltmanagement. De laatste twee zijn vooral geïntroduceerd om de bedrijfsleiders op te leiden en de prestaties van de kas te verhogen en te borgen (voor een efficiënte en doelmatige bedrijfsvoering). Dit laatste hangt ook samen met de ontwikkeling dat steeds meer investeerders van buiten de agrosector kascomplexen neerzetten, waarbij de specifieke expertise ontbreekt om de kassen goed te kunnen managen.

In turnkeyprojecten worden deze kassen als 'totaaloplossing' neergezet, waarbij ook lokale leveranciers worden betrokken en opgeleid uit oogpunt van kostenbeheersing. Doorgaans worden hightechkassen gebouwd, maar de laatste jaren worden ook midtechkassen, zoals plastic tunnelkassen (multitunnels), met hightechinrichting neergezet. Dit laatste vindt vooral in meer (sub)tropische (vochtige) en aride gebieden plaats. In aride gebieden zijn al kassen gebouwd waarbij het kasklimaat volledig wordt geconditioneerd, de waterefficiëntie hoog is en de emissie van gewasbeschermingsmiddelen tot een minimum wordt

teruggebracht. Daar hoort wel een regionale afzetmarkt bij met een hogere productprijs. Een voorbeeld zijn de Arabische Emiraten met een lokale koopkrachtige vraag en de VS (Arizona) voor levering aan omliggende grote steden (Los Angeles en Las Vegas) en aan de metropolen in Noord-Amerika (Ruijs, 2018).

Export kasmaterialen draagt positief bij aan Nederlandse handelsbalans

De handelsbalans van Nederland voor kasmaterialen is 622 miljoen euro positief, maar dit geldt niet voor alle regio's. Los van Duitsland is er een handelstekort van 141 miljoen euro met de rest van de EU-27 landen (figuur 9.6). Voor de totale EU-27 geldt dat de handelsbalans negatiever is geworden door verschuiving van de import naar de rest van de wereld. De belangrijkste exportlanden liggen in Europa en zijn vooral de Nederland omringende landen zoals Duitsland, het VK en België.

Figuur 9.6 Import en export van kasmaterialen in 2023 naar regio

Bron: CBS.

De export naar afzonderlijke landen buiten de EU-27 vertoont een wisselvalliger patroon door het projectmatig verkopen van kassencomplexen in turnkeyprojecten. De belangrijkste bestemmingen buiten de EU-27 zijn het VK, de VS, China en Canada. De export naar China is wisselvalliger dan naar de VS en in 2023 met 58% gedaald ten opzichte van 2022. China eindigt in 2023 op de dertiende plek. De export naar het VK vertoont een stijging van 75% ten opzichte van 2022. De VS blijven redelijk stabiel op de vijfde plek met

126 miljoen euro. Tabellen 9.1 tot en met 9.3 geven aanvullende informatie over de export en import van kasmaterialen.

Tabel 9.1 *Stijging van export kasmaterialen*

	2023 (raming) mutatie t.o.v. 2022	
Totale exportwaarde (mld. euro)	1,8	10,2%
Waarvan van Nederlandse makelij	82%	
Aandeel in de landbouwexport	1,4%	
Totale importwaarde (mld. euro)	1,2	-11,4%
Aandeel in de landbouwimport	1,4%	
Belangrijkste exportbestemmingen (mln. euro)		
1. Duitsland	371	15%
2. België	211	-5%
3. Verenigd Koninkrijk	163	75%
Belangrijkste herkomstlanden import (mln. euro)		
1. België	351	8
2. Duitsland	260	-2
3. Polen	120	16

Bron: CBS tot en met december 2023, door WUR en CBS.

Tabel 9.2 *Grootste stijgers en dalers bij de export van kasmaterialen*

	2023 (raming)
Top 3 landen met absolute toename van de exportwaarde	
Verenigd Koninkrijk	70%
Duitsland	47%
Denemarken	23%
Top 3 landen met absolute afname van de exportwaarde	
China	-24%
Hongarije	-11%
België	-10%

Bron: CBS tot en met december 2023, door WUR en CBS.

Tabel 9.3 *Grootste stijgers en dalers bij de import van kasmaterialen*

	2023 (raming)
Top 3 landen met absolute toename van de importwaarde	
België	27%
Polen	17%
Griekenland	11%
Top 3 landen met absolute afname van de importwaarde	
Vietnam	-59%
China	-48%
Spanje	-32%

Bron: CBS tot en met december 2023, door WUR en CBS.

Literatuur en websites

Hoofdstuk 2 De Nederlandse handel in landbouwgoederen

CBS (2022). Nederland in EU grootste importeur Braziliaanse landbouw. Den Haag/Heerlen. Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2023a). <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/energieprijzen>. Den Haag/Heerlen. Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2023b). *Bbp, productie en bestedingen; kwartalen, mutaties, nationale rekeningen*. [Dataset]. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. StatLine - Bbp, productie en bestedingen; kwartalen, mutaties, nationale rekeningen (cbs.nl).

CBS (2023c). *Productenprijzen (PPI); afzet-, invoer-, verbruiksprijzen, index 2015=100*. [Dataset]. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. StatLine - Producentenprijzen (PPI); afzet-, invoer-, verbruiksprijzen, index 2015=100 (cbs.nl).

CBS (2023d). *Aanbod en gebruik; productgroepen, nationale rekeningen*. [Dataset]. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. StatLine - Aanbod en gebruik; productgroepen, nationale rekeningen (cbs.nl).

CBS (2024a). Inflatie in december 1,2 procent bij snelle raming; 3,4 procent exclusief energie (cbs.nl). Den Haag/Heerlen. Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2024b). Inflatie 3,8 procent in 2023; exclusief energie 6,5 procent (cbs.nl). Den Haag/Heerlen. Centraal Bureau voor de Statistiek.

Europese Commissie (2023). Price dashboard latest issue. https://agriculture.ec.europa.eu/international/agricultural-trade/agricultural-markets-and-prices_en

FAO (2023). *Food Prices Index*. <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>

CBS/WUR (2023). Recordwaarde landbouwexport door prijsstijgingen. Den Haag/Heerlen/Wageningen: CBS en Wageningen Economic Research.

Hoofdstuk 3 Herkomst en bestemming van Nederlandse handel in landbouwgoederen

Bohn, T., Ramaekers, P., Wong, K.F., Dahlmans, D. en Visser, C (2023). Europese Green Deal: CBAM, ontbossing en veehouderijketen nader bekeken. In: Internationaliseringsmonitor 2023-II: Duurzame Handel? Den Haag/Heerlen. Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2020). De handelsrelatie met Italië (cbs.nl). Den Haag/Heerlen. Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2021a). Nederland grootste bierexporteur in de Europese Unie. Den Haag/Heerlen. Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2021b). Verdiensten aan export van machines en voeding naar China sterk gegroeid. Den Haag/Heerlen. Centraal Bureau voor de Statistiek.

Food Agribusiness (2023). Nestlé sluit Ierse fabriek voor babymelkpoeder.

Nieuwe Oogst (2023). Export van varkensvlees naar China laat flinke daling zien.

Ramaekers, P., Rooyakkers, J., Franssen, L. en Creemers, S. (2022). Gevolgen van de Brexit. In: G.D. Jukema, P. Ramaekers en P. Berkhout (Red.), 2022. De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2022. Wageningen/Heerlen/Den Haag, Wageningen Economic Research en Centraal Bureau voor de Statistiek.

Ramaekers, P., Wong, K.F. en Bohn, T. (2023). Exportverdiensten. In: Berkhout, P. (red.), H. van der Meulen, P. Ramaekers, 2023. Staat van Landbouw, Natuur en Voedsel; Editie 2023. Wageningen/Heerlen/Den Haag, Wageningen Economic Research en Centraal Bureau voor de Statistiek.

Varkensbedrijf (2023). Sectorverkenning varkenshouderij 2030.

Hoofdstuk 4 De handel uitgesplitst naar handelsgroepen

www.rvo.nl (marktordening statistieken), opgehaald januari 2024.

www.agrimatie.nl, 'De Nederlandse kalfsvleesketen', 11-12-2023.

www.NieuweOogst.nl, Haijo Dodde, 'Samenwerking tafelaardappelen wordt verenigd in PotatoNext', 07-08-2023.

www.agf.nl, 'Overzicht wereldmarkt blauwe bessen', 12 januari 2024.

www.mvo.nl, 'Handelscijfers 2022, Oliën- en vettenketen toont veerkracht', Magazine 2, 2023.

www.deboerderij.nl, 'Veevoercoöperaties hebben tegenwind' 07-04-2023.

www.agrimatie.nl, 'De Nederlandse suikerketen in beeld', 11-12-2023.

www.vionfoodgroup.com, 'Vion herziert bedrijfsportfolio in Duitsland', 16-01-2024.

www.landbouwleven.be, 'Einde aan Chinees importverbod Belgisch varkensvlees', 12-01-2024.

Pauwels, C.G.G.M. et al, 'Nicotineproducten zonder tabak voor recreatief gebruik', RIVM-briefrapport 2020-0152

Financieel Dagblad, 'Amerikaans Bunge is na overname van Rotterdams Viterra wereldspeler in graan', Vasco van der Boon, 13 juni 2023.

CBS (2023a). *Productenprijzen (PPI); afzet-, invoer-, verbruiksprijzen, index 2015=100*. [Dataset]. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. StatLine – Producentenprijzen (PPI); afzet-, invoer-, verbruiksprijzen, index 2015=100 (cbs.nl).

FAO (2023). *Food Prices Index*.
<https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>

Ramaekers, P., Wong, K.F. en Bohn, T. (2023). Exportverdiensten. In: Berkhout, P. (red.), H. van der Meulen, P. Ramaekers, 2023. Staat van Landbouw, Natuur en Voedsel; Editie 2023. Wageningen/Heerlen/Den Haag, Wageningen Economic Research en Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS/WUR (2023). Recordwaarde landbouwexport door prijsstijgingen. Den Haag/Heerlen/Wageningen: CBS en Wageningen Economic Research.

Hoofdstuk 5 De handel in landbouwgerelateerde goederen

Europese Commissie (2023). Price dashboard latest issue.
https://agriculture.ec.europa.eu/international/agricultural-trade/agricultural-markets-and-prices_en

Hoofdstuk 6 Landbouwhandel in oorlogstijd: Nederlandse handel met Oekraïne en Rusland

Berkhout, P., Bergevoet, R. en Jellema, A. (2022a). Knelpuntenanalyse conflict Oekraïne; Analyse knelpunten korte termijn voor de agrarische ketens. Wageningen Economic Research, No. 2022-037.

- Berkhout, P., Bergevoet, R. en van Berkum, S. (2022b). Een beknopte analyse van de gevolgen van de oorlog in Oekraïne voor de voedselzekerheid. Wageningen Economic Research, No. 2022-033.
- Blankestijn, M. (2023, 8 maart). Voor 'graanschuur' Oekraïne dreigt een nieuw rampjaar. Het Financieele Dagblad. Geraadpleegd op 28 november 2023.
- Bosman, J. (2023, 3 september). Erdogan toont empathie met Rusland door nieuwe graandeal met Poetin te bespreken. Het Financieele Dagblad. Geraadpleegd op 4 december 2023.
- CBS (2022, 4 april). 84 procent van ingevoerde zonnebloemolie in 2021 kwam uit Oekraïne. Geraadpleegd op 28 november 2023.
- CBS (2023, 4 april). Prijs van eieren stijgt niet alleen in Nederland. Geraadpleegd op 24 november 2023.
- Creemers, S., Ramaekers, P., Visser, C. en Wong, K.F. (2023). Handel met Oekraïne en Rusland. In G. Jukema, P. Ramaekers, & P. Berkhout (Reds.), De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2023. No. 2022-033. Wageningen Economic Research Rapport, No. 2023-004. Wageningen Economic Research/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Europese Commissie (2023, 3 december). Russian import ban on EU products. Geraadpleegd op 7 december 2023.
- Europese Raad (2023a, 11 oktober). Oekraïense graanuitvoer uitgelegd. Geraadpleegd op 29 november 2023.
- Europese Raad (2023b, 23 oktober 2023). Hoe de Russische invasie in Oekraïne de wereldwijde voedselcrisis verergert. Geraadpleegd op 29 november 2023.
- Europese Raad (2023c, 28 juli). Tijdljn – beperkende EU-maatregelen tegen Rusland wegens Oekraïne. Geraadpleegd op 7 december 2023.
- FD (2023, 24 juli). Veel graan uit Oekraïne gaat naar China. Het Financieele Dagblad. Geraadpleegd op 1 december 2023.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (2023). FAO Food Price Index. Geraadpleegd op 24 november 2023.
- Glauben, T., Svanidze, M., Götz, L., Prehn, S., Jamali Jaghdani, T., Đurić, I. en Kuhn, L. (2022). The war in Ukraine, agricultural trade and risks to global food security. *Intereconomics*, 57(3), 157-163.
- Kuypers, M. (2023). Aan de oostkant van de EU neemt de antipathie tegen Oekraïne toe. Het Financieele Dagblad. Geraadpleegd op 1 december 2023.
- Méheut, C. (2023, 19 oktober). Ukraine's Economy Starts to Rebound as It Adapts to War. *The New York Times*. Geraadpleegd op 1 december 2023.
- OESO (2022). The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets. OECD Publishing.
- Ramaekers, P. (2016). Trends in de handel in landbouwgoederen. In M. Jaarsma (Red.), *Internationaliseringsmonitor*, tweede kwartaal: Agribusiness. Centraal Bureau voor de Statistiek.
- RVO (2016). Russische tegensancties. Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. Geraadpleegd op 27 november 2023.
- The Economist (2023a, 29 juli). Russia is attacking Ukraine's agricultural exports. *The Economist*. Geraadpleegd op 28 november 2023.
- The Economist (2023b, 22 augustus). Against expectations, global food prices have tumbled. *The Economist*. Geraadpleegd op 29 november 2023.
- The Economist (2023c, 27 april). Charting Ukraine's soaring exports to the EU. The influx of grain is testing its neighbour's solidarity. *The Economist*. Geraadpleegd op 1 december 2023.
- Timmer, E. (2023, 1 maart). Steun voor Oekraïne zorgt voor meer import 'barbaarse' eieren: 'Te raar voor woorden'. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 24 november 2023.

Wall, K. van de (2023, 5 april). Eieren flink duurder geworden. NRC Handelsblad. Geraadpleegd op 27 november 2023.

Walters, D. (2023, 31 maart). Voedselonderzoeker: graandel was vooral fijn voor Nederlandse varkensboer. NRC Handelsblad. Geraadpleegd op 1 december 2023.

Wiel, C. van de (2023, 18 september). Export van Oekraïens graan zorgt opnieuw voor ruzie binnen de EU. NRC Handelsblad. Geraadpleegd op 1 december 2023.

Woltjer, J. (2023, 11 oktober). Veilingomzet in Nederland geteelde snijbloemen na acht maanden bijna 5% lager dan in 2022. Wageningen University & Research. Geraadpleegd op 7 december 2023.

Hoofdstuk 7 De voetafdruk van de invoer van Nederlandse agrarische goederen

Aerts, N., Bohn, T. en Wong, K.F. (2023). De Nederlandse invoervoetafdruk onder de loep. In S. Creemers, J. Rooyakkers en M. Weusten (Red.). Internationaliseringsmonitor 2023-II. Duurzame Handel? Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Brandão, F. en Schoneveld, G. (2015). The state of oil palm development in the Brazilian Amazon: Trends, value chain dynamics, and business models (Vol. 198). CIFOR.

CBS (2021). Avocado-import groeit met 19 procent in 2020. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2022). Nederland in EU grootste importeur Braziliaanse landbouw. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2023). Efficiënt gebruik van materialen niet genoeg voor verminderen CO₂-uitstoot. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CLO (2021). Zelfvoorzieningsgraad veevoer en mestafzet voor Nederlandse varkenshouderij. Compendium voor de Leefomgeving.

COV (2023). Sector in cijfers. Centrale Organisatie voor de Vleessector.

EC (2020). Van boer tot bord. ons voedsel, onze gezondheid, onze planeet, onze toekomst. Naar een gezonder en duurzamer EU-voedselsysteem, een hoeksteen van de Europese Green Deal. Brussel, COM(2020) 381 final.

EC (2022). Proposal for a directive of the European Parliament and of the council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937. Brussel, COM(2022) 71 final.

EU (2021). EU Code of Conduct on responsible food business and marketing practices. Via: Code of Conduct (europa.eu)

FNV (2019). Social dialogue and tercerizados in Colombia's palm oil industry: the cases of palmas y extractora monterrey S.A. and Palmas de cesar.

Guallasamin, K. en Simon Baile, D. (2018) Carbon footprint of the cultivation of roses in Ecuador comparing two methodologies: GHG Protocol vs. PAS 2050. Letras Verdes, 24, 27-56.

Hütz-Adams, F., Knoke, I. & Dachs, I. (2022). Guide to conducting risk analyses for palm-oil-producing countries.

IPCC (2021). Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA. Intergovernmental Panel on Climate Change.

LNV (Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit)(2020). Brief aan de Tweede Kamer kenmerk DGNVLG / 20244757. Programma versterken biodiversiteit. Den Haag

Mingorance, F. (2006). The flow of palm oil Colombia-Belgium/Europe: A study from a human rights perspective. Human Rights Everywhere and Coordination Belge pour la Colombie, Belgium.

OECD (2022). Translating a risk-based due diligence approach into law: Background note on Regulatory Developments concerning Due Diligence for Responsible Business Conduct.

PBL (2021). Halveren van de Nederlandse voetafdruk. Reflectie op een nieuwe ambitie voor het Nederlandse nationale en internationale natuurbeleid. PBL Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag, PBL-publicatienummer: 4270.

Quiroz, D., Achterberg, E. en Arnould, J. (2021). Sector analysis Latin American Palm Oil.

Selten, F. en van Weelen, M. (2022, 7 december). Wereldwijde uitstoot van CO2 is nog niet aan het dalen. KNMI.

Silva Raucci, G., Silva Moreira, C., Aparecida Alves, P., Mello, F.F.C., de Almeida Frazão, L., Cerri, C.E.P. en Clemente Cerri, C. (2015) Greenhouse gas assessment of Brazilian soybean production: a case study of Mato Grosso State. Journal of Cleaner Production, 69, 418-425.

Hoofdstuk 8 Handel in dierlijke mest en kunstmest – verschillende markten voor dezelfde nutriënten

CBS (2023a). Mestafzet buiten de Nederlandse landbouw: mineralen, mestsoorten. Tabel op CSB Staline, geraadpleegd op 29 november 2023.

CBS (2023b). Exportwaarde van kunstmest 57 procent hoger in 2022.

Landwirtschaftskammer Nordrhein-Westfalen, 2021. Nährstoffbericht NRW 2021. Landwirtschaftskammer Nordrhein-Westfalen, Münster.

Meststoffen Nederland (2019). KunstMest 4.0. Meststoffen Nederland, Leidschendam.

NCM (2024). Nederland mestoverschot zal in 2026 meer dan vervijfvoudigd zijn. <https://www.mestverwaarding.nl/kenniscentrum/3947/nederlandse-mestoverschot-zal-in-2026-meer-dan-vervijfvoudigd-zijn>, geraadpleegd op 4 januari 2024.

NVWA (2023). Mestverwerking en hygiëniseren. <https://www.nvwa.nl/onderwerpen/mest/mestverwerking-en-hygienisatie>, geraadpleegd op 12 december 2023.

RVO, 2022. Welke mestsoort in mijn mengsel? En welke regels zijn er? Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, Versie oktober 2022.

RVO, 2023a. Export en import in cijfers. <https://www.rvo.nl/onderwerpen/mest/import-export#export-en-import-in-cijfers>, geraadpleegd op 14 december 2023.

RVO, 2023b. Stimuleren organische stofrijke meststoffen. <https://www.rvo.nl/onderwerpen/mest/gebruiken-en-uitrijden/fosfaat-landbouwgrond/stimuleren-organische-stofrijke>, geraadpleegd op 14 december 2023.

Yara (2022). Climate Roadmap 2030. Yara Sluiskeel B.V.

Hoofdstuk 9 Kassen

Dijk, G. van en Peters, F. (2011). Organisaties als levende systemen Aflevering 56, november 2011. Handboek HRM

Jukema, G., Ramaekers, P. en Berkhout, P. (2020). De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband. Wageningen Economic Research Rapport 2020-001.

Ruijs, M. en Splinter, G. (2019). De kracht van glas; Hoe ziet het productassortiment voor de bedekte teelt er in 2050 in Nederland uit? Essay. Wageningen Economic Research, Den Haag.

Porter, M. (1998). The competitive advantage of nations. Palgrave Macmillan.

Vijverberg, A.J. (1996). Glastuinbouw in ontwikkeling; beschouwingen over de verwetenschappelijking van de sector. PhD thesis, Landbouwniversiteit Wageningen. Eburon, Delft, pp. 166.

Geraadpleegde websites:

www.agfprimeur.nl
www.cbs.nl
www.kasalsenergiebron.nl
www.groenlabelkas.nl
www.smk.nl
www.rvo.nl
www.agrimatie.nl
<https://opendata.cbs.nl/statline>
www.groentennieuws.nl
www.onderglas.nl
www.flynth.nl
www.agrocare.nl
www.kubogroup.nl
www.fd.nl
www.twitter.com

Geraadpleegd persoon:

L. van Horen, Raboresearch
H. Maters, Lotus Agriconsult

Bijlage 5. Prijsontwikkeling voedingsmiddelen in 2023 in meer detail

CBS (2023a). *Productenprijzen (PPI); afzet-, invoer-, verbruiksprijzen, index 2015=100*. [Dataset]. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek. [StatLine - Producentenprijzen \(PPI\); afzet-, invoer-, verbruiksprijzen, index 2015=100 \(cbs.nl\)](https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83702NEN-2023-001/table?at=1).

FAO (2023). *Food Prices Index*.
<https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>

Bijlage 1 Lijst van auteurs

Hoofdstuk 2 De Nederlandse handel in landbouwgoederen

Pascal Ramaekers (CBS)
Khee Fung Wong (CBS)
Timon Bohn (CBS)
Janneke Rooyakkers (CBS)
Henk van Logtestijn (CBS)
Christiaan Visser (CBS)

Hoofdstuk 3 Herkomst en bestemming van Nederlandse handel in landbouwgoederen

Pascal Ramaekers (CBS)
Timon Bohn (CBS)
Christiaan Visser (CBS)

Hoofdstuk 4 De handel uitgesplitst naar handelsgroepen

Gerben Jukema (WeCR)
Pascal Ramaekers (CBS)
Timon Bohn (CBS)
Janneke Rooyakkers (CBS)

Hoofdstuk 5 De handel in landbouwgerelateerde goederen

Pascal Ramaekers (CBS)
Khee Fung Wong (CBS)
Timon Bohn (CBS)
Christiaan Visser (CBS)

Hoofdstuk 6 Landbouwhandel in oorlogstijd: Nederlandse handel met Oekraïne en Rusland

Roger Voncken (CBS)

Hoofdstuk 7 De voetafdruk van de invoer van Nederlandse agrarische goederen

Nieke Aerts (CBS)
Koen Boone (Wageningen Economic Research)
Valerie Janssen (Wageningen Economic Research)
Stef Weijers (CBS)

Hoofdstuk 8 Handel in dierlijke mest en kunstmest – verschillende markten voor dezelfde nutriënten

Katrin Oltmer (Wageningen Economic Research)

Hoofdstuk 9 Bedekte teelten: meer variatie in gewassen, constructies en bouwlocaties

Coert Bregman (Wageningen Economic Research)

Bijlage 5. Prijswontwikkeling voedingsmiddelen in 2023 in meer detail

Janneke Rooyakkers (CBS)

Bijlage 2 Dataverantwoording

B2.1 Raming Nederlandse handel in landbouwgoederen

Ten tijde van de uitgifte van deze publicatie zijn de definitieve cijfers voor 2023 nog niet voorhanden. Daarom was een raming vereist voor de ontbrekende maanden. Voor de eerst elf maanden is gebruikgemaakt van gerealiseerde cijfers. Deze worden opgeteld bij een schatting voor december. De schatting van deze maand is gebaseerd op de procentuele ontwikkeling in de eerste elf maanden van 2023 ten opzichte van 2022 en de realisaties in december van 2022.

Het CBS levert op verschillende tijdstippen en volgens de voor deze bronnen geëigende definities en voorschriften de Nederlandse cijfers aan aan Eurostat en de Verenigde Naties.

Deze publicatie gebruikte cijfers zonder quasi-doorvoer (zie begrippenlijst).

B2.1.1 Definitie in landbouwgoederen

Wageningen Economic Research heeft samen met het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en het CBS bepaald welke producten wel en niet onder de agrarische sector vallen. Deze lijst is zo veel mogelijk in overeenstemming met de definitie die ook de Europese Commissie (EC) gebruikt voor internationale vergelijkingen. Het verschil met de EC is dat zowel vis- als houtproducten wel opgenomen zijn in de hier gebruikte definitie en deze twee productgroepen door de EC afzonderlijk worden gerapporteerd. De agrarische handel zoals gebruikt in deze publicatie omvat de eerste 24 hoofdstukken van de internationale handelsstatistieken, plus een aantal agrarische producten uit overige hoofdstukken volgens de Gecombineerde Nomenclatuur-coderingssystematiek (GN).

Basisdefinitie landbouwgoederen:

- (01) Levende dieren
 - (02) Vlees
 - (03) Vis en zeevruchten
 - (04) Zuivel en eieren
 - (05) Andere producten dierlijke oorsprong
 - (06) Sierteelt
 - (07) Groenten
 - (08) Fruit
 - (09) Koffie, thee, specerijen
 - (10) Graan
 - (11) Meel, mout, zetmeel
 - (12) Oliehoudende zaden en vruchten
 - (13) Plantensappen
 - (14) Vlechtstoffen (o.a. bamboe, riet)
 - (15) Natuurlijke vetten en oliën
 - (16) Bereidingen van vlees en vis
 - (17) Suiker en suikerwerk
 - (18) Cacao en bereidingen
 - (19) Bereidingen van graan, meel, melk
 - (20) Bereidingen van groente en fruit
 - (21) Overige voeding
 - (22) Dranken
 - (23) Resten voedselindustrie, veevoer
 - (24) Tabak en tabaksproducten
- + overige primaire en secundaire landbouwgoederen. Dit zijn de goederensoorten die starten met de volgende cijfers: 29054500, 3301, 330210, 3501, 3502, 3503, 3504, 3505, 3823, 4001, 4101, 4102, 4103, 4105, 4106, 4301, 4302, 4401, 4402, 4403, 4406, 4407, 44081098, 44083930, 4409, 4501, 4502, 5001, 5002, 5003, 5101, 5102, 5103, 5104, 5105, 5201, 5203, 5301, 5302, 5303, 5304 en 5305.

Landbouwgerelateerde goederen

De in deze publicatie gebruikte cijfers betreffen de handel in landbouwgoederen. Dit zijn zowel onbewerkte (primaire) als bewerkte (secundaire) goederen. Daarnaast zijn er (niet-eetbare) goederen die geproduceerd worden ten behoeve van de landbouwsectoren in binnen- of buitenland, de zogenaamde tertiaire of landbouwgerelateerde goederen. In deze publicatie zijn alleen de producten geselecteerd die direct kunnen worden toegeschreven aan de agrarische sectoren. Het gebruik van drones in de agrarische sector kan bijvoorbeeld momenteel niet inzichtelijk worden gemaakt in de handelscijfers, omdat drones door allerlei sectoren kunnen worden ingezet. Daarom zijn deze niet meegenomen in de in deze uitgave gepubliceerde cijfers. In deze uitgave zijn de volgende landbouwgerelateerde goederen onderscheiden:

Lijst van GN-goederencodes die zijn aangemerkt als landbouwgerelateerde goederen.

31 Meststoffen
3808 Gewasbeschermingsmiddelen
8432 Landbouwmachines
8433 Landbouwmachines
8434 Landbouwmachines
8435 Landbouwmachines
8436 Landbouwmachines
84371000 Landbouwmachines
8701 Tractors en landbouwtrailers m.u.v. 87012010 en 87012090
87162000 Tractors en landbouwtrailers
8201 Landbouwgereedschappen
84378000 Machines voor de voedingsmiddelenindustrie
84379000 Machines voor de voedingsmiddelenindustrie
8438 Machines voor de voedingsmiddelenindustrie
84792000 Machines voor de voedingsmiddelenindustrie
30023000 Vaccins voor dieren
84193100 Landbouwdrogers
73089051 Kasmaterialen
73089059 Kasmaterialen
73089098 Kasmaterialen
73089099 Kasmaterialen

94060031 Kasmaterialen
94069031 Kasmaterialen
69099000 Stalinrichting
84248110 Sproeitoestellen
84248210 Sproeitoestellen
84248130 Sproeitoestellen
84248191 Sproeitoestellen
84248199 Sproeitoestellen
84248290 Sproeitoestellen
84244100 Sproeitoestellen
84244910 Sproeitoestellen
84244990 Sproeitoestellen

B2.1.2 Waarom niet overal ook volumes aangeven?

De gepubliceerde cijfers betreffen vooral waarden. Inzicht in volume is moeilijker te geven omdat er veel verschillende eenheden van een goederensoort zijn die zich moeilijk laten optellen en vergelijken. Veelal worden kilogrammen gebruikt, maar er zijn nog 33 andere eenheden, zoals stuks en liters, die in de handelsstatistieken worden gebruikt. Een ander punt is dat de waardecijfers in de CBS-statistiek Internationale handel in goederen (IHG) traditioneel van hogere kwaliteit zijn dan de hoeveelheidscijfers.

Om toch onderscheid te kunnen maken tussen prijs en volume, wordt op de afdeling Nationale Rekeningen (zie begrippenlijst) bij het CBS gebruikgemaakt van betrouwbare meso- en macroramingen. Deze ramingen worden elk kwartaal gemaakt, bijvoorbeeld als onderdeel van de raming van de economische groei in Nederland. Ze geven een nauwkeurig beeld van de volume- en prijsmutaties in de in- en uitvoer van diverse productgroepen, waaronder de landbouwgoederen. De landbouwcijfers zijn echter niet beschikbaar op een laag detailniveau.

In deze publicatie is daarnaast ook gebruikgemaakt van cijfers over exportverdiensten die het CBS heeft berekend ten aanzien van de bijdrage van de landbouwexport aan het Nederlandse bbp. Hierbij wordt gebruikgemaakt van waardeketenanalyse. Een internationale waardeketen omvat alle activiteiten – in meer dan één land – die nodig zijn om een product of dienst vanuit de conceptfase via de verschillende productiefases bij eindgebruikers te bezorgen en voor de verwerking na gebruik. Waardeketenanalyse wordt gedaan op basis

van input-outputtabellen (zie begrippenlijst) van de Nationale Rekeningen van het CBS.

B2.2 Exportverdiensten

In deze publicatie is daarnaast ook gebruikgemaakt van cijfers over exportverdiensten die het CBS heeft berekend ten aanzien van de bijdrage van de landbouwexport aan het Nederlandse bbp. Hierbij wordt gebruikgemaakt van waardeketenanalyse. Een internationale waardeketen omvat alle activiteiten – in meer dan één land – die nodig zijn om een product of dienst vanuit de conceptfase via de verschillende productiefases bij eindgebruikers te bezorgen en voor de verwerking na gebruik. Waardeketenanalyse wordt gedaan op basis van input-outputtabellen (zie begrippenlijst) van de Nationale Rekeningen van het CBS.

Bijlage 3 Begrippenlijst

B3.1 Handel

Uitvoerwaarde (export)

De waarde van de door ingezetenen aan het buitenland geleverde goederen volgens de statistieken van de internationale handel. Dit is de waarde, inclusief vracht- en verzekeringskosten, tot aan de Nederlandse grens. Dit kunnen goederen zijn die in Nederland zijn voortgebracht of vervaardigd, maar ook aanvankelijk ingevoerde goederen. Tot de uitvoer behoren ook tijdelijk uitgevoerde goederen die in opdracht van een ingezetene in het buitenland een behandeling ondergaan (passieve loonveredeling).

Quasi-doorvoer

Quasi-doorvoer betreft invoer van goederen van buitenlandse makelij die na aankomst in Nederland niet of nauwelijks een bewerking ondergaan en daarna weer worden doorgevoerd naar het buitenland. De goederen zijn tijdens het gehele verblijf in Nederland eigendom van een buitenlands bedrijf (in tegenstelling tot bij wederuitvoer). De quasi-doorvoer is geen onderdeel van de Nederlandse cijfers over de Nederlandse handel (bron: CBS), wel bij de Europese cijfers over de Nederlandse handel (bron: Eurostat).

Uitvoer van goederen van Nederlandse makelij

Uitvoer van goederen van Nederlandse makelij betreft uitvoer na productie in Nederland of uitvoer na significante bewerking van goederen van buitenlandse makelij (waarbij wordt gekeken in hoeverre de statistische goederencode van het goed al dan niet sterk is veranderd). Wederuitvoer en uitvoer van goederen van Nederlandse makelij vormen samen de totale Nederlandse uitvoercijfers. Significante bewerking betreft een verandering in de eerste zes digits van de GN-goederencode.

Wederuitvoer

Wederuitvoer betreft invoer van goederen van buitenlandse makelij die na aankomst in Nederland niet of nauwelijks een bewerking ondergaan en daarna weer worden doorgevoerd naar het buitenland. De goederen zijn tijdens het verblijf in Nederland (tijdelijk) eigendom van een Nederlands bedrijf (in tegenstelling tot bij quasi-doorvoer). Lichte bewerking betreft een verandering in de zevende en/of achtste digit van de GN-goederencode, maar het kan ook gaan om een handeling zonder verandering van de goederencode (zoals het rijpen en sorteren van avocado's of het maken van boeketten van geïmporteerde bloemen).

Invoerwaarde (import)

De waarde van door het buitenland aan ingezetenen geleverde goederen volgens de statistieken van de internationale handel. Bij invoer uit EU-landen is dit de waarde van de goederen, inclusief vracht- en verzekeringskosten, tot aan de Nederlandse grens. Bij invoer uit niet-EU-landen is dit de waarde, inclusief vracht- en verzekeringskosten, tot aan de buitengrens van de Europese Unie.

De invoer van goederen betreft alle goederen die voor gebruik of verbruik in het economisch vrije verkeer van Nederland zijn gebracht. Dit is het geval wanneer de invoerheffingen en nationale belastingen zijn voldaan. Tot de invoer van goederen behoren ook:

- tijdelijk ingevoerde goederen die in ons land, in opdracht van een niet-ingezetene, een behandeling ondergaan (actieve loonveredeling)
- goederen uit niet-EU-landen die via een entrepot in het economisch vrije verkeer van Nederland komen
- ingevoerde goederen die, zonder enige bewerking te hebben ondergaan, weer worden uitgevoerd (wederuitvoer).

Handelsbalans

De handelsbalans geeft het saldo aan tussen uitvoerwaarde en invoerwaarde, beide gemeten in euro. Meer uitvoer dan invoer geeft een handelsoverschot, omgekeerd wordt gesproken van een handelstekort.

Functionele bestemming van de import

In deze publicatie wordt de landbouwimport verdeeld naar functionele bestemming. Een deel van de import gaat meteen door als wederuitvoer (zie begrip wederuitvoer), een gedeelte van de import komt in het buitenland terecht na significante verwerking of bewerking in Nederland ('indirecte export'), een derde onderdeel van de import wordt ook verwerkt in Nederland maar wordt in Nederland afgezet ('indirect binnenland') en het resterende deel betreft directe afzet in Nederland ('direct binnenland').

B3.2 Exportverdiensten

Bruto binnenlands product (bbp)

Een maat voor de omvang van de economie. Deze wordt berekend uit de som van de waarde die door ondernemingen, huishoudens en overheden wordt toegevoegd aan de goederen en diensten die zij hebben moeten verbruiken om hun producten te kunnen maken. Deze som staat bekend als de toegevoegde waarde 'in basisprijzen'. Om tot het bbp 'in marktprijzen' te komen, wordt hierbij het saldo van productgebonden belastingen en subsidies én het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw opgeteld.

Input-outputanalyse

Met input-outputanalyse worden onder andere de uitgaven aan primaire inputs en productiefactoren, zoals de kosten van goederen en diensten die niet in Nederland zijn geproduceerd (import), en de productiefactoren (arbeid, kapitaal, ondernemerschap) toegerekend aan de finale bestedingen (consumptie door huishoudens, consumptie door overheid, investeringen, export). Met de input-outputanalyse worden daarnaast indirecte intermediaire leveringen tussen bedrijfstakken in beeld gebracht, waardoor afhankelijkheden in waardeketens zichtbaar kunnen worden gemaakt.

Bijlage 4 Uitgebreide tabellen van de landbouwgoederenhandel naar productgroepen en landen

Tabel B4.1 Import van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen
(mld. euro)

	2022	2023 (raming)
Alle landbouwgoederen	86,71	83,89
<i>Naar goederengroep (2 digit GN code)</i>		
GN-15 Natuurlijke vetten en oliën	9,93	7,85
GN-08 Fruit	7,48	7,62
GN-22 Dranken	6,32	5,95
GN-X. Overige landbouwgoederen	6,57	5,77
GN-04 Zuivel en eieren	5,94	5,71
GN-02 Vlees	5,27	5,36
GN-18 Cacao en cacaobereidingen	4,03	4,54
GN-12 Oliehoudende zaden en vruchten	4,84	4,03
GN-23 Resten van de voedselindustrie, veevoer	4,21	3,88
GN-10 Granen	4,19	3,76
GN-21 Overige voeding	3,44	3,70
GN-20 Bereidingen groenten en fruit	3,37	3,62
GN-19 Bereidingen van graan, meel en melk	3,21	3,60
GN-07 Groenten	2,91	3,28
GN-03 Vis en zeevruchten	3,05	2,89
GN-06 Sierteelt	2,35	2,27
GN-16 Bereidingen vlees en vis	1,98	1,99
GN-09 Koffie, thee, mate en specerijen	2,10	1,98
GN-01 Dieren	1,52	1,62
GN-17 Suikers en suikerwerk	1,19	1,51
GN-11 Meel, mout en zetmeel	1,02	1,18
GN-24 Tabak en tabaksproducten	0,88	0,93
GN-05 Andere producten dierlijke oorsprong	0,57	0,53
GN-13 Plantensappen	0,23	0,24

	2022	2023 (raming)
GN-14 Vlechtstoffen (o.a. bamboe, riet)	0,11	0,07
Totaal landbouw en landbouw gerelateerde goederen	6,18	5,73
<i>Naar goederengroep</i>		
Landbouwmachines	1,48	1,51
Kasmaterialen	1,31	1,16
Meststoffen	1,25	0,83
Tractors en landbouwtrailers	0,65	0,71
Gewasbeschermingsmiddelen	0,65	0,70
Machines voor de voedingsmiddelenindustrie	0,46	0,42
Vaccins voor dieren	0,15	0,21
Landbouwgereedschappen	0,14	0,10
Sproeitoestellen	0,08	0,09
Stalinrichting	0,00	0,00
Droogtoestellen voor landbouwproducten.	0,00	0,00
Totaal landbouw en landbouw gerelateerde goederen	92,89	89,62

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Tabel B4.2 Export van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen
(mld. euro)

		2022			2023 (raming)		
		Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal	Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal
Alle landbouwgoederen		79,2	42,6	121,8	82,1	41,7	123,8
<i>Naar goederengroep (2 digits GN code)</i>							
GN-04	Zuivel en eieren	9,5	2,6	12,1	9,4	2,6	12,0
GN-06	Sierteelt	9,8	1,7	11,5	9,8	1,7	11,5
GN-02	Vlees	8,0	2,9	11,0	8,3	2,8	11,2
GN-07	Groenten	5,6	2,2	7,8	6,4	2,4	8,7
GN-22	Dranken	5,4	2,4	7,8	5,4	2,7	8,1
GN-08	Fruit	0,9	6,1	7,0	1,4	6,3	7,7
GN-20	Bereidingen groenten en fruit	3,7	2,6	6,3	4,5	2,7	7,1
GN-15	Natuurlijke vetten en oliën	5,1	2,9	8,0	4,6	2,2	6,8
GN-19	Bereidingen van graan, meel en melk	5,3	1,4	6,7	5,3	1,4	6,7
GN-21	Overige voeding	3,9	2,4	6,2	3,8	2,6	6,4
GN-23	Resten van de voedselindustrie, veevoer	4,5	2,1	6,6	4,5	1,8	6,3
GN-18	Cacao en cacaobereidingen	3,3	1,7	5,0	3,9	1,9	5,8
GN-X.	Overige landbouwgoederen	4,0	2,5	6,5	3,4	1,9	5,3
GN-03	Vis en zeevruchten	2,1	2,0	4,1	2,1	2,0	4,1
GN-12	Oliehoudende zaden en vruchten	2,0	1,9	3,9	2,0	1,5	3,6
GN-16	Bereidingen vlees en vis	1,0	1,5	2,5	1,3	1,2	2,5
GN-17	Suikers en suikerwerk	1,3	0,5	1,8	1,6	0,7	2,3
GN-01	Dieren	1,4	0,4	1,8	1,8	0,4	2,2
GN-09	Koffie, thee, mate en specerijen	0,6	1,0	1,6	0,6	1,0	1,6
GN-11	Meel, mout en zetmeel	0,9	0,2	1,1	1,0	0,2	1,2
GN-24	Tabak en tabaksproducten	0,5	0,5	0,9	0,4	0,6	1,0
GN-05	Andere producten dierlijke oorsprong	0,3	0,5	0,7	0,3	0,5	0,7
GN-10	Granen	0,1	0,5	0,7	0,2	0,5	0,6
GN-13	Plantensappen	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2
GN-14	Vlechtstoffen (o.a. bamboe, riet)	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0

	2022			2023 (raming)		
	Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal	Nederlandse makelij	Weder- uitvoer	Totaal
Alle landbouwgerelateerde goederen	9,1	3,7	12,9	8,3	3,7	12,0
<i>Naar goederengroep</i>						
Landbouwmachines	2,3	0,8	3,1	2,5	0,8	3,3
Meststoffen	3,1	0,7	3,8	1,8	0,6	2,4
Machines voor de voedingsmiddelenindustrie	1,8	0,2	2,0	1,9	0,2	2,0
Kasmaterialen	1,3	0,3	1,6	1,5	0,3	1,8
Vaccins voor dieren	0,0	0,9	0,9	0,0	1,0	1,1
Gewasbeschermingsmiddelen	0,3	0,3	0,6	0,3	0,3	0,6
Tractors en landbouwtrailers	0,2	0,4	0,5	0,2	0,4	0,6
Sproeitoestellen	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Landbouwgereedschappen	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1
Droogtoestellen voor landbouwproducten.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Stalinrichting	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Totale landbouw en landbouwgerelateerde goederen	88,4	46,3	134,7	90,4	45,4	135,8

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Tabel B4.3 Import van landbouwgoederen naar herkomstland (mld. euro) a)

	2022	2023 (raming)
Totaal landen	86,71	83,89
EU-27	50,09	50,93
Niet EU	36,62	32,96
<i>Naar herkomstland</i>		
Duitsland	15,62	15,92
België	11,14	11,68
Overige landen buiten de EU	5,98	5,46
Frankrijk	5,69	5,18
Spanje	3,32	3,50
Brazilië	3,71	3,40
Polen	2,89	3,01
Verenigde Staten	3,00	2,76
Italië	2,53	2,46
Verenigd Koninkrijk	2,24	2,09
Overige EU	1,67	1,80
China	2,14	1,63
Ierland	1,68	1,60
Maleisië	1,62	1,48
Denemarken	1,30	1,45
Indonesië	1,97	1,41
Peru	1,31	1,23
Ivoorkust	1,10	1,22
Zuid-Afrika	1,13	1,19
Oekraïne	1,12	1,14
Argentinië	1,34	0,95
Zweden	0,94	0,86
Oostenrijk	0,79	0,76
India	0,85	0,71
Ecuador	0,52	0,68
Thailand	0,77	0,67
Turkije	0,65	0,67
Vietnam	0,68	0,65
Roemenië	0,70	0,62
Chili	0,71	0,58
Kenia	0,53	0,58

	2022	2023 (raming)
Costa Rica	0,61	0,55
Colombia	0,62	0,54
Hongarije	0,42	0,50
Tsjechië	0,38	0,49
Nieuw-Zeeland	0,43	0,46
Portugal	0,42	0,42
Canada	0,42	0,40
Australië	0,83	0,38
Marokko	0,40	0,36
Noorwegen	0,27	0,30
Griekenland	0,23	0,27
Finland	0,23	0,24
Israël	0,21	0,22
Ethiopië	0,20	0,18
Mexico	0,21	0,17
Japan	0,19	0,16
Rusland	0,28	0,15
Zwitserland	0,12	0,13
Zuid-Korea	0,09	0,11
Slowakije	0,10	0,09
Saoedi-Arabië	0,12	0,08
Oeganda	0,09	0,08
Taiwan	0,07	0,08
Kroatië	0,04	0,07
Tunesië	0,04	0,04
Verenigde Arabische Emiraten	0,04	0,03
Senegal	0,03	0,03
Angola	0,00	0,00

a) De landenlijst in B4.3 en B.4.6 zijn een selectie van landen en is daarom niet compleet.
Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Tabel B4.4 Import van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen naar herkomstland (mld. euro)

	2022	2023 (raming)
Totaal landen	92,89	89,62
EU-27	54,39	55,18
Niet EU	38,50	34,44
<i>Naar herkomstland</i>		
Duitsland	17,05	17,34
België	12,31	12,82
Frankrijk	6,04	5,53
Overige landen buiten de EU	6,07	5,53
Spanje	3,50	3,67
Brazilië	3,71	3,40
Polen	3,15	3,28
Verenigde Staten	3,45	3,13
Italië	2,77	2,69
Verenigd Koninkrijk	2,54	2,40
Overige EU	1,75	1,86
China	2,45	1,83
Ierland	1,70	1,62
Denemarken	1,40	1,56
Maleisië	1,62	1,48
Indonesië	1,97	1,41
Peru	1,31	1,23
Ivoorkust	1,10	1,22
Zuid-Afrika	1,13	1,19
Oekraïne	1,12	1,14
Argentinië	1,34	0,95
Zweden	1,01	0,94
Oostenrijk	0,87	0,86
India	0,87	0,74
Turkije	0,69	0,70
Thailand	0,78	0,69
Ecuador	0,52	0,68
Vietnam	0,76	0,68
Roemenië	0,73	0,65
Chili	0,76	0,61

	2022	2023 (raming)
Kenia	0,53	0,58
Hongarije	0,48	0,57
Costa Rica	0,61	0,55
Colombia	0,62	0,54
Tsjechië	0,44	0,53
Nieuw-Zeeland	0,44	0,47
Canada	0,51	0,46
Portugal	0,44	0,44
Australië	0,84	0,39
Marokko	0,40	0,36
Israël	0,33	0,32
Noorwegen	0,28	0,31
Finland	0,31	0,31
Griekenland	0,23	0,29
Japan	0,30	0,28
Rusland	0,36	0,20
Ethiopië	0,20	0,18
Mexico	0,21	0,17
Zwitserland	0,13	0,15
Slowakije	0,15	0,14
Zuid-Korea	0,11	0,13
Taiwan	0,08	0,09
Saoedi-Arabië	0,12	0,09
Oeganda	0,09	0,08
Kroatië	0,05	0,07
Verenigde Arabische Emiraten	0,07	0,05
Tunesië	0,04	0,04
Senegal	0,03	0,03
Angola	0,00	0,00

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Tabel B4.5 Export van landbouwgoederen naar bestemming (mld. euro)

	2022			2023 (raming)		
	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	totaal	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	Totaal
Totaal landen	79,2	42,6	121,8	82,1	41,7	123,8
EU-27	48,8	35,9	84,7	52,6	35,2	87,9
Niet EU	30,4	6,7	37,1	29,4	6,5	35,9
<i>Naar bestemming</i>						
Duitsland	17,2	12,1	29,3	17,5	12,0	29,6
België	8,6	5,9	14,5	9,5	5,7	15,2
Frankrijk	5,9	4,2	10,1	6,3	4,4	10,7
Verenigd Koninkrijk	7,5	1,8	9,3	7,7	1,7	9,4
Overige landen buiten de EU	5,4	1,1	6,5	5,5	1,2	6,7
Italië	2,9	1,8	4,7	3,3	1,6	5,0
Spanje	2,4	1,8	4,2	2,8	1,9	4,6
Polen	2,1	1,7	3,8	2,3	1,7	4,0
China	3,9	0,4	4,3	3,2	0,3	3,5
Verenigde Staten	2,9	0,7	3,7	2,6	0,8	3,4
Overige EU	1,7	1,3	2,9	1,7	1,2	2,9
Zweden	1,4	1,2	2,6	1,5	1,1	2,7
Denemarken	1,3	1,1	2,4	1,4	1,0	2,4
Ierland	1,0	0,7	1,7	1,1	0,7	1,8
Oostenrijk	0,8	0,8	1,5	0,9	0,8	1,6
Zwitserland	1,1	0,4	1,5	1,1	0,4	1,5
Finland	0,6	0,9	1,5	0,7	0,7	1,4
Tsjechië	0,6	0,6	1,2	0,8	0,6	1,4
Griekenland	0,7	0,4	1,1	0,8	0,3	1,2
Noorwegen	0,7	0,5	1,2	0,7	0,5	1,2
Roemenië	0,5	0,4	0,9	0,5	0,5	1,0
Portugal	0,4	0,3	0,8	0,5	0,3	0,9
Japan	0,8	0,1	0,9	0,7	0,1	0,8
Rusland	0,7	0,2	0,9	0,6	0,3	0,8
Saoedi-Arabië	0,6	0,1	0,7	0,6	0,1	0,8
Turkije	0,6	0,2	0,7	0,6	0,2	0,8

	2022			2023 (raming)		
	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	totaal	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	Totaal
Hongarije	0,4	0,4	0,8	0,4	0,3	0,7
Verenigde Arabische Emiraten	0,6	0,1	0,7	0,6	0,1	0,7
Zuid-Korea	0,7	0,1	0,8	0,6	0,1	0,7
Australië	0,6	0,1	0,6	0,5	0,1	0,6
Mexico	0,4	0,1	0,5	0,5	0,1	0,5
Canada	0,4	0,1	0,5	0,4	0,1	0,4
Slowakije	0,2	0,2	0,4	0,2	0,2	0,4
Kroatië	0,2	0,1	0,3	0,3	0,1	0,4
Israël	0,3	0,1	0,4	0,3	0,1	0,4
Oekraïne	0,2	0,1	0,3	0,3	0,1	0,4
Marokko	0,3	0,0	0,4	0,3	0,1	0,3
Zuid-Afrika	0,2	0,1	0,3	0,3	0,0	0,3
Brazilië	0,3	0,0	0,3	0,3	0,0	0,3
Taiwan	0,3	0,0	0,3	0,2	0,0	0,2
Senegal	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Indonesië	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Maleisië	0,2	0,0	0,3	0,2	0,0	0,2
Vietnam	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Thailand	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
India	0,2	0,0	0,2	0,1	0,1	0,2
Chili	0,1	0,0	0,1	0,2	0,0	0,2
Ivoorkust	0,1	0,0	0,2	0,1	0,0	0,2
Nieuw-Zeeland	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Colombia	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Peru	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Argentinië	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Tunesië	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Costa Rica	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

Tabel B4.6 Export van landbouw- en landbouwgerelateerde goederen naar bestemming (mld. euro)

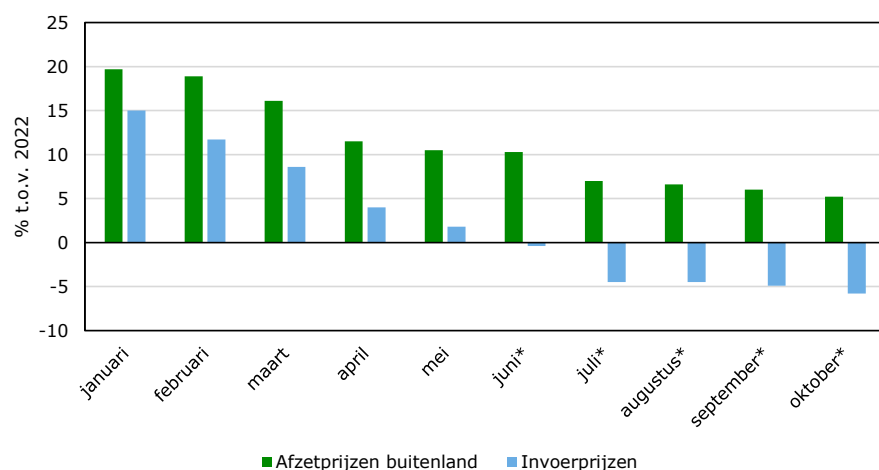
	2022			2023 (raming)		
	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	Totaal	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	Totaal
Totaal landen	88,4	46,3	134,7	90,4	45,4	135,8
EU-27	53,5	38,5	92,0	56,8	37,6	94,3
Niet EU	34,9	7,8	42,7	33,7	7,8	41,5
<i>Naar bestemming</i>						
Duitsland	18,4	12,9	31,2	18,7	12,7	31,4
België	9,7	6,4	16,1	10,3	6,1	16,4
Frankrijk	6,7	4,6	11,3	7,0	4,7	11,7
Verenigd Koninkrijk	8,1	2,0	10,1	8,2	1,9	10,1
Overige landen buiten de EU	5,9	1,3	7,2	6,1	1,4	7,5
Italië	3,1	1,9	5,0	3,5	1,8	5,2
Spanje	2,6	1,9	4,5	3,0	2,0	5,0
Verenigde Staten	3,8	0,8	4,6	3,6	0,8	4,4
Polen	2,3	1,9	4,2	2,5	1,8	4,4
China	4,1	0,5	4,6	3,3	0,3	3,7
Overige EU	1,9	1,4	3,3	1,9	1,3	3,2
Zweden	1,6	1,2	2,8	1,7	1,2	2,9
Denemarken	1,4	1,2	2,6	1,6	1,1	2,7
Ierland	1,0	0,8	1,8	1,1	0,8	1,9
Oostenrijk	0,9	0,8	1,7	1,0	0,8	1,8
Zwitserland	1,2	0,5	1,7	1,2	0,5	1,6
Finland	0,6	1,0	1,6	0,7	0,8	1,5
Tsjechië	0,7	0,6	1,3	0,8	0,6	1,5
Noorwegen	0,8	0,6	1,3	0,8	0,5	1,3
Griekenland	0,8	0,4	1,2	0,9	0,4	1,2
Roemenië	0,5	0,5	1,0	0,6	0,5	1,1
Rusland	0,9	0,3	1,2	0,7	0,3	1,0
Japan	0,9	0,1	1,0	0,8	0,1	1,0
Portugal	0,5	0,4	0,8	0,6	0,4	0,9
Saoedi-Arabië	0,7	0,1	0,8	0,8	0,2	0,9
Turkije	0,7	0,2	0,9	0,7	0,2	0,9

	2022			2023 (raming)		
	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	Totaal	Nederlandse makelij	Weder-uitvoer	Totaal
Hongarije	0,5	0,4	0,9	0,5	0,4	0,8
Verenigde Arabische Emiraten	0,6	0,1	0,7	0,6	0,1	0,8
Australië	0,7	0,1	0,8	0,7	0,1	0,8
Zuid-Korea	0,8	0,1	0,9	0,6	0,1	0,7
Canada	0,7	0,1	0,8	0,6	0,1	0,7
Mexico	0,6	0,1	0,7	0,6	0,1	0,7
Brazilië	0,6	0,1	0,7	0,5	0,1	0,7
Slowakije	0,2	0,2	0,4	0,2	0,2	0,4
Oekraïne	0,3	0,1	0,4	0,3	0,1	0,4
Kroatië	0,2	0,1	0,4	0,3	0,2	0,4
Israël	0,3	0,1	0,4	0,4	0,1	0,4
Zuid-Afrika	0,3	0,1	0,3	0,3	0,1	0,4
Marokko	0,3	0,1	0,4	0,3	0,1	0,4
Thailand	0,2	0,1	0,3	0,2	0,1	0,3
Taiwan	0,3	0,1	0,3	0,3	0,0	0,3
Maleisië	0,2	0,1	0,3	0,2	0,1	0,3
Indonesië	0,2	0,0	0,3	0,2	0,0	0,3
India	0,2	0,1	0,3	0,2	0,1	0,3
Vietnam	0,2	0,0	0,3	0,2	0,0	0,2
Senegal	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Chili	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Ivoorkust	0,2	0,0	0,2	0,2	0,0	0,2
Colombia	0,1	0,0	0,2	0,1	0,0	0,2
Nieuw-Zeeland	0,1	0,0	0,2	0,1	0,0	0,2
Argentinië	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Peru	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Tunesië	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Ecuador	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Kenia	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Costa Rica	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1
Angola	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1

Bron: CBS tot en met november 2023, raming december 2023 door WUR en CBS.

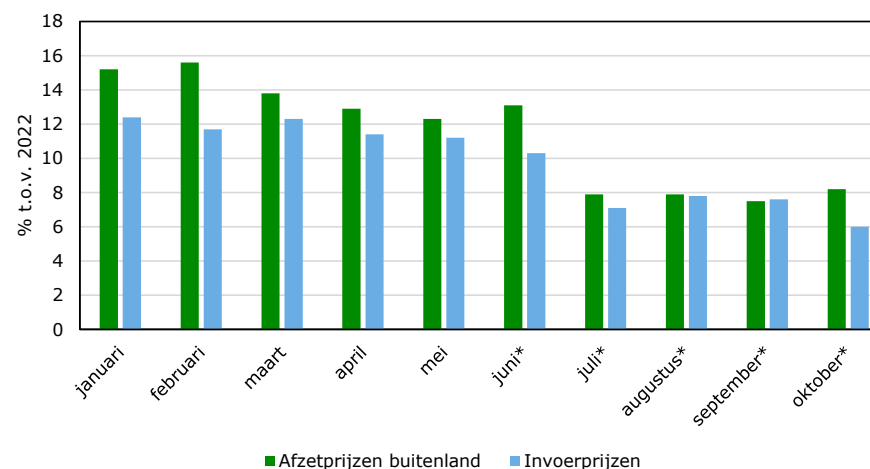
Bijlage 5 Prijsontwikkeling voedingsmiddelen in 2023 in meer detail

Op basis van producentenprijzen (CBS, 2023a) kan meer worden gezegd over de prijsontwikkeling van de handel in voedingsmiddelen in 2023. Het betreft hier enkel het industrieel deel van de landbouwgoederen, dus de voedingsmiddelen- en drankenindustrie. Figuur B5.1 laat zien dat de handelsprijzen van voedingsmiddelen in de loop van 2023 steeds minder sterk zijn gaan stijgen ten opzichte van 2022, en in het geval van de invoer zelfs begonnen af te nemen vanaf de tweede helft van 2023. De uitvoerprijzen stegen daarentegen nog door tot en met oktober 2023. Dat heeft niet alleen te maken met verschillen in prijsstelling tussen invoer en uitvoer (zie de figuren B.2 tot en met B.8), maar ook met een verschil in productsamenstelling (en daarmee een andere prijsontwikkeling) tussen invoer en uitvoer. Dat de prijzen minder sterk toenemen of zelfs afnemen geldt niet alleen voor de Nederlandse handel in landbouwgoederen. Wereldwijd daalden de voedselprijzen in de loop van 2023 (FAO, 2023).

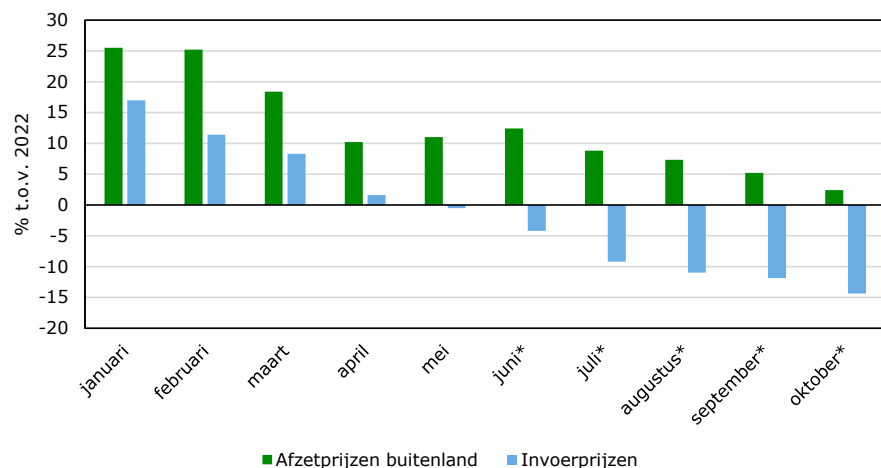
Figuur B5.1 Ontwikkeling prijzen van voedingsmiddelen in de Producentenprijsindex, 2023 ten opzichte van 2022
Bron: CBS (2023a).

De prijsontwikkeling van dranken (figuur B5.2) was vergelijkbaar voor de invoer en de uitvoer. De prijzen bleven toenemen in 2023, maar de groei lag in de tweede helft van 2023 wel duidelijk lager dan in de eerste twee kwartalen.

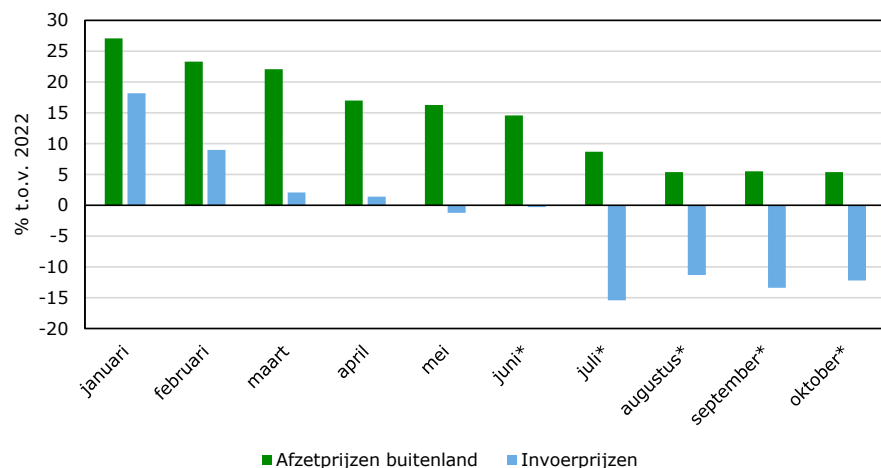

Figuur B5.2 Ontwikkeling prijzen van dranken in de Producentenprijsindex, 2023 ten opzichte van 2022
Bron: CBS (2023a).

Bij de internationale handel in vis- en vleesproducten is hetzelfde beeld zichtbaar als van de voedingsmiddelen in totaal (figuur B5.3 en B5.4): de exportprijzen namen in de loop van het jaar minder sterk toe, terwijl de invoerprijzen vanaf medio 2023 gingen dalen.

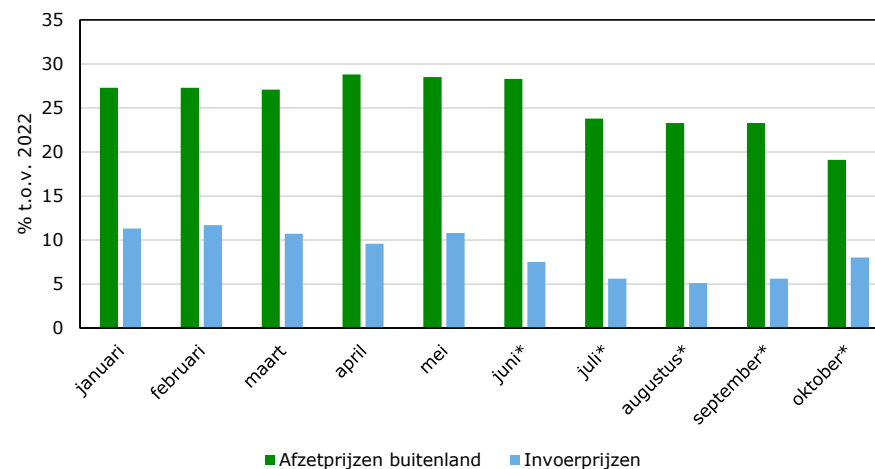

Figuur B5.3 Ontwikkeling prijzen van vlees(producten) in de Producentenprijsindex, 2023 ten opzichte van 2022
Bron: CBS (2023a).

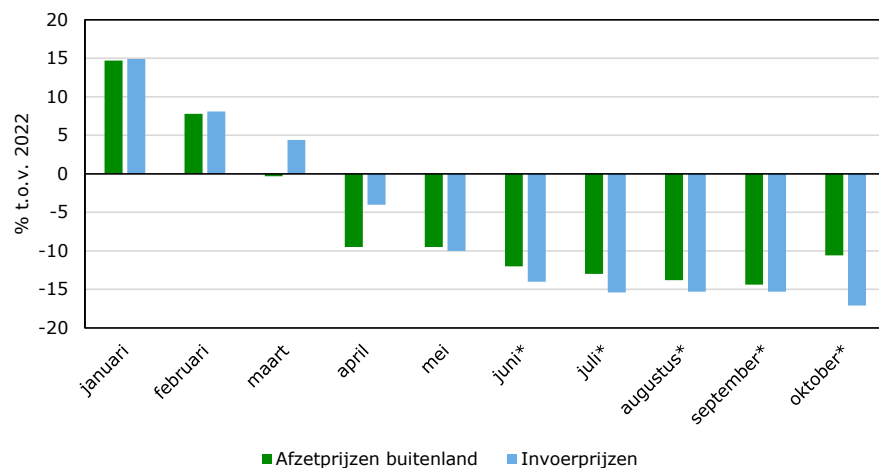
Figuur B5.4 Ontwikkeling prijzen van vis(producten) in de Producentenprijsindex, 2023 ten opzichte van 2022
Bron: CBS (2023a).

De handelsprijzen voor (bereide) groenten en fruit bleven in heel 2023 stijgen ten opzichte van dezelfde maand in 2022, zie figuur B5.5. De prijzen van de invoer van deze productgroep namen daarbij veel minder sterk toe dan die van de uitvoer.

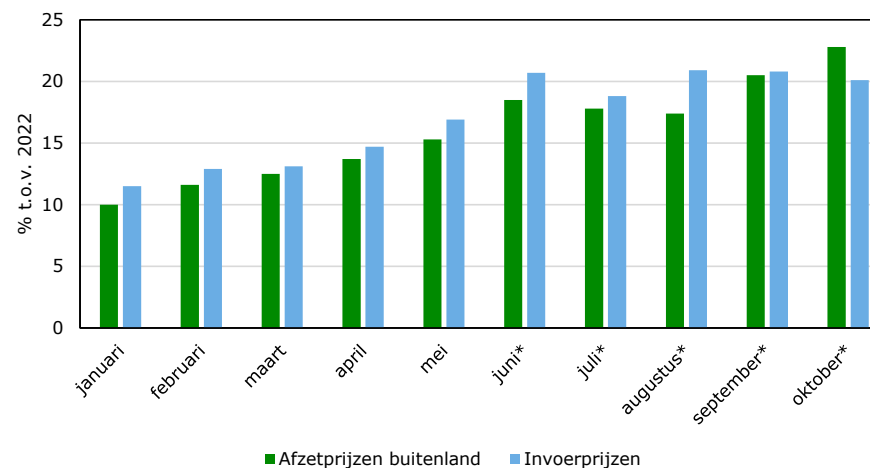
Figuur B5.5 Ontwikkeling prijzen van (bereide) groenten en fruit in de Producentenprijsindex, 2023 ten opzichte van 2022
Bron: CBS (2023a).

Plantaardige en dierlijke oliën en vetten (figuur B5.6) dalen al sinds het tweede kwartaal van 2023 in prijs, zowel bij de invoer als bij de uitvoer. (Zie ook hoofdstuk 6.) Dat heeft voor een deel te maken met de hoge prijzen in 2022 als gevolg van de oorlog in Oekraïne en tekorten aan zonnebloemolie en rapzaad. In 2023 normaliseerden de prijzen richting de periode voor de oorlog.

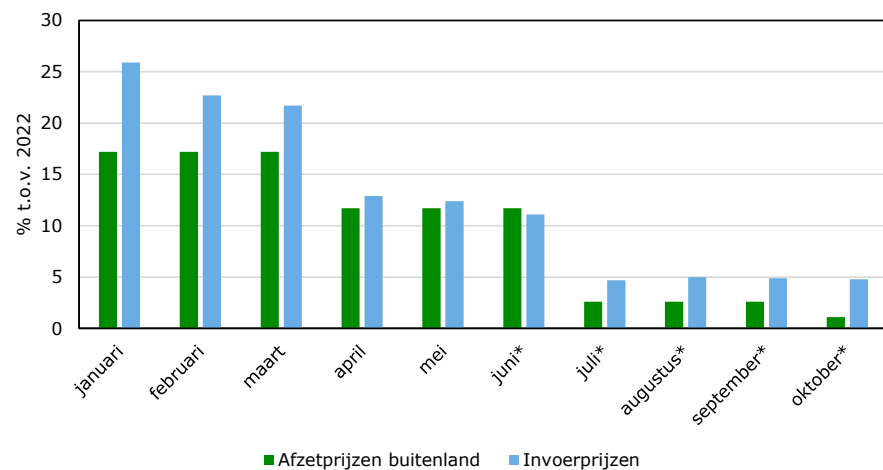
Figuur B5.6 Ontwikkeling prijzen van natuurlijke oliën in de Producentenprijsindex, 2023 ten opzichte van 2022
Bron: CBS (2023a)

De handelsprijzen van cacao en chocolade (figuur B5.7) stegen nog in de loop van 2023, de toename in prijs werd ook steeds groter. Suikerprijzen namen in 2023 ook nog fors toe (FAO, 2023).

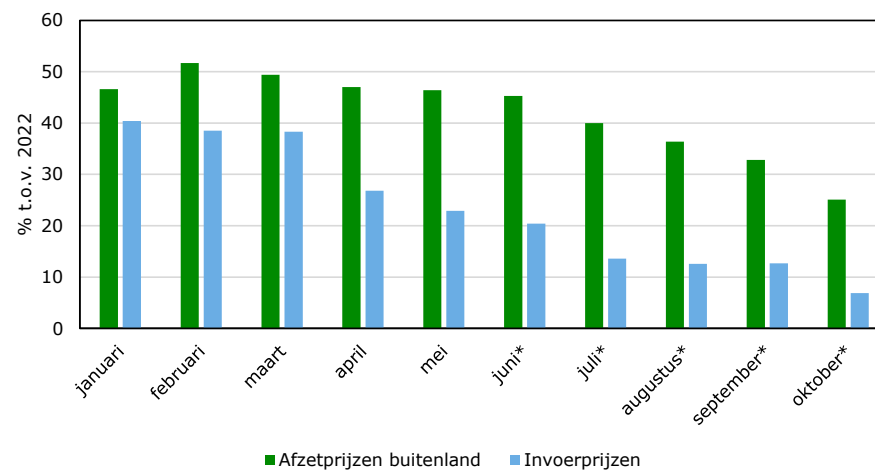
Figuur B5.7 Ontwikkeling prijzen van cacao, chocolade en suikerwerk in de Producentenprijsindex, 2023 ten opzichte van 2022
Bron: CBS (2023a).

De prijzen van koffie en thee (figuur B5.8) namen ook in alle maanden in 2023, waarover de cijfers bekend zijn, toe, maar vanaf juli is de groei wel fors kleiner geweest.

Figuur B5.8 Ontwikkeling prijzen van koffie en thee in de Producentenprijsindex, 2023 ten opzichte van 2022
Bron: CBS (2023a).

Maalderij- en zetmeelproducten, tot slot (zie figuur B5.9), hadden ook nog toenemende handelsprijzen in 2023. Tussen januari en oktober vlakke de groei af, vooral bij de invoerprijzen.

Figuur B5.9 Ontwikkeling prijzen van maalderij- en zetmeelproducten in de Producentenprijsindex, 2023 ten opzichte van 2022
Bron: CBS (2023a).

Bijlage 6 Overzichtstabellen handel met Oekraïne en Rusland

Tabel B6.1 Import uit Oekraïne in miljoenen euro's, 2018-2023

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
H10. Graan	500	687	514	509	468	423
H02. Vlees	100	94	88	100	207	252
H15. Natuurlijke vetten en oliën	187	288	458	612	230	212
H12. Oliehoudende zaden en vruchten	139	261	203	314	93	163
HX. Overige primaire en secundaire landbouw	24	22	24	26	41	30
H04. Zuivel en eieren	13	5	0	2	19	17
H23. Resten voedselindustrie, veevoer	66	68	31	41	32	11
H08. Fruit	9	9	10	14	12	10
H20. Bereidingen van groente en fruit	3	4	3	3	5	4
H22. Dranken	0	0	0	1	0	3
H16. Bereidingen van vlees en vis	0	0	2	1	3	3
H19. Bereidingen van graan, meel, melk	1	1	2	3	1	2
H03. Vis en zeevruchten	0	0	1	2	2	1
H11. Meel, mout en zetmeel	1	1	1	1	1	2
H07. Groenten	1	1	4	2	1	1
H17. Suiker en suikerwerk	0	0	0	1	1	1
H05. Andere producten dierlijke oorsprong	0	0	0	0	1	1
H18. Cacao en bereidingen	1	2	1	1	0	1
H21. Overige voeding	0	2	1	1	1	0
H24. Tabak en tabaksproducten	0	0	0	0	0	0
H06. Sierteelt	0	0	0	0	0	0
H14. Vlechtstoffen (o.a. bamboe, riet)	0	0	0	0	0	0
H09. Koffie, thee, specerijen	0	0	0	0	0	0
H01. Levende dieren	0	0	0	0	0	0
H13. Plantensappen	0	0	0	0	0	0
Totaal landbouw	1.047	1.445	1.346	1.632	1.119	1.137

Tabel B6.2 Import uit Rusland in miljoenen euro's, 2018-2023

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
H03. Vis en zeevruchten	60	55	57	61	94	96
H23. Resten voedselindustrie, veevoer	5	15	25	17	26	36
H15. Natuurlijke vetten en oliën	16	16	24	22	75	8
H12. Oliehoudende zaden en vruchten	2	4	7	23	4	4
H10. Graan	21	2	2	4	1	3
H07. Groenten	1	5	4	4	0	2
HX. Overige primaire en secundaire landbouw	76	77	86	175	70	1
H20. Bereidingen van groente en fruit	0	0	0	0	0	1
H09. Koffie, thee, specerijen	1	0	0	1	1	1
H21. Overige voeding	1	1	0	1	0	0
H05. Andere producten dierlijke oorsprong	2	4	3	2	1	0
H02. Vlees	0	0	0	0	0	0
H01. Levende dieren	0	0	0	0	0	0
H16. Bereidingen van vlees en vis	0	0	0	0	0	0
H22. Dranken	2	1	2	3	0	0
H13. Plantensappen	0	0	0	0	0	0
H08. Fruit	0	0	0	2	0	0
H11. Meel, mout en zetmeel	0	0	0	0	0	0
H14. Vlechtstoffen (o.a. bamboe, riet)	0	0	0	0	2	0
H17. Suiker en suikerwerk	3	2	3	3	1	0
H18. Cacao en bereidingen	4	8	13	11	2	0
H19. Bereidingen van graan, meel, melk	0	0	2	0	0	0
H24. Tabak en tabaksproducten	0	0	0	0	0	0
H06. Sierteelt	0	0	0	0	0	0
H04. Zuivel en eieren	0	0	0	0	0	0
Totaal landbouw	193	190	228	329	278	151

Tabel B6.3 Export naar Oekraïne in miljoenen euro's, 2018-2023

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
H18. Cacao en bereidingen	75	79	80	80	59	97
H06. Sierteelt	37	51	53	70	33	45
H08. Fruit	7	19	23	30	24	34
H04. Zuivel en eieren	8	19	22	33	24	34
H12. Oliehoudende zaden en vruchten	16	18	19	20	23	20
H21. Overige voeding	14	16	17	24	15	20
H09. Koffie, thee, specerijen	10	10	11	13	17	18
H07. Groenten	5	10	16	10	17	17
H19. Bereidingen van graan, meel, melk	8	9	12	13	11	13
HX. Overige primaire en secundaire landbouw	7	8	8	10	11	11
H20. Bereidingen van groente en fruit	6	7	8	11	6	11
H23. Resten voedselindustrie, veevoer	12	10	12	10	12	10
H03. Vis en zeevruchten	6	9	6	8	10	9
H02. Vlees	11	8	8	11	23	8
H22. Dranken	7	7	8	8	8	7
H15. Natuurlijke vetten en oliën	6	3	3	3	8	7
H17. Suiker en suikerwerk	3	3	3	3	3	4
H11. Meel, mout en zetmeel	0	0	1	1	1	1
H16. Bereidingen van vlees en vis	0	0	0	0	1	1
H13. Plantensappen	1	1	1	1	1	1
H10. Graan	0	0	0	0	0	0
H01. Levende dieren	2	1	2	1	0	0
H05. Andere producten dierlijke oorsprong	0	0	0	0	0	0
H24. Tabak en tabaksproducten	1	1	2	1	0	0
H14. Vlechtstoffen (o.a. bamboe, riet)	0	0	0	0	0	0
Totaal landbouw	244	291	315	363	308	370

Tabel B6.4 Export naar Oekraïne in miljoenen euro's, 2018-2023

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
H06. Sierteelt	262	321	322	343	249	227
H08. Fruit	50	69	57	61	126	162
H12. Oliehoudende zaden en vruchten	55	70	79	85	93	68
H18. Cacao en bereidingen	67	54	65	76	64	65
H15. Natuurlijke vetten en oliën	64	53	39	33	57	49
H09. Koffie, thee, specerijen	11	14	16	24	43	45
H19. Bereidingen van graan, meel, melk	72	71	67	51	55	41
HX. Overige primaire en secundaire landbouw	53	55	56	81	65	38
H20. Bereidingen van groente en fruit	47	45	41	45	36	35
H21. Overige voeding	36	42	41	49	32	30
H23. Resten voedselindustrie, veevoer	67	73	65	46	38	28
H07. Groenten	30	26	27	14	15	16
H11. Meel, mout en zetmeel	7	8	6	8	12	10
H13. Plantensappen	2	2	3	4	8	9
H17. Suiker en suikerwerk	9	11	13	15	12	6
H22. Dranken	16	15	15	15	10	6
H01. Levende dieren	45	34	16	19	3	2
H05. Andere producten dierlijke oorsprong	2	2	1	1	2	1
H24. Tabak en tabaksproducten	2	4	5	3	2	0
H14. Vlechtstoffen (o.a. bamboe, riet)	0	0	0	0	0	0
H04. Zuivel en eieren	52	67	56	11	8	0
H10. Graan	0	0	1	0	0	0
H03. Vis en zeevruchten	0	0	0	0	0	0
H16. Bereidingen van vlees en vis	0	0	0	0	0	0
Totaal landbouw	948	1.035	991	983	928	838

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T +31 (0)70 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
wur.nl/economic-research

Wageningen Economic Research
RAPPORT 2024-002

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.600 medewerkers (6.700 fte) en 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.
